

الله رب العالمين
لا إله إلا الله
الله أكبر
شَهادَةُ إِيمَانِي
شَهادَةُ إِيمَانِي
شَهادَةُ إِيمَانِي

سُرشناسه : قبّريان، علی، - ۱۳۶۰

-Ghanbarian, Ali, 1982

عنوان و نام: چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟ / مؤلف: علی قبّريان؛ مقدمه: سید مجتبی میردامادی، ابوذر قائمی مازندرانی.

پدیدآور: ویراست ۲؟

مشخصات نشر: تهران: میراث فرهیختگان، ۱۴۰۰.
مشخصات: ۱۳۲ ص.

ظاهری

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۹۵۲-۳۲-۲ :

وضعيت: فیبا

فهرست نویسی

یادداشت: چاپ سوم.

موضوع: تحقیق -- روش شناسی

Research -- Methodology

شناسه افزوده: میردامادی، سید مجتبی، ۱۳۴۷ - ، مقدمه نویس

شناسه افزوده: قائمی مازندرانی، ابوذر، ۱۳۳۴ - ، مقدمه نویس

رده بندی کنگره: Q180/50

رده بندی دیوی: ۰۰۱/۴۲

شماره کتابشناسی: ۸۷۱۳۳۹۱

ملی

اطلاعات رکورد: فیبا

کتابشناسی

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

مؤلف: علی قنبریان

پژوهشگر پسادکتری فلسفه اخلاق / دانشگاه تهران

مقدمه:

سید مجتبی میردامادی

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

ابوذر قائمی مازندرانی

۰۹۱۲ ۸۵ ۱۹۹ ۸۵

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

مؤلف: علی قنبریان

پژوهشگر پسادکتری فلسفه اخلاق / دانشگاه تهران

مقدمه:

سید مجتبی میردامادی / ابوذر قائمی مازندرانی

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

ویرایش، آمده‌سازی، و امور فنی: بخش تولید انتشارات میراث فرهیختگان

ناشر: میراث فرهیختگان Miras Farhikhtegan Publications

۰۹۱۲ ۸۵ ۱۹۹ ۸۵ ۰۲۱۵۵۵۴۰۷۶۵

ناظر چاپ: مؤسسه فرهنگی هنری نوین پژوهش فیاض

Novin Pazuhesh Fayyaz Art and Cultural Institute

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۵ / انتشارات درخت زندگی

چاپ دوم: سال ۱۳۹۷ / انتشارات درخت زندگی

چاپ سوم (با اضافات): دی ۱۴۰۰ شمسی / انتشارات میراث فرهیختگان

شمارگان: ۵۰۰ نسخه / محل نشر: تهران / قطع: وزیری / قیمت: ۴۰ هزار تومان

مالکیت مادی و معنوی این اثر برای نویسنده محفوظ است

ارتباط با مؤلف: Ali.Ghanbarian@alumni.ut.ac.ir

شابک ۹۷۸-۶۲۲-۷۹۵۲-۳۲-۲

ISBN: 978-622-7952-32-2

Ghanbarian.howzeh@yahoo.com
Ali.Ghanbarian.alumni.ut.ac.ir
AliGhanbarian.andishvaran.ir
Fayyaz110.blogfa.com

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه سید مجتبی میردامادی برای چاپ اول
۱۳	مقدمه مؤلف برای چاپ اول
۱۵	مقدمه ابوذر قائمی مازندرانی برای چاپ سوم
۱۷	مقدمه مؤلف برای چاپ سوم
۲۱	فصل اول: اهمیت پژوهش و تحقیق
۲۴	۱. بقاء علم برای آیندگان
۲۵	۲. ماندگاری علم در ذهن
۲۶	۳. مضمون آیات و احادیث
۲۶	۱. آیات
۲۸	۲. روایات
۲۹	پیوند آموزش و پژوهش
۳۵	فصل دوم: رعایت موازین اخلاقی
۳۵	۱. اخلاق
۳۶	۲. انصاف و پرهیز از تعصّب
۳۶	۳. صبر و پشت کار
۳۷	۴. شجاعت علمی
۳۷	۵. امانت داری و صداقت
۳۸	۶. ادب و تواضع و دوری از تکلف
۳۸	۷. نظم و دقّت
۴۱	فصل سوم: چیستی تحقیق و انواع آن
۴۱	۱. چیستی تحقیق
۴۱	ارکان تحقیق

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

۴۲	۲. انواع تحقیق.....
۴۲	۱. تقسیم‌بندی اول .....
۴۴	۲. تقسیم‌بندی دوم .....
۴۴	۳. تقسیم‌بندی سوم .....
۴۴	۲.۳. ۱. تحقیق موضوع محور .....
۴۶	ارتقاء کیفی تحقیقات موضوع محور .....
۴۸	۲.۳. ۲. تحقیق مسئله محور .....
۴۹	ویژگی‌های سؤال .....
۵۰	ویژگی‌های مسئله .....
۵۱	منطبق بودن تحقیق بر نیازها .....
۵۱	جلوگیری از دوباره کاری .....
۵۲	شرافت داشتن موضوع .....
۵۲	۴. تقسیم‌بندی چهارم .....
۵۳	۲. ۵. تقسیم‌بندی پنجم .....
۵۳	الف) شیوه و روش میدانی .....
۵۳	نمونه‌گیری .....
۵۴	ب) شیوه و روش کتابخانه‌ای .....
۵۴	کتابخانه‌های حقیقی .....
۵۴	انواع کتابخانه‌های حقیقی .....
۵۵	رده‌بندی کتاب‌ها .....
۵۵	شیوه‌های بهره‌گیری از منابع کتابخانه .....
۵۶	کتابخانه‌های مجازی .....
۵۷	ویژگی‌های کتابخانه‌ها .....

۶۱.....	فصل چهارم: فرآیند پژوهش
۶۱.....	مرحله اول: شناخت
۶۱.....	الف) انتخاب موضوع یا طرح مسئله
۶۱.....	ملک‌های انتخاب موضوع
۶۴.....	در انتخاب موضوع از چه فاکتورهایی می‌توان کمک گرفت
۶۵.....	ب) تبیین موضوع
۶۷.....	پ) ارائه‌ی فرضیه
۶۸.....	ت) تنظیم طرح نامه
۶۹.....	فواید طرح نامه
۷۰.....	اجزای طرح نامه
۷۳.....	مرحله دوم: اقدام
۷۳.....	الف) گردآوری اطلاعات
۷۴.....	اولویت بندی منابع
۷۵.....	فیش برداری
۷۷.....	ب) پردازش اطلاعات
۷۸.....	پ) ارائه‌ی گزارش تحقیق
۸۰.....	عنوان تحقیق
۸۱.....	چکیده
۸۳.....	مقدمه
۸۳.....	ارجاع‌دهی
۸۳.....	انواع ارجاعات
۸۴.....	کتابنامه (منابع)
۸۶.....	انواع گزارش تحقیق

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

۸۶	انواع مجلات.....
۹۱	فصل پنجم: شیوه‌های نوین تحقیق.....
۹۲	استفاده از شیوه‌های جدید.....
۹۲	۱. نرم‌افزارهای عمومی و تخصصی .....
۹۳	۲. اینترنت.....
۹۴	نرم‌افزارهای سازمان نور .....
۹۴	۱. نرم‌افزارهای نور .....
۹۴	الف) نرم‌افزارهای عمومی .....
۹۵	ب) نرم‌افزارهای تخصصی.....
۹۷	پ) مجموعه آثار بزرگان .....
۹۸	۲. نرم‌افزارهای اینترنیتی نور .....
۹۸	۳. راهاندازی پایگاههای اسلامی .....
۱۰۳	فصل ششم: تصحیح نسخه‌های خطی.....
۱۰۳	۱. یافتن نسخه .....
۱۰۵	۲. تصحیح و احیاء نسخه .....
۱۰۷	روش تصحیح .....
۱۰۷	الف) تصحیح بر مبنای نسخه اساس .....
۱۰۸	ب) تصحیح التقاطی.....
۱۰۸	پ) تصحیح به شیوه بینایین .....
۱۰۹	ت) تصحیح قیاسی.....
۱۱۳	فصل هفتم: ویرایش .....
۱۱۳	۱. ویرایش فنی .....
۱۱۴	۲. ویرایش زبانی - ساختاری.....

فهرست مطالب

۹

۱۱۵.....	۳. ویرایش تخصصی یا علمی یا محتوایی.....
۱۱۹.....	فصل هشتم: ساده‌نویسی .....
۱۱۹.....	مقدمه .....
۱۱۹.....	۱. ساده‌نویسی هنر است .....
۱۲۰.....	۲. استفاده از نظر ساده گفتاری .....
۱۲۱.....	۳. مخاطبان فرضی .....
۱۲۲.....	۴. زمینه‌های ذهنی و روحیات نویسنده .....
۱۲۲.....	۵. جدانویسی کلمات و واژه‌ها .....
۱۲۳.....	۶. پرهیز از برخی ترکیبات .....
۱۲۳.....	۷. استفاده از اصطلاحات و واژگان فارسی .....
۱۲۴.....	۸. سرهنوهای ضرورتی ندارد .....
۱۲۵.....	۹. استفاده از ترکیب‌های طبیعی و ساده .....
۱۲۷.....	۱۰. پاراگراف‌بندی .....
۱۲۹.....	منابع و مأخذ مقدمه‌ها و متن کتاب .....

مقدمه سید مجتبی میردامادی برای چاپ اول

با اسمه تعالیٰ

بی تردید به مصدق آیه شریفه ﴿وَعَلَمَ آدَمَ الْأَنْسَاءَ كُلَّهَا﴾^۱ باری تعالیٰ خود اولین بار به بشر اسماء الهی آموخت و علم آموزی را تعلیم داد و این موهبتی بود که موجبات توانایی و فرهیختگی آدمی گردید که توانا بود هر که دانا بود.

اهمیت علم و علم آموزی بر کسی پوشیده نیست ولی همین امر خود در مرتبه قبل نیازمند آموزش است و ثمره این امر، پژوهش هدفمند و دانش محور خواهد بود. از همین روی است که در مجتمع حدیثی شیعه از امیر المؤمنین علی علیه السلام آمده: «افضل السنة التحقيق»، بهترین سنت و روش، تحقیق است.

خوبیختانه فضاهای علمی اعم از حوزه و دانشگاه و مؤسسات تابع، بعداز انقلاب اسلامی واحدهایی را با عنوان روش تحقیق می گذراند که می تواند به هدف بالا جامه عمل بپوشاند. در این میان متون درسی و غیردرسی استاندارد، مفید و سودمند خواهد بود.

نوشته حاضر که حاصل تلاش و کوشش جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای علی قنبریان از طلاب و دانشجویان پرتلاش و خوش فکر و نیز از دانشجویان دوره دکتری اینجانب هستند، می تواند کمک کار و زمینه خوبی برای امر پژوهش باشد. پژوهشی که انشاء الله تئیجه آن تولید علم و یافته های جدید است.

سید مجتبی میردامادی
استادیار دانشگاه تهران
قم، ۱۳۹۵/۰۴/۲۰ شمسی

مقدّمه مؤلّف برای چاپ اول

بسم الله الرحمن الرحيم

اهمیّت تحقیق و پژوهش علمی بر کسی پوشیده نیست، زیرا ثمرات بسیار زیادی را عائد پژوهشگر می‌کند و یکی از راههای ارضاء میل به جاودانگی که در انسان‌ها وجود دارد، پژوهش و کتابت و دستاوردهای آن در قالب کتاب، پایان‌نامه، و مقاله می‌باشد.

کتاب حاضر حاصل تجربیات و مطالعات شخصی اینجانب است که با ساختاری منّقح و منسجم جهت دانشجویان و طلّاب علوم دینی به نگارش درآمده است.

در این کتاب راه و روش پژوهش و تحقیق علمی به زبان ساده توضیح داده شده است و برای دانشجویان و طلّابی که قصد نگارش پایان‌نامه دارند یا اینکه خواهان نگارش مقالات برای جشنواره‌های علمی داخلی یا خارجی یا فصلنامه‌های مختلف اعمّ از علمی - تخصصی یا علمی - ترویجی یا علمی - پژوهشی هستند، مفید و مناسب خواهد بود.

لازم است ذکر شود که در انتهای کتاب مباحثی را درباره کیفیّت و چگونگی ویراستاری^۱ آوردم، تا برای علاقه‌مندان به آن مفید باشد.

همچنین این نوشتار مزین شد به مقدّمه‌ای از استادم در دانشگاه تهران، جناب حجت‌الاسلام و المسلمین میردامادی. از ایشان برای وقت و زمانی که برای مطالعه و مقدّمه کتاب گذاردهند، تقدیر و تشکّر می‌گردد.

۱. ویرایش به معنای نظم و ترتیب و در برگیرنده معانی دو مصدر پیراستن و آراستن است (ذوالفقاری، حسن، ۱۳۹۲، راهنمای ویراستاری و درست‌نویسی، تهران، نشر علم، چ سوم، ص ۱۳) و شامل ویرایش فنّی مانند کنترل پاراگراف‌بندی و ویرایش زبانی - ساختاری مانند رفع خطاهای دستوری و ویرایش محتوایی مانند توضیح در پاورپوینت می‌باشد.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

خداوند متعال را سپاس می‌گوییم که تدوین و نگارش کتاب را بر ذهنم افکند و توفیق به ثمر رسیدن و اتمام آن را به حقیر عنایت فرمود.

تهران / مسجد همت

علی قنبریان

۱۳۹۵/۰۴/۲۴ شمسی

مقدمه ابودر قائمی مازندرانی برای چاپ سوم
بسم الله الرحمن الرحيم

با تقدیر از تدوین کتاب حاضر، بی‌شک متن کتاب یارای پژوهشگران در طریق پژوهش خواهد بود. با عرض پوزش، برخی از پیشنهادات ارائه می‌شود: مؤلف محترم در عنوان کتاب، دو موضوع را (چگونه نوشتند و چگونه پژوهش کردند)، مطرح کردند، اما راجع به «چگونه نوشتند»، موضوع را واگذاشته‌اند. اصلاً در مورد چگونه نوشتند تحقیقی ارائه ننموده‌اند! البته در فصل هفتم توجهی به چگونه نوشتند شد اما موضوع چگونه پژوهش کردن را پاسخ نیست!

زیینده بود اقلالاً چند صفحه هم راجع به چگونه نوشتند مطالبی را تحقیق و ارائه طریق قرار می‌دادند. مثلاً:

نوشتند کوتاه هدفمند در انتقال مفهوم مؤثر است مانند سوره مبارکه حمد. کوتاه اما دارای دو هدف خاص و جامع: اول اعلان شناخت پروردگار و در ثانی خواستن نیازمندی‌های خود از خداوند سبحان. همچنین نوشته‌های امیر المؤمنین علیه السلام در نهج البلاغه، کوتاه و پرمument و گویا و رسای بوده و در انتقال هدف، سریع و بدون خطاست و امثالهم.

شرایط شیوایی و گیرایی کلام از نظر نگارنده سطور عبارت است از:
الف) کوتاه (با کلمات کم) ب) هدفمند پ) مؤثر (کلمات مناسب اراده) ت) رسای (کامل) ث) سریع (کلماتی که واضح برساند معنا را) ج) انتقال مفهوم (کلماتی که به روشنی هدف اراده را برساند) چ) پرمument (دارای جامع مفهوم هدف اراده باشد) ح) گویا (بدون لکنت، معنای بلند هدف را برساند) خ) بدون خطا (کوتاهی در رساندن معنا نداشته باشد) د) انتقال هدف (هدف اراده را با جمیع معنا و مؤثر و رسای برساند)

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

مثال: «إِصَاعَةُ الْفُرْصَةِ غُصَّةً»^۱ هنگامی که فرصت از دست رفت غصه دارد بلکه باید از فرصت عمر کمال استفاده را برد.

بالاخره این اشتباه مورد توجه جناب میردامادی هم قرار نگرفت تا با تذکاری نویسنده را متذکر و متوجه می‌ساخت. البته در خصوص «چگونه پژوهش کردن»، زحماتی قابل تقدیر به عمل آورده‌اند مخصوصاً با استناد به آیات مبارکه قرآنی و احادیث گران‌سنگ نبی مکرم حق مطلب در لزوم پژوهش و نیاز بشر بدان ادا شده است. الحق خواندن موجب دانستن و دانستن وسیله فهمیدن و فهمیده‌شده‌ها نیاز به حراست و حفظ کردن بوده و آن هم به نوشتن بقا می‌یابد. اگرچه تدریس و نشر در اجتماع جهت بهره‌گیری علم، در مواضع خود موجبات استحکام و معرفی ارزش علم را در برخواهد داشت. نکاتی هم در نوشتن جا افتاده بود، فراخورم نیاز به اصلاح را نشان داده‌ام. همچنین در بعضی جاها کلمات جای‌جا شده بود که باعث لکنت در قرائت و اشتباه در برداشت معنا می‌شد. آن هم با اصلاح علامت‌گذاری شده است.

با احترام امید است این قلیل تذکار را به عنوان یاری نمودن حقیر پذیرا باشید.

والسلام على من التبع الهدى

۱۴۰۰/۸/۸ شمسی

قم / ابوذر قائمی مازندرانی

قامی
۱۴۰۰/۸/۸ شمسی
ابوزر قائمی مازندرانی

۱. شریف الرضی، محمدبن‌حسین، ۱۴۱۴ق، نهج‌البلاغه، به کوشش: صبحی صالح، قم: هجرت، چ اول، حکمت ۱۱۸.

مقدمه مؤلف برای چاپ سوم

در پاییز ۱۴۰۰ شمسی، در شهر قم در نزدیکی کتابخانه و مقبره آیت‌الله مرعشی نجفی، دفتری را برای انجام پژوهش‌های انتشارات میراث فرهنگی‌گان اجراه کردم. در یکی از روزها شخصی برگه‌ای را برای تایپ و حروف‌نگاری نزدم آورد. ایشان برای اصلاح و اضافات در نوشته‌اش، چندین مرتبه نزدم آمد. موقع خداهafظی یکی از تألیفاتم را با عنوان «چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟» خریداری کرد. چندین هفتۀ بعد نزدم آمد. کتاب «چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟» را از کیفیش درآورد و فرمود: خدمت شما. کتاب را باز کردم. دیدم که از ابتدای تا انتها کتاب را مطالعه کرده و به‌اندازه‌ وسیع خودش غلط‌گیری کرده است. برگه‌ای هم در ابتدای کتاب گذاشته بود که در آن نکاتی را متذکر شده بود.

به ایشان گفتم، «آقای ابوذر قائمی مازندرانی از وقتی که گذاشتید و زحمتی که کشیدید تشکر می‌کنم. من برای جبران زحمات شما، تمامی اصلاحاتتان را إعمال کرده و کتاب را به همراه مقدمه شما (در واقع نکاتی که نوشته‌اید) به چاپ دوم می‌رسانم.»

چاپ اول کتاب در تابستان ۱۳۹۵ شمسی در انتشارات درخت زندگی در شهر تهران انجام شده بود. الان (دی ۱۴۰۰ شمسی) که بعداز گذشت بیش از پنج سال، کتاب را بازنگری کرده و قصد چاپ سوم آن را دارم، متوجه هستم که کتاب نیاز به بازنگری اساسی دارد بهویژه آنکه کتاب در واقع متن پیاده‌شده تدریس «روش پژوهش» نگارنده است و به صورت کامل و بی‌عیب از حالت گفتاری به حالت نوشتاری بازنگردانده نشده است. به هر حال قصدم در مقطع کنونی، تشکری عملی از جناب قائمی است. البته تا جایی که وقتی اجازه داد، کتاب را پاک‌سازی و منفح کردم. امیدوارم در آینده نزدیک، فرصت بازنگری اساسی و چاپ مجدد کتاب را داشته باشم.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

همان طوری که آقای قائمی مازندرانی در مقدمه‌شان عنوان کردند، در این کتاب به مقوله «چگونه نوشتند» به اندازه کافی پرداخته نشده و حق مطلب ادا نشده است. برای جبران این کمبود، یکی از مقالاتم را در انتهای کتاب اضافه می‌کنم با عنوان «فصل هشتم: ساده‌نویسی». اطلاعات تفصیلی مقاله‌ام عبارت است از:

مقاله «هنر ساده‌نویسی: به مناسبت ۱۴ تیر؛ روز قلم»، هفته‌نامه حریم امام، سال نهم، شماره ۴۵۷، ۰۴/۱۲، ۱۴۰۰، ص ۲۶-۲۷.

۳ اصل مهم درباره کیفیت نگارش عبارت است از: درست‌نویسی، ساده‌نویسی، و زیبانویسی. در مقاله مذکور، بحث ساده‌نویسی مطرح شده است. بنابراین تعداد فصل‌های کتاب از هفت فصل به هشت فصل ارتقا یافته است.

اللّهم فَنَعَنا بِمَا رَزَقْتَنَا وَبَارِكْ لَنَا فِيمَا أَتَيْتَنَا

علی قنبریان

قم / ساختمان ناشران

۱۶ دی ۱۴۰۰ شمسی

صادف با شهادت حضرت زهرا عليها السلام

فصل اول

اهمیت پژوهش و تحقیق

فصل اول در ارتباط با اهمیّت پژوهش است. و اهمیّت آن در سه زمینه مطرح خواهد شد: اول بقاء علم برای آیندگان؛ دوم ماندگاری علم در ذهن و سوم هم عبارت است از آیات و احادیثی که در ارتباط با اهمیّت پژوهش و تحقیق و کتابت وارد شده است.

حضرت آیت‌الله خسروشاهی (زید عزّه) در اهمیّت پژوهش می‌فرمایند:

«اساساً آموزش و تحصیل، جز با پژوهش و حصول دستاوردهای علمی تازه، ثمر روشی نخواهد داشت... باید سعی کنیم آموزش ما، تحصیل ما، تدریس ما، مطالعه ما، مباحثه ما و در یک کلمه، تفکر ما با محوریّت پژوهش باشد.»^۱

و در جایی دیگر در اهمیّت پژوهش گویند:

«پژوهش تلاشی است برای بارور کردن درخت تومند علوم؛ اگر ما بخواهیم درخت علوم را بارور کنیم و میوه‌های تازه‌ای از این درخت بچینیم و از بوستان بی‌انتهای علوم استفاده کنیم، ناچاریم پژوهش داشته باشیم. پژوهش دارای رتبه‌ای بالاتر از آموزش است. آموزش چیزهایی را که هست به ما می‌داد میدهد؛ چیزهایی را که وجود دارد به ما تعلیم میدهد ولی پژوهش چیزهایی را که در پرده استوار بوده، آن‌ها را برای ما ظاهر می‌کند یک قدم بالاتر از آموزش است از آن جهت ما می‌بینیم که پژوهشگر زحمت بیشتری می‌کشد ارزش بیشتری کارش دارد تا آموزشگر؛ به عبارت دیگر آن کسی که می‌آموزد یک علمی را یاد می‌گیرد اما آن کسی که پژوهشی انجام می‌دهد ناشناخته‌های علم را ظاهر می‌کند.

آموزش تنها رؤیت و فهم و درک میوه‌های علوم است. میوه‌هایی را که علوم دارند، ما آن‌ها را درک می‌کنیم، شناسایی می‌کنیم دنبالش می‌رویم اما پژوهش درک نکاتی ناآشنا از علوم است اگر ما بخواهیم نکاتی ناآشنا از علوم را در مقابل چشمان خودمان ببینیم و با آنها آشنا شویم ناچاریم با

۱. سیدباقر خسروشاهی، فصلنامه محفل، (وضعیت امروزین پژوهش در حوزه علمیه)، ص ۸ - ۹.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

پژوهش پیش رویم زیرا زوایای مختلف علوم که بشر با آنها آشنا نیست با پژوهش برایش روشن می شود.

بدین جهت ما می بینیم علمای بزرگ ما از عصر غیبت کبری تا یومنا هذا، فقط جنبه آموزش را دنبال نمی کردند؛ به عنوان نمونه شیخ مفید، شیخ طوسی، مرحوم شهید اول، مرحوم شهید ثانی، محقق کرکی، مرحوم شیخ بهایی تا این اواخر مرحوم آیت الله خوبی و دیگران، پژوهشگران پر تلاشی بودند، علاوه بر اینکه طلبه ها را آموزش می دادند، خودشان پژوهشگران بسیار زبردستی بودند. کتاب های مرحوم شیخ مفید و شیخ طوسی و شهید اول و شهید ثانی، تازه های علمی را برای ما ارائه میدهند از این جهت پژوهش باید در کل حوزه های علمیه ترویج شود، رایج شود.

در حال حاضر تقریباً حوزه های ما آموزش محور است و باید از این تک بعدی خارج شود و ما شاهد روزی باشیم که علاوه بر آموزش محور بودن، محور پژوهش یکی از محورهای مهم در حوزه های علمیه باشد. استعدادهای پژوهشی در حوزه های علمیه زیاد است باید این ها را با رور کنیم و این می طلبد که حوزه ها توجه بیشتری به امر پژوهش داشته باشند و ارزش زیادی به پژوهش بدهنند. من پیشنهاد می کنم که یک شورای پژوهش بوجود آید و در سطح کلان در حوزه علمیه قم باشد و در سطوح پایین تر در کل حوزه های علمیه شهرستان ها و در مراتب پایین تر این پژوهش دنبال شود در حوزه های علمیه در بین طلبه ها یک مقام ارجمندی پیدا کند.

قبل از انقلاب تقریباً پژوهش در حوزه های علمیه فراموش شده بود ولی الحمد لله بعد از انقلاب یک شکلی گرفت. یک وقتی در تاریخ نگاه می کردم دیدم یک وقتی که مرحوم حائری در قم تشریف داشتند، فقط یک کتاب پژوهشی چاپ شده بود و این برای حوزه های علمیه خیلی باعث عقب ماندگی است.

در حوزه های علمیه پژوهش باید مثل آموزش محور اساسی باشد تا تازه های علمی، فقهی و اصولی و... در علوم مختلف بوجود آید به عنوان نمونه تفسیر «المیزان» یک پژوهش خوبی است که برای شیعه افتخار است ما این اواخر تفسیری مانند «المیزان» که مشاور بالبنان باشد نداریم. در تمام علوم ما

فصل اوّل: اهمیّت پژوهش و تحقیق

۲۳

می‌توانیم این کارها را بکنیم در حدیث‌شناسی در علوم مختلف قرآنی در فقه در اصول در فلسفه ما می‌توانیم محورهای پژوهشی را ارائه بدھیم به طلب‌ها که آن‌ها در این کار فعالیّت بکنند». ^۱

استاد جلیل الماسی در زمینه اهمیّت پژوهش چنین می‌نویستند:

«امروز، حوزه و روحانیّت را واجب عینی است که برای رفع معضلات جامعه در هر زمینه‌ای، راه حل‌های مناسب با زمان «حال» را با ابزار اجتهداد پویا و نوگرای، از بطن جهان بینی اسلامی بیرون بکشد و سؤالات مطروحه در ذهن جوانان خلاق را با خلاقیّت مکتبی، جواب شافی و کافی بدھد. راه حل چالش‌ها و پاسخ سؤالات زمان «حال» رانه در «گذشته» که باید در زمان «حال» به جست‌وجو آمد، آن‌هم با نگاهی به آینده.

برای رسیدن به این مهم، چاره‌ای جز قدم نهادن بر مسیر حرکت، شدن و نوآندیشی، درسایه‌ی تحقیق و پژوهش نخواهد بود.

حوزه، برای ارائه‌ی راهکارهای عملی در راستای حل معضلات جامعه و پاسخ به سؤالات چالشی مختلف در سایه تئوری‌های نظری، باید پژوهش را جدی بگیرد و برای رسیدن به پژوهشی مشمر ثمر، باید خود را به محاسبه آید، نقاط ضعف و قوت خود را مشخص کند، آنگاه ضعف‌ها را به قوت‌اید و قوت‌ها را به تکامل گراید. پژوهش، مصدق بارز «تفقہ»^۲ در فهم دین است که محقق را از ظاهر دین به اعماق دین می‌کشاند تا به معارفی جدید دست یابد و لبّ اللباب دین را به مطالعه‌ی عمیق گیرد.

حوزه باید پژوهشگرائی را پیشه‌ی خود کند تا بتواند ظرفیت‌های جهان بینی اسلامی و بویژه ظرفیت‌های فرهنگ شیعی در زمینه‌های مختلف قرآنی، حدیثی، کلامی، فلسفی، عرفانی، اخلاقی، روانشناسی، جامعه‌شناسی، اقتصادی، سیاسی، علمی و صنعتی را به ظهور و بروز آید.

۱. سیدباقر خسروشاهی، ویژه‌نامه پنجمین جشنواره علامه حلى استان تهران، ص ۳۸ - ۴۰.

۲. توبه: ۱۲۳/۹

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

روحاییت را لازم و ضروری است که ساختار حوزه را از بین و بن بر پایه پژوهشگرانی، به تغییر و بازسازی آید، باید فلک را سقف بشکافد و طرحی نو در اندازد، باید بنیاد مخالفان سنتی نوگرانی و پژوهش را از بین و بن براندازد، تا انرژی‌های نهفته و در بند حوزه به آزادی گراید و به معجزه آفرینی درآید. حوزه را چه می‌شود که درسی با عنوان «پژوهش و نوگرانی» رابهای تدریس، به انتخاب، نیامده است؟ تا طلاق از همان ابتدای ورود به حوزه، با فرهنگ پژوهش، حرکت و نوگرانی مشروط آشنا شوند و در ورطه‌ی تجّرّب و ایستادی سقوط نکنند.

پژوهش مسئله محور و دردمحور را شرایطی باید و آن اینکه: مدیریّتی قوی، علمی، بسیجی و جهادی، لازمه‌ی پژوهش است - تعیین اهداف، آن هم در قالب اهداف کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت از ارکان زیربنائی پژوهش می‌باشد - پژوهش، تشخیص دقیق نیازها و ضرورت‌های جامعه‌ی درحال تحول ایران اسلامی را فریاد می‌زند - پرهیز از موازی کاری از لوازم ضروری پژوهش است - دوری از تکرار مکرات، لازمه‌ی پژوهش می‌باشد - پژوهش را با عجله و شتاب غیرعلمی هیچ سنتی نیست - پژوهش، متناسب علمی و همت عالی را در طلب است.^۱

۱. بقاء علم برای آیندگان

روش تحقیق را در ضمن فصولی مطرح خواهم کرد و آنچه که در این فصول می‌آید، بیشتر تجربیات نگارنده در چندین سال گذشته در امر تحقیق و پژوهش می‌باشد.

چه احتیاجی به پژوهش داریم و پژوهش چه فوایدی دارد؟ در زمینه‌ی اهمیت پژوهش، این را مطرح می‌کنم که اولین اهمیت آن عبارت است از بقاء علم، یعنی اگر کسی بخواهد علومش برای آیندگان باقی بماند و آیندگان از علوم این شخص استفاده

.۱. جلیل الماسی، ویژه‌نامه نخستین جشنواره پژوهشی علامه شعرانی، ص ۹۴ - ۹۵

کنند این شخص چاره‌ای جز پژوهش ندارد. البته پژوهش یکی از مصادیق ابقاء علم است و مصدق اکمل آن هم می‌باشد.

اگر گذشتگان ما همچون شیخ طوسی، خواجه نصیرالدین، ابوعلی سینا و ملاصدرا این‌ها علوم خودشان را با پژوهش و تحقیق و نوشتمن روی کاغذ نمی‌آوردن، ما الان بسیاری از ذخایر علمی را نداده‌ایم. بنابراین بقاء علم برای آیندگان منوط به این است که ما تحقیق کنیم اگر ما معلوماتی را داشته باشیم و این معلومات را صرفاً تدریس کنیم یا بحث و کنفرانس علمی بدھیم، بدون آنکه تحقیقی انجام دهیم، بدون، آنکه پژوهشی انجام دهیم، بدون این که روی کتاب آوریم، این برای آیندگان ما باقی نخواهد ماند.

جمله‌ای ضرب المثل بوده و مشهور می‌باشد و به مورد اوّل اشاره دارد و آن عبارت است از: «ماکتب قرّ و ماحفظ ف». ^۱

۲. ماندگاری علم در ذهن

دومین اهمیت پژوهش عبارت است از ماندگاری علم در ذهن. تجربه شخصی بندۀ این بوده که هر موقع که در مورد موضوعی از علوم، تحقیق و پژوهش، ماندگاری آن موضوع علمی در ذهنم بسیار زیاد بوده است. یعنی اگر ما روش‌های ماندگاری علم در ذهن را تقسیم‌بندی کنیم به مطالعه و بحث و تدریس و پژوهش، چهار قسم، یعنی ما بگوییم برای این که علمی تو ذهن ما ماندگار بشود، چهار صورت دارد یا مطالعه می‌کنیم یا بحث می‌کنیم با دوستانمان یا تدریس می‌کنیم یا پژوهش؛ به نظر بندۀ بهترین حالت و کامل‌ترین مصدق ماندگاری علم در ذهن، عبارت است از

۱. سلیم بن قیس الهلالی، کتاب سلیم بن قیس الهلالی، ج ۱، ص ۲۸۷. در کتاب مذکور چنین آمده است: «و هی الموهبة الّتی تلازم التأليف والتصنیف و ثبت التاريخ ولا يبعد أن يكون الدافع الّذی جرّ به إلى ميدان التأليف ما هو المعروف منهم أنَّ «ما كتب قرّ و ما حفظ فّ».

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

پژوهش یعنی زمانی که بندۀ مطالعه داشته‌ام، زمانی که بندۀ بحث داشته‌ام با دوستانم، زمانی که تدریس داشته‌ام، هیچ کدام از این‌ها در ماندگاری علم در ذهن من به اندازه‌ی پژوهش نبوده.

به این مورد در روایت ما نیز اشاره شده است. البته ناگفته نماند، تدریس هم خیلی اثر دارد، یعنی بعداز پژوهش در ارتباط با ماندگاری علم، آنچه که خیلی اثر دارد، عبارت است از تدریس، چراکه در تدریس خود شخص با توجه به این که دارد، القاء مطالب به دانش‌پژوهان می‌کند، این سبب می‌شود که تمام حواس مدرّس جمع باشد، حواسش پرت نشود، ذهنش متمرکز باشد.

۳. مضامین آیات و احادیث

سومین عامل اهمیّت پژوهش، عبارت است از آیات و همچنین احادیثی که در جوامع روایی بوده و در حدّ تواتر معنوی است. البته این احادیث را که مطرح می‌کنم استقراء تامّ نکرده‌ام، و این‌ها نمونه‌های بسیار ناچیزی است.

۳.۱. آیات

این مطلب روشن است که، اسلام و قرآن آدمی را به تحقیق و تتبّع تشویق می‌کنند و او را می‌دارند تا در سایه آن جلوه حق را بدان‌گونه که هست عیان سازند. این امر از نظری برای خود شخص و از سویی برای دیگران لازم و ضروری است. اما از نظر خود از آن بابت که او باید بداند چه راه و روشی برای زندگی خود برگزیده است، آنچه که او مشی می‌کند طریق صواب است یا خطأ، تنها کاوش و تحقیق است که پرده از این راز بر می‌دارد. به همین جهت پذیرش اصول اعتقادی در اسلام باید از روی تحقیق باشد و گرنه ایمان شخص ارزشی ندارد؛ و متعاقب آن تحقیق قبل از هر عملی عین صواب است.

اما از نظر دیگران باید بگوییم اگر انسان را به عنوان فردی متعهد و مسئول بشناسیم بر او لازم می‌شود که از حقایقی که خود به دست آورده، دیگران را نیز

آگاهی دهد یا خود در برابر عمل و رفتار دیگران احساس مستولیت کند به تحقیق و کشف حقیقت بپردازد و لذا آن کس که امکان و قدرت تحقیق را دارد مسئولیت بیشتری را در قبال جامعه پیدا می کند.

در قرآن کریم در مورد اهمیّت علم چنین آمده است: ﴿وَقُلْ رَبِّ زَدْنِي عِلْمًا﴾^۱ و طبیعتاً از مصاديق بالا بردن علم و معرفت تحقیق و پژوهش می باشد. آیات قرآنی که دلالت بر ضرورت و اهمیّت تحقیق و پژوهش می نماید براساس نحوه دلالتشان به چند دست تقسیم می شوند:

الف) تشویق به فraigیری: مانند آیه ۹ سوره زمر: ﴿فَلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ﴾؛ بگو ای رسول آنان که اهل علم و دانشند با مردم جاهل نادان یکسان اند؟ خردمندان متذکر مطلب اند﴾.

ب) توبیخ جاهلان: مانند آیه ۱۸۵ سوره اعراف که می فرماید: ﴿أَوَ لَمْ يَتَظَرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ؛ آیا بر ملکوت آسمانها و زمین نظر نمی افکنید﴾.

ج) تعظیم عالمان: مانند آیه ۸۸ سوره فاطر: ﴿يَسْتَشْعِنُ اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ؛ از میان بندگان خدا، تنها دانشمندان از او می ترسند﴾ یا آیه ۸۵ سوره مجادله ﴿يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ أَمْنَوْا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أَوْثَوْا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ؛ خداوند کسانی را که ایمان آورده اند و کسانی را که علم به آنان داده شده درجات عظیمی می بخشد﴾.

د) تکریم علم: مثل آیه ۹۹ سوره حجر: ﴿وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يُلْتَكَ الْيَقِينُ؛ خداوند را عبادت نما تا به یقین نائل گردی﴾ و نیز آیه ۱۲ سوره طلاق: ﴿الَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَ... لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ؛ خداوند همان کسی است که هفت آسمان را آفرید و... تا بدانید خداوند بر هر چیز تواناست﴾.

بنابراین دانسته می شود، از نظر قرآن کریم انسان در جمیع شئون و ارتباطات خود، موظّف است براساس تحقیق و پژوهش راه را طی کند.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

در احادیث نیز به این مسئله مهم در موارد متعددی اشاره گردیده است:

حدیث اول: را از پیامبر اکرم ﷺ مطرح می‌کنم که میفرمایند:

«العلم صيد و الكتابة قيد قيدوا قيدوا رحمة الله تعالى علومكم بالكتابة؛^۱ علم صيد و شکار است و كتابة و نوشتن، قيد و به بند کشیدن می‌باشد؛ علوم خود را رحمت خداوند بر شما با نوشتن به بند بکشید».

يعنى اگر ما بخواهیم علم خودمان را به بند بکشیم و در تملکمان باشد، باید بنویسیم، يعنى شکار تا زمانی که به بند کشیده نشده ممکن است فرار کند و از دست شکارچی خارج شود.

پیامبر ﷺ هم اینجا تمثیل خوبی دارند که اگر شما می‌خواهید علمتان مانند شکار به بند کشیده شود و از دستان خارج نشود، بنویسید تا برای آیندگان هم باقی بماند تا باقیات الصالحاتی برایتان باشد.

حدیث دوم: باز هم از پیامبر ﷺ می‌باشد. این حدیث را از کتاب سلیم ابن قیس حلالی آورده‌ام:

«و قال أيضاً: قيدوا العلم. قيل: و ما تقييده؟ قال: كتابته؛^۲ پیامبر فرمودند: علم را به بند بکشید، گفته شد: چگونه؟ فرمودند: با كتابة و نوشتن».

حدیث سوم: مانند: «اطلبوا العلم ولو بالصين، فإن طلب العلم فريضة على كل مسلم؛^۳ دانش و تحقیق رفراگیرید اگرچه در کشور چین باشد، زیرا فراغیری علم بر هر فرد مسلمانی واجب است».

حدیث چهارم: قال رسول الله ﷺ: «قيدوا العلم بالكتابة»^۴

۱. رضا شریفی، ویژه‌نامه نخستین جشنواره علامه شعرانی، ص ۷۷ - ۷۸.

۲. علی احمدی میانجی، مکاتیب الرسول، ج ۱، ص ۳۶۱.

۳. سلیم بن قیس الہلائی، کتاب سلیم بن قیس الہلائی، ج ۱، ص ۱۸.

۴. شیخ حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۷، ص ۲۷ و محمد باقر مجلسی، بحار الانوار الجامعۃ لدرر اخبار الائمه الاطهار، ج ۱، ص ۱۸۰.

حدیث پنجم: «عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ: اكْتُبُوا فَإِنَّكُمْ لَا تَحْفَظُونَ حَتَّى تَكْتُبُوا؛^۱ ابوبصیر گوید که از امام صادق علیه السلام شنیدم که فرمودند: بنویسید؛ همانا شما قادر بر محافظت مطالب علمی نمی‌باشید مگر به نوشتن و کتابت کردن».

در کتاب «منیة المرید فی آداب المفید و المستفید» برای عالم بزرگوار شهید ثانی، آمده که طالب علم همیشه خوب است که دفتر یادداشت همراه خود داشته باشد و به محض دیدن مطلب علمی آن را بنویسد چون نگارش سبب می‌شود که آن مطلب را به بند بکشد و اگر این کار را نکند، همان مطلب را که می‌بیند، بعداز مدتی از یادش خواهد رفت.

پیوند آموزش و پژوهش

در ترم اوّل سال تحصیلی ۹۳ - ۹۴ در دانشگاه علمی کاربردی واحد ۳۴ (مشکوٰة دانش)، درس «انسان در اسلام» و «تفسیر موضوعی قرآن» به عنوان ۱۲ واحد درسی تدریس می‌کردم. از دانشجویان خواستم تا در زمینه قرآنی تحقیقاتی را در مورد یاد خدا و کلیدوازه «ذکر» انجام دهند و برای تحریک آن‌ها، وعده دادم که برای تحقیقات آن‌ها ۶ نمره در پایان ترم در نظر خواهم گرفت؛ بگذرم از اینکه برخی از دانشجویان از مقالات در داخل سایتها و وبلاگ‌ها استفاده کرده بودند، نتیجه باورکردنی نبود. دانشجویانی که عمدتاً متأهّل و شاغل بودند، تا پایان ترم تعداد ۹۲ مقاله به بندۀ ایمیل کردند و انصافاً برخی از مقالات بسیار عمیق بود و معلوم بود که روی آن زحمت کشیده شده است و برجستگی و شگفت انگیز بودن کار زمانی معلوم می‌شود که این مطلب را عنوان کنم که بندۀ فقط هفته‌ای یک جلسه با آنها کلاس داشتم که آن هم

۱. محمد محمدی ری‌شهری، میزان‌الحكمة، ج ۱۱، (حدیث ۱۷۳۲۴)، ص ۵۱۰۲ به نقل از کنز‌العمال.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۵۲.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

کلاس آموزشی بود نه پژوهشی. اینجا بود که من معجزه نمره را و پیوند آموزش و پژوهش از طریق نمره را دریافتم.

در حدیثی وارد شده است که: «العلم صید و الكتابة قيد، قيدوا قيدوا رحمة الله تعالى علومكم بالكتابة»^۱ علم صید و شکار است و نوشتن و کتابت قيد است؛ علوم خود را - رحمت خداوند بر شما باد - با نگارش به قيد و بند در آورید» و این حدیث اهمیت کتابت و تحقیق و پژوهش را نشان می‌دهد.

مقام معظم رهبری «مد ظلله العالی» در زمینه اهمیت پژوهش و پیوتد آموزش و پژوهش می‌فرمایند:

«از جمله، مسئله‌ی تغییر بنای آموزش بر مبنای پژوهش - که گفته شد - حرف درستی است. این موضوع را قبلًا هم در جلسه‌ی بزرگی از قبیل همین جلسه به من گفته‌اند، با این تفاوت که شرکت‌کنندگان آن جلسه غالباً اسانید قدیمی و مجرّب دانشگاهها بودند. در آنجا هم یک استاد کاملاً مورد اعتماد، همین مطلب را بیان کرد. روی این کار تأکید شده که انجام شود؛ منتها شما می‌دانید که این طور کارهای بنیانی، زمان می‌طلبد. به‌حال فکر، فکر کاملاً درستی است و باید دنبال کرد».^۲

تجربیات تبلیغی و همچنین تجربیات تدریس در حوزه‌های علمیه و دانشگاههای کشور به بندۀ ثابت کرده که نبض طلبه و دانشجو نمره است همان‌طوری که نبض سربازان وظیفه مرخصی است.

بندۀ بارها در دانشگاهها تجربه داشته‌ام که هر زمانی از دانشجویان در زمینه موضوعی از موضوعات درسی تحقیق می‌خواستم و برای تحقیقاتشان هم نمره‌ای برای پایان ترمشان لحاظ می‌کردم دانشجویان با شور و اشتیاق فراوانی مقالاتی را برای ایمیل می‌کردند. البته برای اینکه تحقیقاتشان پریارتر گردد، مجبور می‌شدم که ۱۰ الی

۱. علی‌احمدی میانجی، مکاتیب الرسول، ج ۱، ص ۳۶۱.

۲. سیدعلی خامنه‌ای، بیانات در دیدار با جوانان نخبه، ۱۱/۲۱/۱۳۸۲.

۱۵ دقیقه از ابتدای کلاس را در مورد تحقیق و فواید و روش‌های گوناگون تحقیق و استفاده از نرم‌افزارها (مثل نرم‌افزار جامع التفاسیر سازمان نور) و اینترنت اختصاص دهم و از طرفی به آن‌ها هشدار دهم که اخلاق پژوهشی را رعایت کنند و به آنها بازگو می‌کردم که دانلود مقاله از یک سایت و ایمیل کردن همان مقاله به من، تحقیق نامیده نمی‌شود بلکه وبگردی است و نتیجه علمی نداشته و سبب پیشرفت علمی نشده و نمره‌ای نیز در قبال آن تعلق نمی‌گیرد.

اتفاقاً گاهی دیده می‌شد که دو نفر مقاله مشابه به بندۀ ایمیل زده‌اند که با توجه به اینکه از دو کلاس یا حتی دو دانشکده متفاوت بودند، معلوم می‌شد که هر دو بدون اینکه از هم‌دیگر اطلاعی داشته باشند وارد یک سایت شده و مقاله‌ای را دانلود کرده‌اند. اگر ما بتوانیم در حوزه‌های علمیّه بین آموزش و پژوهش پیوند زنیم، به موفقیّت بزرگی خواهیم رسید.

از مصادیق این پیوند می‌تواند این باشد که بخشی از نمره پایان ترم هر درس به پژوهش اختصاص داده شود. به عنوان نمونه طلبه‌ای که در پایه سوم حوزه تحصیل می‌کند، برای تکمیل این پایه باید دروسی را قبول شود. اگر حوزه با تدوین و برنامه‌ریزی از این طلبه درخواست تحقیق کند به اینکه نمره امتحانی پایان ترم مثلاً از ۱۵ بوده و ۵ نمره خالص نیز مختص تحقیق گردد، این طلبه در پایان سال تحصیلی چندین مقاله خواهد داشت و هر سال در این زمینه پیشرفت خواهد کرد به‌طوری‌که

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

بعد از اتمام دروس سطح ۳ به راحتی می‌تواند، پایان‌نامه خود را نگاشته^۱ و از آن دفاع کند.^۲

البته موانعی در تحقیق موجود می‌باشد موانع موجود در تحقیق و پژوهش طلاب بخشنده روحیه آنان، بخشی به اساتید و قسمتی به مدیریت پژوهش در کشور ارتباط دارد.^۳

۱. متأسفانه برخی مواقع دیده می‌شود که طلبه‌ای که پایه ۱۰ را تمام کرده و به راحتی از عهده امتحانات برآمده است، از آنجا که در طول این ۱۰ سال دست به قلم نشده، شروع به پایان‌نامه‌نویسی مصیبت بزرگی برایش بوده و گاهی نگارش آن چندین سال طول می‌کشد و گاهی حتی در اثنای نگارش خسته و دلسوز شده و آن را رها می‌کند. در حال حاضر در مدارج علمی حوزه، پرونده‌های رساله‌های علمیه‌ای وجود دارد که رها شده و تکمیل نشده‌اند.

۲. علی قنبریان، ویژه‌نامه پنجمین جشنواره علامه حلی استان تهران، ص ۷۶ - ۷۷.

۳. اداره ارزشیابی، تحقیق و پژوهش دانشجویی در دروس معارف اسلامی، ص ۵۲.

فصل دوم

رعايت موازين اخلاقي

اخلاق در پژوهش را در شش دسته مطرح می‌کنم:

۱. اخلاق

اولین اخلاق پژوهشی عبارت است از اخلاص؛ یعنی شخص سعی کند پژوهش خود را برای خدا انجام دهد و قربة الی الله نه برای موارد دیگر. کسی که در عمل خودش اخلاص داشته باشد عملش رشد پیدا می‌کند، عملش برکت پیدا می‌کند، حتی یکی از اسباب برکت پیدا کردن قیام امام حسین علیه السلام که هنوز هم بعداز چهارده قرن از یاد و خاطره‌ها نرفته است و مجالس عزاداری و سینه‌زنی‌ها انجام می‌شود، مراسمی گرفته می‌شود، به نظر من عبارت است از اخلاص امام حسین علیه السلام. چون امام حسین علیه السلام اخلاص داشت.

خود امام حسین علیه السلام در شعری که منسوب به ایشان است می‌فرماید:

ترکت الخلق طرًا فی هواکا	و أیتمت العیال لکی أراکا
فلو قطعنتی فی الحب إربا	لما حنّ الفؤاد إلى سواکا ^۱

ترجمه و توضیح حدیث: خدایا خلق را رها کردم در هوای تو و زن و فرزندم را یتیم کردم تا تورا ببینم یعنی یتیم کردن زن و فرزندانم به خاطر این نبود که حکومت چند روزه دنیا را به دست بیاورم، حکومتی که معاویه انتقال داده بود به یزید. اگر مرا با شمشیر تکه تکه کنند، صدای قلب خویش را به سوی غیر تو نمی‌برم.

چون اخلاص داشت عمل امام حسین علیه السلام برکت پیدا کرد، در تاریخ داریم پادشاهان خیلی زیادی و لشکرکشی‌های زیادی که ظلم و ستم‌هایی که شده زیاد بوده است، هیچ خبری از آن‌ها نیست، نه مراسمی برای کشته‌شدگانشان گرفته می‌شود، نه عزاداری می‌شود، چون اخلاصی هم نداشتند. پس اگر می‌خواهید کار شما رشد و نمو پیدا کند و برکت داشته باشد، اخلاص داشته باشید.

---

۱. میرزا حبیب‌الله هاشمی خویی، منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغة (خوئی)، ج ۱۳، ص ۳۴۰.

۲. انصاف و پرهیز از تعصب

تعصب عبارت است از وابستگی و جانبداری شدید و بی منطق نسبت به یک موضوع. مثلاً کسی تحقیقی را در ارتباط با یکی از موضوعات عرفان نظری انجام می دهد، چون تعصب شدیدی به عرفای دارد، تعصب خود را در تحقیق خودش بخواهد مدخلیت بدهد.

وقتی تعصب اعمال می گردد، دیگر از پژوهش و تحقیق علمی خبری نیست، چون شخص چشم خود را به حقایق می بندد.

نقشه مقابل تعصب عبارت است از پذیرش حق از دشمن مخالف یعنی اگر کسی بخواهد تعصب نداشته باشد، این شخص باید ملتزم به این باشد که حق را پذیرد، ولو اینکه این حق از جانب دشمن و مخالف خودش باشد.

تعصب از رذایل اخلاقی است که در کتب اخلاقی مثل معراج السعادة، جامع السعادات یا اخلاق مرحوم سید عبدالله شیر به این مقوله پرداخته شده است.

در علاج تعصب در کتاب جامع السعادات چنین آمده است:

«اما علاج عصبیت و کتمان حق این است که: اولاً متذکر باشد که این دو صفت موجب ناخشنودی و دشمنی خداوند است، و بسا به کفر می انجامد. و ثانياً فوائد ضد آن دو - یعنی انصاف و استقامت بر حق - را به یاد داشته باشد. سپس خود را بر اظهار حق و عمل به آن مکلف سازد، ولو با مشقت بسیار تا اینکه به آن عادت کند و تعصب و کتمان حق که برای او ملکه شده بود از وی زایل و برطرف گردد».^۱

۳. صبر و پشت کار

یعنی شخص صبور باشد، گزاره های مختلفی را ببیند و آن ها را جرح و تعديل کند؛ به محض اینکه به گزاره ای یا حدیثی اطلاع پیدا کرد، سریع نتیجه گیری کند. بعضی موقع باید شخص گزاره ها و کتاب ها و کتابخانه های مختلف را جست و جو کند و پشتکار داشته باشد.

۱. ملا محمد مهدی نراق، جامع السعادات، ج ۱، ص ۴۰۳ - ۴۰۴.

از نمونه‌های بارز صیر در پژوهش علامه امینی صاحب کتاب ارزشمند «الغدیر» می‌باشد. مسافرت‌های بسیاری به شهرها و کشورهای مختلف همچون هندوستان کرد و توانست این اثر وزین و گرانسنج را از خودش به یادگار بگذارد؛ به‌حاطر این بود که پشتکار داشت.

و از نمونه‌های دیگر برجی از محدثین بزرگ ما هستند که در قرون اولیه اسلامی بوده‌اند. برای آنکه حدیثی را که از پیامبر یا ائمه معصومین (صلوات الله علیہم) رسیده، از خود راوی حدیث بدون واسطه استماع کنند و بشنوند، از شهری به شهری دیگر مسافرت می‌کردند، راوی حدیث را پیدا کرده و از شخص خودش می‌شنیدند.

۴. شجاعت علمی

اگر شما در پژوهش خودتان به نتیجه‌ای رسیدید که این نتیجه شما مخالف نتیجه مشهور جامعه علمی است، باید این شجاعت را داشته باشید و مطرح کنید. نمونه شجاعت علمی، جنجالی بود که بر سر تئوری تکامل داروین و نظریه گالیله و کوپرنيک در نجوم و تحقیقات انتقادی مربوط به کتاب مقدس و... در عالم مسیحیّت به پاشد.^۱

۵. امانت‌داری و صداقت

شخص محقق باید در تحقیق خودش امانت‌داری و صداقت داشته باشد مصاديق امانت‌داری و صداقت در پژوهش در سه دسته می‌باشد:

الف) ذکر دقیق مأخذ مطالب؛ یعنی اگر مطلبی را از جایی نقل می‌کند، امانت‌داری و صداقت مستلزم این است که دقیقاً مأخذ را ذکر کند ولو در استناد به واسطه‌ها یعنی اینکه در نقل مطالب علمی فقط بستنده نشود به ذکر آخرين منبع بلکه منابع واسطه‌ای هم ذکر شود.

۱. جعفر سبحانی و محمد محمدرضایی، اندیشه اسلامی ۲، ص ۵۵.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

ب) دخل و تصرف نکردن در نقل مطالب؛ حتی در بیان دیدگاه مخالف. از علامه حسن زاده آملی شنیدم، کتاب فتوحات مکیه ابن عربی که در مصر چاپ شده است برخی از ابوابش که در آن اسمای ائمه معصومین^{علیهم السلام} به ویژه اسم امام دوازدهم^{علیهم السلام} وارد شده را حذف کرده‌اند.

پ) احترام به حقوق و مالکیت معنوی دیگران حتی اگر این احترام و حقوق معنوی دیگران با از دست دادن نموده و مدرک توازن باشد به این معنی که شخص محقق حق ندارد مقالات و پایان‌نامه‌های دیگران را به نام خود منتشر کند، این به دور از اخلاق پژوهشی است این به دور از امانت‌داری و صداقت است.
از مصادیق عدم رعایت مالکیت معنوی دیگران این است که مطالبی از منبعی نقل گردد، بدون ارجاع دادن و نام بردن از منبع.

استاد عبدالحسین طالعی، عضو هیئت علمی گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه قم، در مقاله‌ای با عنوان «نکاتی در باب ضرورت احیای ارزش‌های اخلاقی در پژوهش»^۱ با مقایسهٔ پدیدهٔ سوعرفتارهای پژوهشی با پدیدهٔ دوپینگ در ورزش، از عبارت «دوپینگ علمی» برای انواع سرقت علمی و سوء‌رفتار پژوهشی استفاده کرده است.

۶. ادب و تواضع و دوری از تکلف

محقق در بیان نقل نظریات مخالفین یا هنگام نقد و رد کردن آن‌ها ادب و تواضع داشته باشد از الفاظ رکیک استفاده نکند بلکه تا آنجا که امکان دارد، با کنایه بیان کند.

۷. نظم و دقیق

محقق باید در کارش منظم باشد، دقیق باشد، فیش‌های پژوهشی را که تهیه کرده منظم باشد، اگر شک می‌کند که مطلبی را که در فیش پژوهشی آورده است، آیا برای منبع خاصی است یا نه رجوع کند به منبع و مطمئن شود.

۱. اردیبهشت ۱۳۹۳، سال هفدهم، صفحه ۱۴ تا ۱۷.

فصل سوم

چیستی تحقیق و انواع آن

۱. چیستی تحقیق

تحقیق در لغت به معنای کوشش برای کشف حقیقت است و در اصطلاح دارای دو تعریف است.

تعریف اول: تعریف خاص است، معنای خاص است. عبارت است از کوشش روشنمند برای پاسخ‌گویی به مسئله‌های علمی که به نوع آوری و پیشرفت دانش می‌انجامد. تحقیق اصطلاحی به معنای خاص فقط شامل تحقیق مسئله محور می‌شود، چون برای پاسخ‌گویی به مسئله‌های علمی است.

این نوع تحقیق برای جامعه علمی مناسب است، زیرا که دردی از دردهای جامعه را درمان می‌کند. این نوع می‌تواند، مشکلات نظام را حل و فصل کند چون شخص در این تحقیق در مقام پاسخ‌گویی به یک مسئله بر می‌آید.

تعریف دوم: تعریف عام است. عبارت است از هر نوع فعالیت علمی، چه برای پاسخ‌گویی به مسئله‌های علمی باشد و چه برای پاسخ‌گویی به مسئله‌های علمی نباشد. بنابراین تحقیق در اصطلاح به معنای عام، هم شامل تحقیقات مسئله محور می‌شود و هم شامل تحقیقات موضوع محور.

ارکان تحقیق

برای روشن‌تر شدن ماهیّت و چیستی تحقیق خوب است که ارکان آن تبیین گردد:

ارکان تحقیق عبارت است از:

الف) مسئله: یعنی در تحقیق علمی پرسشی برای محقق پیش می‌آید که به این مسئله از سوی جامعه علمی جوابی داده نشده است یا اگر جوابی داده شده، کافی و وافی نبوده.

ب) فرضیه: یعنی مسئله‌ای که به وجود آمده است، فعلاً اطلاعات جمع آوری و پردازش نشده است، فرضیه‌ای در ارتباط با آن مطرح می‌گردد، به این معنا که آنچه که در جواب این مسئله به ذهن محقق متبدار می‌گردد را مطرح می‌کند.

پ) استدلال: سومین رکن تحقیق عبارت است از استدلال. شما مسئله‌ای را دارید، فرضیه‌ای را هم مطرح کرده‌اید، می‌روید سراغ استدلال. استدلال نتیجه‌اش یا اثبات فرضیه است یا ابطال آن. مسئله تحقیق در نهایت باید جواب داده شود، حال جواب مسئله با توجه به استدلالات شما، یا منطبق بر فرضیه‌ی شما می‌شود یا باعث بر ابطال فرضیه.

۲. انواع تحقیق

از آنجا که در این رساله بنای ما بر اختصارگویی است، انواع تحقیق علمی را مطرح کرده و توضیحات مختصری خدمتان عرض می‌کنم.

۱. تقسیم‌بندی اول

یکی از انواع تحقیق عبارت است از:

الف) تصحیح: در ارتباط با نسخه‌های خطی، نسخه‌های سنگی، نسخه‌های سربی که از گذشتگان ما به یادگار مانده. و این نسخه‌ها در کتابخانه‌های مختلفی مانند: کتابخانه ملّی، کتابخانه مجلس، کتابخانه ملک، کتابخانه مرعشی، کتابخانه آستان قدس رضوی و... می‌باشد. این‌ها احتیاج به بازیابی و احیا دارد، به طریق تصحیح ما می‌توانیم این نسخه‌ها را احیا کنیم.

حتی در پایان‌نامه‌های سطح سه حوزه‌های علمیه یا کارشناسی ارشد دانشگاه‌ها، اجازه میدهند، به طلبه‌ها و دانشجوها که این پایان‌نامه‌ها در ارتباط با تصحیح و احیاء نسخه‌ها باشد.

الآن بسیاری از پایان‌نامه‌هایی که دفاع شده در حوزه‌های علمیه یا دانشگاه‌ها در مقطع کارشناسی ارشد یا سطح سه در ارتباط با تصحیح و احیا می‌باشد، که خود تصحیح و احیا هم یک فنی است و کتاب‌های مختلفی در این زمینه نوشته شده و ما در ایران مصححین بزرگی هم داریم.

ب) تأليف: به اين صورت است که شخص با توجه به آيات قرآن و احاديث و نظریات و گزارهایی که در ارتباط با يك موضوعی است اينها را جمع آوری می‌کند و جرح و تعدیل می‌کند و نگاشته‌ای را از خودش به يادگار می‌گذارد.

پ) ترجمه: به اين معنا که بسياري از متون ما به زبان عربی هست، شخص محقق اينها را از مثلاً زبان عربی به زبان فارسي ترجمه کند یا برخی از متون به زبان انگلیسي است شخص اينها را از انگلیسي به فارسي ترجمه کند مثلاً خود فلسفه که وارد ممالک اسلامي شد، فلسفه به زبان عربی نبود بلکه به زبان یوناني بود. كتب فلسفی دانشمندان یونانی مثل ارسسطو و افلاطون و سocrates اينها در زمان بنی عباس به وسیله‌ی مترجمينی به عربی ترجمه شد. نهضت ترجمه در آن زمان بود، فلسفه وارد ممالک اسلامي شد و دانشمندان بزرگ مثل ابو نصر فارابي یا ابن سينا آمدند، از همین ترجمه‌ها استفاده کردند و فلسفه را در کشورهای اسلامي رواج و گسترش دادند.

ت) تلخيص: بعضی کتاب‌ها حجمشان زیاد است، کمیشان زیاد می‌باشد. شخص با تلخيص کردن اين کتاب را کمیش را تقلیل میدهد و در اختیار دیگران قرار میدهد؛ مثلاً کتاب کیمیای سعادت غزالی تلخیص احیاء علوم الدین است یعنی خود غزالی احیاء علوم الدین که کمیش زیاد بود را تلخیص کرده و شده کیمیای سعادت یا کتاب اصفی که کتاب تفسیری است، تلخیص کتاب صافی ملا محسن فیض کاشانی است که اين تلخیص هم به دست خود ملام محسن فیض کاشانی صورت گرفته است. اينها که مطرح شد نمونه‌هایی از کتاب‌های قدیمی است.

اما از معاصرین مثلاً کارهایی که مرحوم قلی پور گیلانی انجام داده است که کتاب‌های درسی حوزوی را تلخیص کرده‌اند؛ مانند: مکاسب محترم، کتاب رسائل، کتاب اصول فقه مرحوم مظفر و...

تلخیص هم فوایدی دارد. يکی از فواید تلخیص عبارت است از صرفه جویی در مطالعه کتاب؛ شاید يك کتابی که کمیش زیاد است، مطالعه‌اش خیلی وقت گیره

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

باشد اما وقتی که این کتاب تلخیص می‌شود مطالعه‌اش خیلی زودتر انجام خواهد شد.

و دومین فایده تلخیص عبارت است از پیش‌مطالعه‌ی دروس یعنی شما اگر می‌خواهید سر کلاس حاضر شوید، می‌توانید به راحتی از روی تلخیص پیش‌مطالعه داشته باشید زیرا مطالعه اصل کتاب، ثقلی و سنگین بوده و زمان بر است.

سومین فایده‌ی استفاده از تلخیص برای امتحان می‌باشد، شما در طول سال درس را پیش‌مطالعه داشتید پس مطالعه داشتید بحث کردید می‌خواهید این کتاب را امتحان دهید، اگر تلخیصی خودش تهیه کرده باشد در طول سال یا تلخیصی را که دیگران تهیه کرده‌اند در اختیار داشته باشد، به راحتی می‌تواند، خودش را برای امتحان آماده کند.

۲. تقسیم‌بندی دوم

دومین تقسیم‌بندی تحقیق عبارت است از: تقسیم‌بندی آن به پژوهشی، تحویلی، مروری، گردآوری. بنابراین شاکله تحقیق یکی از این چهار تا خواهد بود. تقسیم‌بندی دوم براساس مواد است، یعنی مواد تحقیق می‌تواند یکی از این چهارگونه باشد.

بالاترین مقام را پژوهشی دارد و پایین‌ترین مقام را گردآوری. یعنی در پژوهشی که بالاترین مقام است، تحلیل است، تولید علم است، جواب‌دادن به سوال تحقیق است، اما در پایین‌ترین مورد که عبارت است از گردآوری، محقق فقط گزاره‌ها، آیات، احادیث مختلفی را که در زمینه یک علم خاصی وارد شده است را دسته‌بندی می‌کند.

۳. تقسیم‌بندی سوم

بیشتر مباحث بنده در مورد تقسیم سوم است. نوع سوم تحقیق، تقسیم‌بندی می‌شود به تحقیق موضوع محور و تحقیق مسئله محور.

۲.۳. ۱. تحقیق موضوع محور

تحقیقات موضوع محور عبارت است از تحقیقات بنیادی، مبنایی و پایه که موجب گسترش دانش بشری و تعمیق شناخت آن می‌شود.

در تحقیقات موضوع محور با جمع‌آوری و دسته‌بندی اطلاعات مربوط به یک موضوع، علاوه بر نشر و ترویج دانش، راه برای تحقیقات بعدی در آن زمینه فراهم می‌شود اما آنچه که به یافتن پاسخی نو و پیشرفت در مسیر علم و دانش منتهی می‌شود، تحقیق مسئله محور است.

به این طریق است که شما در مورد یک موضوع خاصی تحقیق را انجام می‌دهید، مثلاً در ارتباط با حجاب تحقیق انجام می‌دهید هر چه آیات و روایات و سخنان و گزاره‌های علمی در ارتباط با حجاب مطرح شده را جمع‌آوری و دسته‌بندی می‌کنید. و یا مثلاً گزاره‌هایی را که در ارتباط با مسئله‌ی تقوا آمده را در ارتباط با تحقیق با عنوان «تقوا از دیدگاه آیات و روایات» جمع‌آوری می‌کنید، بدون این که تحلیل و پژوهشی در آن باشد، بدون اینکه جواب به سؤالی در آن باشد، فقط آیات و روایات را دسته‌بندی می‌کنید، می‌چینید، به این نوع تحقیق، موضوع محور گفته می‌شود که این تحقیق موضوع محور سطح‌شناختی است. تحقیق موضوع محور تحقیقی نیست که جهت مجالات علمی علمی پژوهشی مناسب باشد.

تحقیق موضوع محور، جهت همایش‌های بین‌المللی مناسب نمی‌باشد همان‌طور که برای پایان‌نامه‌های سطح سه یا سطح چهار حوزه علمیه قم یا پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد یا دکترای دانشگاه‌ها مناسب نیست. و تحقیق موضوع محور برای هفته نامه‌ها، ماه نامه‌ها، دو ماه نامه‌ها، جراید کثیرالانتشار، خوب و مفید می‌باشد.

اخیراً یکی از دوستان ما، موضوعی برای پایان‌نامه سطح سه داده بود، موضوعش این بود «تقوا از دیدگاه آیات و روایات» و موضوع وی رد شده بود، علت آن هم این بود که موضوع این طلبه، موضوعی که داده بود و می‌خواست پایان‌نامه را تحقیق کند، موضوع محور بود و مسئله محور نبود دردی از دردهای جامعه را درمان نمی‌کرد.

خوب است که پایان‌نامه‌های ما مسئله محور باشد، که احتیاجات روز جامعه را حل کند، این جرح و تعدیل‌هایی که مدارج علمی انجام می‌دهد، موضوع‌هایی را رد می‌کند، تا موضوع‌هایی تصویب شود که خلاصه به درد جامعه بخورد، به درد جامعه‌ی علمی بخورد، به درد نظام جمهوری اسلامی ایران بخورد. کار بسیار خوبی

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

است به نظر من. زیرا یک طلبه‌ای یک سال از عمرش را یا حتی بیشتر یک سال و نیم، دو سال صرف یک پایان‌نامه خواهد کرد و همچنین یک استاد راهنمایی هست، استاد مشاوری هست، اون‌ها هم وقت خواهند گذاشت، بعد در جلسه دفاعیه داوری خواهد آمد، یک جلسه‌ای تشکیل می‌شود؛ این‌ها هزینه‌بردار است، وقت‌بردار است.

ارتقاء کیفی تحقیقات موضوع محور

اینکه گفته شد تحقیق موضوع محور ارزش چندانی ندارد، تخصیصاتی می‌خورد،

بنده دو مورد از تخصیصات را مطرح می‌کنم:

۱. بکر بودن موضوع: در زمینه‌ای تحقیق کنیم که بکر باشد، تاکنون تحقیق نشده باشد، اگر ما در این زمینه تحقیق کنیم ولو این که تحقیق ما موضوع محور باشد، ارزش پیدا می‌کند، آن موضوعی را که من خدمتمن مطرح کردم که عبارت بود از: «تقوای از دیدگاه آیات و روایات» خیلی در مورد آن کار شده است و تحقیق در مورد آن ارزش چندانی نخواهد داشت.

یا اگر موضوع تحقیق، «حجاب از دیدگاه آیات و روایات» باشد، در مورد آن هم خیلی کار شده است، این تحقیق موضوع محور ارزش چندانی ندارد، اما اگر آن مطلبی را که می‌خواهم در زمینه‌اش تحقیق کنم، مطلب بکری باشد و در مورد آن کار نشده باشد یا در مورد آن زیاد کار نشده باشد، این خوب است و ارزش تحقیق دارد، ولو این که تحقیق من موضوع محور باشد، مثلاً موضوع پایان‌نامه‌ی سطح سه‌ی خود بنده با عنوان: «خواطر نفسانی از دیدگاه آیات و روایات» بود و این موضوع پایان‌نامه مطلبی رو که من در سطح سه در مورد آن تحقیق کردم، موضوع محور بود اما چون بکر بود و در موردش تحقیق زیادی نشده بود، مدارج علمی حوزه‌های علمیه آن را تصویب کرد.

۲. خلاقیت و ابتکار: هنگام گردآوری اطلاعات پراکنده و نقل دوباره آنها می‌توان خلاقیت و ابتکاراتی را در نوع نگاه به موضوع، شیوه طبقه‌بندی و تنظیم اطلاعات، در نظر گرفتن مخاطبان خاص و مانند آن را ایجاد کرد و تحقیق موضوع محور به رونویسی اطلاعات و کاری کم‌خاصیت تبدیل نشود.

در تحقیقات موضوع محور درست است که فقط داریم اطلاعات جمع‌آوری می‌کنیم، نه فرضیه‌ای داریم و نه مسئله‌ای اما با چگونگی چینش اطلاعاتی که جمع‌آوری کردیم، با مقدم و مؤخر کردن این اطلاعات با در نظر گرفتن نوع نگاه به این اطلاعات، آیا نوع نگاه ما به این اطلاعات اجتماعیه، عرفانیه، فقهیه و با در نظر گرفتن مخاطبان خاص، می‌توانیم ابتکار خاصی داشته باشیم.

پس این گونه نیست که ابتکار، خلاقیت، نوآوری، مختص تحقیقات مسئله محور باشد، که توأم با فرضیه است بلکه در تحقیقات موضوع محور هم ما می‌توانیم ابتکار و خلاقیت داشته باشیم.

اگر این ابتکارات را انجام دهیم، باز هم تحقیق ما ارزشمند می‌شود، یعنی ممکن است که همین اطلاعات ما را شخص دیگری هم جمع‌آوری کرده باشد، اما نوع چینش آن شخص با نوع چینش ما متفاوت است؛ حالا که این‌ها تفاوت کرد، یک خلاقیتی، یک ابتکاری به وجود آمده و می‌توان گفت که کار جدیدی هم صورت گرفته است.

مثالاً از خواجہ نصیرالدین طوسی خواسته شد که طهارة الاعراق ابن مسکویه رازی را ترجمه کند تا برای فارسی زبانان هم قابل استفاده باشد؛ طهارة الاعراق یک کتاب اخلاقی از نوع اخلاق فلسفی و نویسنده‌اش ابن مسکویه رازی است و خیلی کتاب قوی‌ای است.

خواجہ نصیر با یک چینش خاصی این کار را انجام داد به‌طوری‌که همان اطلاعات ابن مسکویه رازی بود اما از صرف ترجمه معمولی خارج شد، چینش خاصی به اطلاعات داد یک ابتکار جدیدی بود.

يا وقتی که ملا احمد نراقی به دستور و خواهش فتحعلی شاه قاجار، کتاب پدرش را با نام جامع السعادات به فارسی ترجمه کرد، چینش اطلاعات را تغییر نداد، یعنی الان چینش اطلاعات معراج السعادة دقیقاً مثل چینش اطلاعات جامع السعادات است اما با توجه به اینکه نظم خاصی را به کار برد بود در ترجمه نیز، ادبیات خاصی را به کار برد، بعضی وقتهایک اشعار خاصی را به کتاب اضافه کرد، این ابتکار جدیدی

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

بود چون معراج السعاده ادبیات و وزن خاصی دارد و دارای نشر زیبایی است به طوری که شخص لذت می‌برد از مطالعه آن.

در تحقیقات موضوع محور فقط انتخاب موضوع داریم مثل تقوا اما در تحقیقات مسئله محور اول طرح مسئله است و بعد انتخاب یکی از مسئله‌های مطرح شده و بعد انتخاب موضوع، یعنی در تحقیقات مسئله محور انتخاب موضوع مسبوق است بر طرح مسئله اول باید مسئله طرح بشود اما در موضوع محور فی البداهه ما می‌توانیم موضوعی را انتخاب کنیم.

۲.۳. تحقیق مسئله محور

تحقیقات مسئله محور یا کاربردی برای برطرف کردن مشکل و ارائه راهکارهایی برای برآورده ساختن نیازها و بهبود وضعیت موجود می‌باشد. بنابراین تحقیقات مسئله محور کاربردی است.

معمولًاً هر مقاله علمی به بررسی یک مسئله اختصاص پیدا می‌کند. در برابر هر یک از مسئله‌های تحقیق باید فرضیه‌ای وجود داشته باشد و مسئله همان سؤال اصلی تحقیق است.

اگر بخواهید تحقیقتان سطحش بالا باشد و در تحقیق سؤالی را حل کنید یا مشکلی از مشکلات را حل کنید، آن چیزهایی را که وزارت خانه‌ها و سازمانها به آن احتیاج دارند، نظام اسلامی به آن احتیاج دارد، اگر بخواهید در این زمینه‌ها قلم بزنید باید تحقیقتان موضوع محور نباشد، بلکه نوع دوم تحقیق باشد یعنی تحقیق مسئله محور.

در تحقیق مسئله محور، محقق در ابتدا یک سؤالی را در ذهنش ترسیم می‌کند و در تحقیق خودش در پی این است که به این سؤال پاسخ دهد یعنی انجام تحقیق می‌شود یک فرایند علمی که در این فرایند علمی شخص به سؤالی که مطرح کرده، جواب می‌دهد. به عنوان نمونه موضوع «نقش تقوا در ایجاد آرامش روحی» یک تحقیق مسئله محور هست، یعنی شخص محقق اول سؤالی در ذهنش ایجاد می‌شود؛ آیا تقوا سبب آرامش روحی می‌شود؟

بعد محقق برای این که این سؤال را جواب دهد، شروع می‌کند تحقیق کردن. این تحقیق ممکن است، تحقیق کتابخانه‌ای باشد یعنی محقق فقط در کتابخانه‌ها و کتاب‌ها بخواهد جواب این سؤال را پیدا کند یا ممکن است که تحقیق، میدانی باشد، یعنی شخص حتی برود از عالمان دینی، بزرگان، برخی از سازمان‌ها این سؤال را مطرح کند، از آن‌ها جواب بگیرد یا ممکن است ترکیبی باشد یعنی شخص هم تو کتابخانه‌ها باشد و هم میدانی باشد. پس سه نوع شد یا کتابخانه‌ای یا میدانی یا ترکیبی از کتابخانه‌ای و میدانی. و اگر تحقیق ما، تحقیق ترکیبی باشد یعنی هم کتابخانه‌ای باشد و هم میدانی، ارزشش بیشتر است.

مثال دیگری خدمتستان مطرح کنم: مثلاً یک سوالی به ذهن محقق می‌رسد به این صورت که آیا تقوا در بهبود روابط زوجین تاثیری دارد؟ محقق برای جواب دادن به این سؤال شروع می‌کند که تحقیق خود را ساماندهی کند، تحقیق می‌کند که آگاه گردد که آیا تقوا در بهبود روابط زوجین، در بیشتر کردن استحکام خانواده، تاثیر دارد یا نه؟ شروع به تحقیق می‌کند با عنوان «نقش تقوا در بهبود روابط زوجین با تأکید بر آیات و روایات».

پس در تحقیق مسئله محور ما پرسش داریم. پرسش هم دو دسته است یک پرسش را می‌گوییم سوال^۱ و پرسش دیگر را می‌گوییم مسئله.^۲

سؤال و مسئله ویژگی‌هایی دارند؛ برای هریک از این‌ها چهار ویژگی وجود دارد.

ویژگی‌های سؤال

۱. ویژگی اول آن است که بر اثر ندانستن ایجاد می‌شود. یعنی سؤال را شما جهل دارید و برایتان ایجاد شده است. شما مثلاً نمیدانید که آیا در اقیانوس آرام اژدها وجود دارد یا نه؟ این یک سؤال است که برای شما مطرح می‌شود بر اثر ندانستن، که آیا در اقیانوس آرام اژدها وجود دارد؟

1. Question.

2. Problem.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

۲. پاسخ‌گویی به سؤال با رجوع به افراد یا منابع امکان‌پذیر است یعنی وقتی که شما سؤالی برایتان ایجاد می‌شود، به افراد مختلف یا به منابع مختلف رجوع کرده و می‌توانید جواب سوالتان را به دست آورید.

۳. سؤال مجھولی است که فرد پاسخ آن را نمی‌داند.

۴. فرایند پاسخ‌گویی به سؤال آموزش نام دارد؛ یعنی اگر شما بخواهید سؤال خودتان را جواب دهید، احتیاج به آموزش دارید باید سر کلاس بروید. پس جواب دادن به سؤال آموزش را به وجود آورده است.

ویژگی‌های مسئله

۱. مسئله بر اثر دانستن اطلاعات به یک موضوع ایجاد می‌شود. در مسئله شما اطلاعات مختلفی در مورد یک موضوع را به دست آورده‌اید و برایتان مسئله‌ای ایجاد شده است.

به عنوان نمونه شما اطلاعاتی را در زمینه‌ی موضوع تقوا دارید و آیاتی را مطالعه کرده‌اید، یک مسئله‌ای برایتان پیش آمده که: آیا تقوا در ایجاد آرامش روحی موثر است؟ یعنی مسئله مسبوق به اطلاعات قبلی است اما سؤال مسبوق به اطلاعات قبلی نیست.

۲. در مسئله برای گرفتن پاسخ آن مراجعه به افراد یا منابع دیگر سودی ندارد وقتی شما به افراد مراجعه می‌کنید یا به منابع مختلف مراجعه می‌کنید نمی‌توانید جوابی برای مسئله پیدا کنید. چون منابع مختلف باید تحلیل شود تا شما بتوانید پاسخ مسئله را به دست آورید؛ منابع مختلف به صورت مستقیم جواب مسئله را نداده‌اند. شما باید منابع مختلف را کنکاش کنید، بررسی کنید، تا بتوانید جواب مسئله‌ی خودتان را به دست آورید.

۳. مسئله مجھولی است که جامعه‌ی علمی به آن نپرداخته یا اگر پاسخی به آن داده است کافی به نظر نمی‌آید.

۴. فرایند پاسخ‌گویی به مسئله پژوهش نام دارد؛ اگر بخواهید مسئله برای شما حل شود باید پژوهش کنید با کلاس درس مسئله حل نمی‌شود. چون در مورد مسئله باید

پژوهش شود، تحلیل شود، گزاره‌های مختلفی که در زمینه‌ی مثلاً تقوا وارد شده است، بررسی شود تا جواب مسئله شما داده شود. پس جواب دادن به مسئله پژوهش را به وجود آورده است.

منطبق بودن تحقیق بر نیازها

تحقیق مسئله محور اگر بر طبق نیاز جامعه یا بر طبق نیاز نظام جمهوری اسلامی باشد، خیلی بهتر است. شما در طرح مسئله محور قصد دارید سوالی را جواب دهید، اگر سوال منطبق باشد بر نیاز جامعه، منطبق باشد، بر نیاز جمهوری اسلامی ایران، ارزش تحقیقتان بیشتر می‌شود.

پس لازم است که محققان جستجو کنند و نیازهای جامعه و نظام جمهوری اسلامی را شناسایی کنند. بینند شهرداری چه احتیاجاتی دارد، وزارت خانه‌های مختلف، وزارت فرهنگ و ارشاد، وزارت مثلاً نفت و وزارت خانه‌های دیگر، این‌ها احتیاجاتشان چه هست. این‌گونه تحقیقات ثمرات بسیار زیادی خواهد داشت و نظام می‌تواند از این تحقیقات استفاده کند، وزارت خانه‌ها می‌توانند از این تحقیقات استفاده کنند.

حتی بعضی موقع خود سازمان‌ها و وزارت خانه‌های مختلف، موضوعات تحقیقاتی مورد احتیاجشان را مطرح می‌کنند و از حوزه‌های علمیه، از دانشگاه‌ها، درخواست می‌کنند که این موضوعات را در اختیار دانشجویان و طلاب قرار داده و آن را تبلیغ کنند و تسهیلاتی همچون پژوهانه و چاپ و انتشار تحقیقات در قالب کتاب یا مقاله را متکفّل شوند.

جلوگیری از دوباره کاری

دانشجو و محقق و طلبه باید مراقب باشد که موضوعی را که جهت تحقیق انتخاب کرده است، قبلًا کار نشده باشد. یکی از فعالیّت‌های خوب و مستحسن مدارج علمی حوزه‌های علمیه عبارت است از غربال‌گری موضوعات. موضوعاتی که انتخاب

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

می‌شود ممکن است، مسئله محور هم باشد، اما قبلًا طلاب دیگر در این زمینه کار کرده باشند.

پس محققان عزیز از طریق اینترنت و سایت‌های مختلف مثل سایت نورمگز جست‌جو کنند تا مطمئن گردند که مقاله‌ای را که قصد ساماند دهی آن را دارند، قبلًاً توسط محققان دیگر کار نشده باشد یا اگر قبلًاً کار شده بود خود محقق این مسئله را از زاویه‌ای دیگر کار کند، تا بالاخره یک تبلور و نمود و تولید جدیدی داشته باشد.

شرافت داشتن موضوع

اگر تحقیق در ارتباط با موضوعاتی باشد که شرافت دارند، مثلاً موضوعات قرآنی مستحسن است. در ارتباط با قرآن و در ارتباط با کلام خداوند متعال این را محققان مد نظر داشته باشند. شخص محقق می‌تواند، تحقیق مسئله محوری را ساماندهی کند که میان رشته‌ای باشد، این تحقیق هم رنگ و بویی از آیات قرآن داشته باشد، هم رنگ و بویی از مثلاً نظریات فلسفی یا رنگ و بویی از آیات قرآن داشته باشه و رنگ و بویی از علم روانشناسی.

اخیراً در دانشگاه تهران بخشنامه‌ای آمده است که پشتیبانی می‌شود از تحقیقات دانشجویانی که این تحقیقات در زمینه قرآن است و این به خاطر شرافتی است که در موضوع قرآن می‌باشد و همچنین به خاطر نیاز جامع به چنین موضوعاتی.

۴. تقسیم‌بندی چهارم

تحقیق بر مبنای روش اخذ شده در آن تقسیم می‌شود به:

الف) روش آزمایشی (تجربی) که مختص علوم تجربی است.

ب) روش توصیفی (غیر آزمایشی) که در این روش شخص محقق پدیده‌ای را توصیف می‌کند؛ به عنوان نمونه جامعه‌ای را توصیف می‌کند.

روش توصیفی نیز تقسیم می‌گردد به:

۱. روش پیمایشی.

۲. روش همبستگی یا همخوانی که بر دو نوع همبستگی مثبت و همبستگی منفی می‌باشد.

فصل سوّم: چیستی تحقیق و انواع آن

۵۳

۳. روش علی (پسرویدادی).

- (پ) روش تاریخی (استنادی) کتاب‌های تاریخی که نوشته می‌شود چه در مورد تاریخ پادشاهان، چه در مورد پیامبران و ائمه علیهم السلام، این روش می‌باشد.
- (ت) روش تحلیل محتوا (استنطاقی).
- (ث) روش عقلی (فلسفی).

۴. تقسیم‌بندی پنجم

- نوع دیگر تحقیق براساس شیوه گردآوری اطلاعات است. در تحقیق باید اطلاعاتی را به دست آورده و بعد این اطلاعات را پردازش کنیم و تحقیق خودمان را سامان دهیم.
- روش‌های گردآوری اطلاعات دو دسته است:

الف) شیوه و روش میدانی

در این روش اطلاعات مستقیماً توسط محقق از موضوعات خارجی به دست می‌آید. مثلاً شما می‌خواهید اطلاعاتی را در ارتباط با بنای‌های تاریخی شهر تهران به دست آورید، در این صورت خود شما مستقیماً می‌روید سراغ موضوعات خارجی مانند: میدان امام خمینی، باب همایون اون، اماکن قدیمی که وجود دارد، چهار سوق بزرگ بازار، مسجد یا حوزه علمیه شیخ عبدالحسین و اماکن تاریخی ای که در ارتباط با امیر کبیر است و... و اطلاعات خودتان را جمع‌آوری می‌کنید.

نمونه‌گیری

عنوان دیگر روش میدانی عبارت است از نمونه‌گیری. مثلاً در موضوع «نقش تقوا در ایجاد آرامش روحی» علاوه بر اینکه می‌توان تحقیق کتابخانه‌ای انجام داد، می‌توان تحقیق میدانی هم کرد به صورت نمونه‌گیری مثلاً به سراغ افراد متدين و با تقوا رفته و با ایشان مصاحبه کنید و مطرح کنید که آیا تقوا سبب ازدیاد آرامش روحی می‌شود؟

روش میدانی یا نمونه‌گیری دو دسته است:

۱. تصادفی: به این صورت است بدون دسته‌بندی و محاسبه قبلی به حدی افراد بررسی می‌شوند که همه گونه‌های مجموعه را دربرگیرد. یعنی به صورت کاملاً تصادفی

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

می‌روید سراغ بعضی افراد و از آن‌ها نمونه‌گیری می‌کنند و در ارتباط با تحقیقتان، پرسش‌هایی را مطرح می‌کنند.

۲. سهمیه‌ای (نسبی، طبقه‌بندی): پس از شناسایی گونه‌های هر دسته تعدادی به صورت تصادفی انتخاب می‌شوند مثلاً در ارتباط با موضوع «نقش تقوا در ایجاد آرامش روحی» می‌توان از طلبه‌ها نمونه‌گیری کرد، گونه‌ها را شناسایی کرده مثلاً در استان تهران پنجاه مدرسه داریم هر کدام طلبه‌ای دارند، سراغ همه مدارس می‌رویم ولی از هر مدرسه می‌رویم سراغ پنج تا طلبه و پرسش‌های خود را از آن‌ها می‌پرسیم، که به نظر شما آیا تقوا در ایجاد آرامش روحی تأثیر دارد؟

در تقسیم‌بندی دیگر نمونه‌گیری به سه دسته تقسیم می‌شود یا مشاهده‌ای است یا مصاحبه یا به صورت پرسش‌نامه. یعنی در گردآوری اطلاعات با روش نمونه‌گیری شما یا مشاهده می‌کنید مثلاً در حوزه‌های علمیه با دیدن طلبه‌ها، وضعیت اسکان آن‌ها و برخوردها... یا مصاحبه می‌کنید یا از پرسش‌نامه استفاده می‌کنید.

ب) **شیوه و روش کتابخانه‌ای**
اطلاعات آن با مراجعه به منابع گردآوری می‌شود و شیوه کتابخانه‌ای دو دسته

می‌شود:

کتابخانه‌های حقیقی

در این روش محققان دیگر سراغ موضوعات خارجی نمی‌روند؛ بلکه کتابخانه‌های مختلف رفته و کتاب‌هایی را که در ارتباط با موضوع تحقیق نگاشته شده را مطالعه کرده و فیش‌برداری می‌کنند.

که هم زمان بر است و هم پیدا کردن کتابخانه و انتخاب آن‌ها مشکل است.

انواع کتابخانه‌های حقیقی

۱. کتابخانه‌های عمومی که در سطح شهر وجود دارد.
۲. کتابخانه ملی: هر کشوری برای خودش یک کتابخانه ملی دارد.
۳. کتابخانه‌های دانشگاهی و حوزوی.
۴. کتابخانه تخصصی: چهارمین نوع کتابخانه که به نظر من بهترین نوع آن است.

این نوع کتابخانه دو ویژگی دارد: الف) منابع مرتبط با یک موضوع را از نقاط مختلف جهان جمع‌آوری کرده است ب) بهترین محل برای جمع‌آوری اطلاعات تحقیق می‌باشد.

مثالاً در ارتباط با موضوع «نقش تقوا در ایجاد آرامش روحی» می‌توان به کتابخانه تخصصی قرآن و کتابخانه تخصصی علوم حدیث و هم چنین کتابخانه تخصصی روان‌شناسی مراجعه کرد.

رده‌بندی کتاب‌ها

رده‌بندی کتاب‌ها در کتابخانه‌ها به یکی از دو صورت ذیل می‌باشد:

۱. دیویی (D. D. C):^۱ دیویی در سال ۱۸۷۶ میلادی توسط مؤسس انجمن کتابداران آمریکا طراحی شد. شیوه آن هم این‌گونه است که تقسیم هر رده به ده دسته و هر دسته به ده دسته که می‌شود، صد دسته.

۲. رده‌بندی کنگره (LC):^۲ این رده‌بندی در سال ۱۸۹۷ از سوی کتابخانه کنگره آمریکا ارائه شد و در این روش همه علوم به یک دسته تقسیم و برای نشان‌دادن هر موضوع یکی از حروف لاتین استفاده می‌گردد.

بنابرین در شماره رده‌بندی کتاب‌ها، روی هر جلد از حروف لاتین استفاده شده باشد، این رده‌بندی کنگره است و الا دیویی.

شیوه‌های بهره‌گیری از منابع کتابخانه

به روش‌های متعددی می‌توان از منابع کتابخانه استفاده کرد:

۱. مراجعه مستقیم به منابع: یعنی مستقیماً بروید سراغ کتاب‌ها و عنایوینش را ببینید و از آن‌ها استفاده کنید. البته این روش در زمانی قابل استفاده است که این کتابخانه‌ها شامل قفسه باز غنی باشند.

۲. مشورت با کتابدار.

1. Dewey Decimal Classification.
2. Library Of Congress.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

۳. استفاده از برگه‌دان‌ها: در هر کتابخانه‌ای برگه‌دان‌های وجود دارد که به حروف الفبا می‌باشد و با جست‌وجو کردن در این برگه‌دان‌ها می‌توانید کتاب مورد نظر خود را پیدا کنید. البته با تولید رایانه و نرم‌افزارهای کتابداری، استفاده از برگه‌دان‌ها تقریباً منسوخ شده.

۴. استفاده از نرم‌افزارهای رایانه‌ای: در هر کتابخانه‌ای این نرم‌افزارها در جایگاهی که برای ارباب رجوع در نظر گرفته شده است، نصب شده است. و به سه صورت می‌توان در این نرم‌افزارها جست‌وجو کرد:

الف) از طریق عنوان کتاب.

ب) از طریق پدید آورنده: از طریق نام مؤلف می‌توان به مجموعه آثار مؤلف که در کتابخانه موجود است، دسترسی پیدا کرد و این روش در زمانی بسیار کاربرد دارد که محقق در ارتباط با نظریات مؤلفی خاص تحقیق کند.

پ) از طریق موضوع: موضوع تحقیق به نرم‌افزار داده شده و نرم‌افزار مطابق با موضوعات هرچه کتاب در آن موضوع خاص در کتابخانه موجود است را به شما معرفی خواهد کرد. مثلاً موضوع «نقش تقوا در ایجاد آرامش روحی» این مربوط می‌شود به موضوع تقوا و در این روش لفظ تقوا جست‌وجو خواهد شد.

کتابخانه‌های مجازی

شیوه کتابخانه‌ای بحمدالله با پیشرفت علوم کامپیوتری و طراحی نرم‌افزارهای مختلف علوم اسلامی و به وجود آمدن اینترنت بسیار راحت‌تر شده است. محققان احتیاج نیست که مستقیماً به کتابخانه‌های حقیقی و خارجی رجوع کنند.

در استفاده از کتابخانه‌های مجازی سرعت تحقیق بسیار زیاد خواهد شد، مطلبی که مقام معظم رهبری هم بر آن تأکید کرده‌اند. این روش سرعت و کیفیت تحقیق را بسیار بالا می‌برد.

استفاده از کتابخانه‌های مجازی پنج حالت دارد:

الف) بررسی مقالات تخصصی: توسط سایت نورمگز (WWW.NOORMAGS.COM)

- بررسی مقالات در سایت نورمگر هم سه حالت دارد:
- از طریق مجلات و فصل نامه‌ها.
  - از طریق مؤلفان.
  - از طریق مقالات.

ب) بررسی کتاب‌های مرتبط: توسط سایت نورلایب WWW. LIB. IR (پایگاه اطلاع‌رسانی کتابخانه‌های ایران) و هر کتابی که در مورد موضوع تحقیق وجود داشته باشد می‌تواند جست‌وجو کند.

پ) بررسی پایان‌نامه‌ها: توسط سایت ایران داک.

ت) جست‌وجو کردن در گوگل. (WWW. IRANDOC. AC. IR (GOOGLE)

ت) بررسی نرم‌افزارهای علوم اسلامی: نرم‌افزارهای مختلف مثل نرم‌افزارهای سازمان نور. اگر محقق بتواند با نرم‌افزارهای علوم اسلامی که تولید شده کار کند، می‌تواند وارد محیط مجازی کتابخانه‌ها شده و از این کتابخانه‌ها استفاده کند.

به عنوان نمونه کسی موضوعی را انتخاب کرده که این موضوع در ارتباط با کتاب‌های حدیثی است با عنوان «شجاعت از دیدگاه روایات». اگر این شخص محقق نرم‌افزار جامع الاحادیث را در کامپیوتر داشته باشد و آن را نصب کند، به راحتی می‌تواند از این محیط مجازی استفاده کند.

ث) WWW. MAGIRAN. COM بانک اطلاعات نشریات کشور.

ج) WWW. SERAJ. IR

ج) WWW. SID. IR (جهاد دانشگاهی)

ح) WWW. ISLAMICDATABANK. COM

ویژگی‌های کتابخانه‌ها

در ارتباط با کتابخانه‌ها، اگر به کتابخانه‌هایی دسترسی داشته باشد که در آن دو ویژگی باشد مناسب است:

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

اولین ویژگی غنی بودن کتابخانه است که کتابخانه حاوی کتب زیادی باشد. البته غنی بودن به معنای غنی بودن در موضوع تحقیق شما است و الا اگر کتابهای زیادی موجود باشد اما موضوع تحقیق شما را پوشش ندهد برایتان کارساز نیست. رفتن به کتابخانه‌های تخصصی مانند کتابخانه تخصصی انقلاب اسلامی، کتابخانه تخصصی علوم حدیث مناسب است.

دومین ویژگی عبارت است از این که این کتابخانه‌ها دارای اتاق‌های قفسه‌باز باشند؛ و این قفسه‌ها حاوی کتاب‌هایی فراتر از فرهنگ‌های لغت و معاجم باشند. این هم ویژگی خوبی است که شما هر کتابی را که بخواهید به راحتی بتوانید از قفسه‌ها بردارید و مطالعه کنید. بعضی مواقع قدم زدن در اتاقی که قفسه‌باز است و غنی هم است و نگاه کردن به کتاب‌ها، اطلاعات کتابشناسی جدیدی را به محققان خواهد داد.

با منابع جدید شما را آشنا می‌کند، تعداد مجلّدات عنوان‌ها را خواهید شناخت که چند جلد کتاب در عنوان خاصی نوشته شده است اما اگر کتابخانه دارای قفسه‌باز نباشد، شما باید نزد کتابدار رفته و کتاب خاصی را از کتاب‌دار بخواهید که آماده کند؛ روند رفتن پیش کتابدار و درخواست کردن از وی و آوردن کتاب وقت‌گیر است.

فصل چهارم

فرآیند پژوهش

فرآیند در دو مرحله می‌باشد و مرحله اول چهار دسته و مرحله دوم سه دسته می‌باشد؛ بنابراین در مجموع هفت دسته است:

مرحله اول: شناخت

اولین مرحله‌ی تحقیق علمی در ارتباط با شناخت است و معرفتی است و چهار دسته می‌باشد که عبارت‌اند از:

الف) انتخاب موضوع یا طرح مسئله

این اولین اقدام شماست که باید موضوع تحقیق شما مشخص شود، باید مسئله‌ی شما طرح شود.

ملاک‌های انتخاب موضوع

ملاک‌های انتخاب موضوع خیلی مهم است. چون تمام کار بر روی موضوع است؛ انتخاب موضوع باید تصادفی باشد، بلکه با هدف و برنامه‌ریزی و مشورت دیگران صورت گیرد.

آیا برای انتخاب موضوع ملاک‌هایی وجود دارد؟ و اگر جواب مثبت است، این ملاک‌ها چیست؟ بنده هفت ملاک را اینجا آورده‌ام:

۱. هماهنگی موضوع با علاقه محقق: محقق باید به موضوع علاقه داشته باشد، در این صورت برایش وقت میگذارد و با دل و جان کار می‌کند.

پس آن دانش‌پژوهان یا طلابی که می‌روند پیش برخی از اساتید و از آن‌ها درخواست موضوع می‌کنند تا تحقیق کنند، این‌ها احتمالاً خیلی موفق هم نشوند در ارائه‌ی پایان‌نامه و مقاله، چون با علاقه شخصیشان گره نخورده است.

به خاطر همین ملاک است که می‌بینم برخی از اساتید وقتی که دانش‌پژوهان رجوع می‌کنند و از آن‌ها موضوع پایان‌نامه درخواست می‌کنند، از دادن موضوع

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

مانعنت می‌کنند بلکه می‌گویند که طبق عالیق خودت موضوعی را انتخاب کنید و ما آن را برایتان جرح و تعدل می‌کنیم.

۲. اهمیت و اولویت داشتن موضوع: این گونه نباشد که ما هرچیزی که به ذهنمان متبار شد، آن را موضوع قرار بدهیم؛ اهمیت و اولویت بسیار مهم است. مثل اینکه کسی می‌خواهد برای منزلش وسایلی تهیه کند، اهمیت‌بندی می‌کند، شروع می‌کند از وسایلی که اهمیت بیشتری دارند، در اولویت هستند، خریداری می‌کند تا وسایلی را که اولویت کمتری دارند.

۳. تکراری نبودن موضوع: اگر موضوع تکراری باشد، ممکن است که کار شما کار جدید و نویبی نباشد. بنابراین قبل از انتخاب موضوع خوب است که مراجعه کنید به برخی از سایتها، به برخی از مجلات، به برخی از اشخاص حتی، ببینید در این زمینه‌ای که شما می‌خواهید تحقیق کنید، قبلًا کار شده یا نشده؟

و اگر موضوعاتان تکراری و کار شده بود و در عین حال مورد علاقه‌تان بود، تفحص کنید و از اساتید مشورت بگیرید، شاید بتوانید تحقیق خودتان را از زاویه دیگری ارائه بدهید، پس اگر حرفی برای گفتن داشته باشید، دیگر مشکلی ندارد.

۴. متناسب بودن با توانایی و تخصص محقق: کسی که در زمینه ریاضیات کار نکرده است و تصمیم دارد که موضوعی بردارد که در ارتباط با ریاضیات است یا طلبه‌ای که در ارتباط با علوم کامپیوتر مانند: سخت افزار، نرم افزار، گرافیک کار نکرده، موضوعی بخواهد انتخاب کند در این زمینه‌ها، نمی‌تواند پیشرفت کند.

یکی از کارهایی که در مدارج علمی در حوزه علمیه قم، انجام می‌دهند این است که ببینند این طلبه‌ای که این موضوع را برداشته، آیا با توانایی‌هایش سازگار است یا نه؟ اگر احساس کنند که این توانایی انجام‌دادن و به ثمر رساندن موضوع را ندارد، اجازه نمی‌دهند که موضوع را کار کند و ردش می‌کنند.

۵. جزئی و محدود بودن انتخاب موضوع: هرچقدر موضوع ما، محدودتر باشد تولید علم بیشتری هم صورت می‌گیرد مثلاً موضوع انتخابی اگر نهج البلاغه باشد،

خیلی موضوع گستردہ‌ای است. آیا سند نهج البلاغه ملاک است؟ آیا ادبیات نهج البلاغه است؟ آیا تاریخ‌هایی که در نهج البلاغه آمده بحث خواهد شد؟ آیا اشعار نهج البلاغه است؟ آیا بیان ویژگی‌ها و اوصاف پیامبر ﷺ از منظر حضرت علی علیہ السلام است؟ آیا مراد آیات قرآنی است که در نهج البلاغه آمده است؟

بیینید چقدر گستردہ شد! خیلی باز و گستردہ شد! اما هرچقدر که موضوع را محدودتر کنم، بهتر است. مثلاً موضوع این گونه باشد که «مدیریت از دیدگاه علی علیہ السلام در نامه به مالک اشتر».

اولاً از کل نهج البلاغه نامه‌ای را که حضرت علی به مالک اشتر نوشته انتخاب شده است ثانیاً تمام جوانب نامه مراد و مقصد نیست بلکه مواردی که در زمینه مدیریت حضرت علی علیہ السلام می‌باشد، انتخاب شده است.

در روند تولید علم یکی از شرایط، محدودیت موضوع است و در موضوعات گستردہ تولید علمی صورت نمی‌گیرد و گستردگی موضوع سبب می‌شود که پژوهش‌گر مطالبی را جمع‌آوری کند در زمینه‌های مختلف، بدون اینکه کارکرد خاصی داشته باشد. به طور مثال موضوع «علوم حدیث» گستردگی زیادی دارد و برای انتخاب موضوع مناسب نیست اما مثلاً موضوع بررسی و جرح و تعديل روایات کتاب اصول کافی محدود بوده و برای تحقیق مناسب است و هر کدام از قیود کتاب کافی و روایات و جرح و تعديل دامنه موضوع را محدود و مقید ساخته است.

۶. امکان بررسی و تحقیق درباره موضوع: باید موضوعی انتخاب شود که اجازه تحقیق در رابطه با آن موضوع وجود داشته باشد. شنیدم در رابطه با هولوکاست، در غرب اجازه تحقیق داده نمی‌شود؛ یک محققی بخواهد ریشه‌های تاریخی هولوکاست را بررسی کند، نمیتواند چون امکان بررسی ندارد، منابع را در اختیارش قرار نمی‌دهند یا یکی بخواهد مثلاً در رابطه با انرژی هسته‌ای، پیشرفت انرژی هسته‌ای از سال هزار و سیصد و هفتاد تا سال هزار و سیصد و نود، تحقیق کند، در صورتی که تعارض با

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

امنیت کشور داشته باشد، اجازه نمی‌دهند و نمی‌گذارند که وارد مخازن شود، با محققان صحبت کند، کتاب‌ها و جزوای را مطالعه کند.

۷. انتخاب موضوعات کاربردی، نو و دارای مسئله: به عنوان نمونه موضوع «ماهیّت و کارکرد خواطر نفسانی از دیدگاه آیات و روایات» شامل: وسوسه، حضور قلب در نماز، تمرکز ذهن و آرامش روحی می‌شود که کاربرد دارند تا اینکه شخص موضوعی را انتخاب کند که کاربردش کمتر است و مردم کمتر می‌توانند از آن استفاده کنند.

در انتخاب موضوع از چه فاکتورهایی می‌توان کمک گرفت

۱. مواجهه با مشکلات: شخص محقق ممکن است با مشکلات لایحلی مواجه شده باشد، اگر در زمینه مشکل کار نشده یا اگر کمتر کار شده، می‌تواند همین مشکلات را به عنوان موضوع مطرح کند.

۲. تجربه تحقیقاتی: شخص ممکن است که تحقیقاتی را در چند سال گذشته داشته. این تجربه‌های تحقیقاتی شخص می‌تواند در انتخاب موضوع کمک کند، مثلاً یک شخصی تجربه تحقیقاتی تفسیر قرآن داشته و چندین سال در تفسیر قرآن کار کرده است می‌تواند از این تجربه‌های خود در انتخاب موضوع کمک بگیرد.

۳. بهره گری از منابع مکتوب و شفاهی: رجوع کردن به کتاب‌ها و مقالات و فصل نامه‌ها و دایرة المعارف‌ها یا منابع شفاهی مانند رجوع کردن به برخی سخنرانی‌ها. شخص وقتی با این‌ها مأнос باشد مطالبی که در این کتاب‌ها و سخنرانی‌ها آورده شده در انتخاب موضوع می‌تواند کمک کار باشد.

۴. مراجعه به متخصصان تحقیق: مراکزی وجود دارند که استقبال می‌کنند از تحقیقات دانش پژوهان. شخص می‌تواند به این مراکز مراجعه کند، این مراکز ممکن است پژوهشکده‌ها یا دانشکده‌ها یا مدارس حوزه‌های علمیه باشد یا در وزارت خانه‌ها باشد.

و محقق می‌تواند از پشتونه مالی و علمی این مراکز برخوردار گردد.

ب) تبیین موضوع

در فرآیند تحقیق باید موضوع خودتان را تبیین کنید و آن را توضیح دهید.

نه روش برای تبیین موضوع وجود دارد:

۱. مطرح کردن عنوان تحقیق به صورت یک پرسش: مثلاً عنوان تحقیق عبارت است از «نقش تقوا در ایجاد آرامش روحی» و در حالت پرسشی این‌گونه مطرح می‌شود: «آیا تقوا سبب آرامش روحی می‌شود یا خیر؟»

۲. عبارت کلید واژه‌ها و مفهوم دقیق آن‌ها: شخص باید کلید واژه‌های در ارتباط با موضوع را مشخص کند و آن‌ها را تبیین نماید؛ مثلاً در موضوع «نقش تقوا در ایجاد آرامش روحی» تقوا، آرامش، روح، این‌ها کلید واژه‌ها هستند.

در تبیین کلید واژه‌ها می‌توان از کتب لغت استفاده کرد؛ اعمّ از عربی و فارسی.

۳. شناخت زمینه علمی یا عملی موضوع: موضوع انتخاب شده با کدام یک از علوم دیگر ارتباط دارد. این علوم را شناسایی کند و موضوع را در علوم دیگر کنکاش کند. به عنوان نمونه موضوع «نقش تقوا در ایجاد آرامش روحی» مثلاً با روان‌شناسی در مباحثی مانند معنویت درمانی، دین درمانی، ارتباط دارد. همچنین با علوم تربیتی و اخلاق نیز مرتبط است.

۴. جمع‌آوری پرسش‌های مرتبط با موضوع: پرسش‌هایی که به ذهن‌ش می‌رسد که در ارتباط با موضوع است را جمع‌آوری کند؛ مثلاً در موضوع «نقش تقوا در ایجاد آرامش روحی» پرسش‌های ذیل را می‌تواند مطرح کند:

— آیا تقوا سبب آرامش روحی می‌شود؟

— تقوا ما را به چه عمقی از آرامش روحی می‌رساند؟

— مقصود از آرامش روحی است یا جسمی؟

— مقصود از تقوا چیست؟

— کدام درجه از تقوا انسان را به آرامش روحی می‌رساند؟

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

۵. تعیین پرسش‌های اصلی و فرعی: بعداز طرح پرسش‌ها، پرسش‌های اصلی و فرعی تحقیق را هم مشخص کند. مثلاً در پرسش‌هایی که مطرح شد، پرسش اصلی تحقیق عبارت است از: «آیا تقوا سبب آرامش روحی می‌شود؟» و ما باقی پرسش‌ها فرعی می‌باشند.
۶. تعیین دقیق حدود و مرزهای موضوع: در مورد تقوا در ایجاد آرامش، آیا مقصود تقوایی است که با انجام واجبات و ترک محرمات انجام می‌شود یا نه تقوایی است که احتیاج به انجام مستحبات و ترک مکروهات هم دارد؟ باید حدود و مرزهای موضوع تعیین شود.
۷. آشنایی با پیشینه تاریخی موضوع: ما باید مشخص سازیم که موضوع «نقش تقوا در ایجاد آرامش روحی» پیشینه تاریخی آن چه موقع است و از کی مطرح شده است. آیا این موضوع، در عصر کنونی مطرح شده یا نه در زمان خود پیامبر اکرم ﷺ و عصر نزول قرآن هم مطرح بوده است. مشخص کردن پیشینه تاریخی موضوع، کمک بسیار زیادی در تبیین موضوع می‌کند.
۸. آشنایی با پیشینه تحقیقاتی موضوع: دقت کنید، مورد هشتم با هفتم فرق می‌کند. در روش هفتم می‌خواستیم بدانیم، از چه زمانی این موضوع وجود داشته اما در روش هشتم می‌خواهیم بدانیم از چه زمانی تحقیق شده است. ممکن است که پیشینه تحقیقاتی با پیشینه تاریخی هم زمان باشند یا آنکه پیشینه تحقیقاتی مؤخر از پیشینه تاریخی باشد. اما قطعاً پیشینه تاریخی نمی‌تواند مؤخر از پیشینه تحقیقاتی باشد.
۹. شناخت منابع اصلی: شناسایی منابع اصلی و مطالعه آن در تبیین موضوع خیلی کارساز است. در موضوع «نقش تقوا در ایجاد آرامش» منابعی که برای این موضوع قابل استفاده است، عبارت‌اند از: تفاسیر قرآن، جوامع و کتاب‌های حدیثی، برخی از منابع روان‌شناسی که در زمینه آرامش روحی بحث کرده است.

ب) ارائه‌ی فرضیه

فرضیه با حدس زدن می‌باشد، زیرا فرضیه پاسخ حدسی محقق به مسئله تحقیق است. بنابراین وقتی که مسئله‌ای نداشتیم خود بخود جایی برای ارائه‌ی فرضیه نخواهد بود. پس در تحقیقات موضوع محور نمی‌توان فرضیه ارائه کرد.

فرضیه زمانی مطرح می‌شود که شما مسئله‌ای داشته باشید و تحقیق مسئله‌محور باشد و اگر شما در تحقیقتان مسئله‌ای ندارید و فقط صرفاً قصد دارید در ارتباط با یک موضوعی گزاره‌های علمی و آیات و احادیث را جمع‌آوری کنید، در این صورت شما دیگر هیچ فرضیه‌ای را هم نخواهید داشت. پس هر فرضیه‌ای مسبوق به مسئله‌ای است و اگر تحقیق شما تحقیق موضوع محور باشد، اصلاً بحث از فرضیه هم به میان کشیده نمی‌شود، چون مسئله‌ای نیست و سوالی برآتون مطرح نشده است.

و در مورد حدس باید بگوییم که بدون حدس زدن درباره پاسخ، اقدام برای یافتن به هیچ پرسشی جایز نیست حتی در باره مسائل روزمره زندگی؛ یعنی اگر کسی بخواهد جواب یک پرسشی را به دست آورد در مرحله اول باید در ارتباط با پاسخ حدس بزند.

به عنوان نمونه شخصی دسته کلید خود را گم کرده است. پرسشی که برایش مطرح می‌شود آن است که دسته کلید من کجاست؟ اول باید حدسی در ارتباط با پاسخ بزند، سپس به حل پرسش پردازد، مثلاً حدس می‌زند که امکان دارد که دست کلید من در داخل وسیله نقلیه مانده باشد و بعداز آن شروع می‌کند به اینکه جست‌وجو کند در داخل خودرو که بیند خلاصه این حدس و فرضیه‌ای که زده به نتیجه می‌رسد یا خیر، اگر به نتیجه نرسید حدس دیگری می‌زند به اینکه شاید در منزل مانده است و...

فرضیه علمی عبارت است از حدس زیرکانه و عالمانه محقق درباره نتیجه و پاسخ تحقیق. دقت کنید حدس زیرکانه و عالمانه یعنی دو تا فاکتور در حدس است: یکی

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

رکاووت وزیرکی شخص و دیگری هم علمیت شخص. اگر کسی بخواهد حدسهای خوبی داشته باشد، باید دارای علمیت و زیرکی باشد.

مثلاً اگر بخواهید حدسی در ارتباط با موضوع «نقش تقوا در آرامش روحی» داشته باشید، اگر معرفتی نسبت به تقوا نداشته باشید، تصور درستی از تقوا نداشته باشید، چه حدسی می‌خواهید بزنید؟ پس اول از همه باید معرفت باشد و بعداز آن زیرکی و فتانت. شخص زیرک و تیزهوش باشد که از علمیت و گزاره‌هایی که در ذهنش است، بتواند حدسی را بزند. تنها کسی می‌تواند برای حل یک مشکل فرضیه ارائه دهد که در آن زمینه اطلاعات و دانش کافی داشته باشد.

تحقیق فرآیند بررسی فرضیه است نه روندی برای اثبات آن. وقتی شما فرضیه را ارائه می‌دهید، نمی‌خواهید فرضیه خودتان را به اثبات برسانید زیرا در روند تحقیق ممکن است که اشتباه بودن آن ثابت شود، بلکه تحقیق بررسی صحت و سقم فرضیه است.

فرضیه زمانی که به اثبات نرسد و با معیارهای علمی مورد قبول قرار نگیرد، صرفاً یک گمان و فاقد ارزش و اعتبار علمی است. فرضیه زمانی ارزش علمی دارد که پشتونه داشته باشد و از طریق استدلال و برهان ثابت گردد.

ت) تنظیم طرح نامه

لازم است محقق در آغاز کار، طرح جامع و مشخصی را از برنامه تحقیقی خود در قالب «طرح تحقیق» که بدان «پروپوزال» و پیشنهاده نیز گفته می‌شود، به نگارش درآورد.^۱

در زمینه تحقیق یکی از مسائلی که مطرح است عبارت است از طرح نامه یا نقشه‌ی راه تحقیق. البته طرح نامه برای تحقیقاتی است که کمیت بالایی دارند یعنی برای نگارش کتاب یا پایان نامه در این دو از طرح نامه استفاده می‌شود اما برای نوشتن مقاله احتیاجی به طرح نامه نیست.

---

۱. حسین زحمتکش زنجانی، شیوه‌نامه پژوهش با محوریت مقاله، ص. ۹.

فصل اول کتاب یا پایان نامه، کلیات می باشد که تقریباً می توان گفت که همان اجزاء طرح نامه است.

یکی از راههای موقیت در مسیر در اختیار داشتن طرح و نقشه قبلی و در نظر گرفتن جواب و نیازهای عام راه. شما مثلاً می خواهید از حوزه علمیه به سفری بروید، قبل از اینکه شروع به حرکت کنید باید بدانید که به کجا می خواهید بروید، چند کیلومتر راه هست، چه مقدار پول باید به همراه داشته باشید، چه وسائلی باید داشته باشید، اگر می خواهید کوه پیمایی کنید وسائل خاصی می خواهد، اگر می خواهید کنار دریاچه‌ای بروید، وسائل خاصی دیگر می طلبد و اگر می خواهید به زیارت بروید، مثلاً به مشهد وسائلی دیگر می خواهد.

تحقيق هم همینطور است. شما باید طرح نامه داشته باشید، برای تحقیق بدانید موضوعات چیست و چقدر وقت باید بگذارید، چه امکاناتی احتیاج دارید، به کدام کتابخانه‌ها باید بروید، آیا احتیاج به تحقیقات میدانی است یا نه، این عبارت است از طرح نامه.

باید در تنظیم طرح نامه محقق دقت و ظرافت به خرج دهد و از اساتید و متخصصین مشورت بگیرد، زیرا که بخش‌ها و فصول تحقیق نیز در طرح نامه مشخص می‌گردد. اگر تعیین فصول با سهل‌انگاری و تسامح باشد، چه بسا که در طول تحقیق، تغییراتی و حذف و اضافاتی در فصول تحقیق صورت گیرد، که اگر مقدار آن زیاد باشد، مورد قبول مدارج علمی سازمان مربوطه قرار نخواهد گرفت.

برای نوشتمن طرح نامه ارگان‌ها و دانشگاهها و حوزه علمیه و... فرمی را تهیّه کرده‌اند، و عناوین خاصی را در آن آورده‌اند که محقق بعداز مطالعه پیرامون موضوع تحقیق و مشورت گرفتن از اساتید، آن را پر می‌کند. البته مشترکات بین فرم‌های سازمان‌های گوناگون بسیار است و در عین حال تفاوت‌هایی نیز دارند.

فواید طرح نامه

فواید طرح نامه دو دسته است: صدور مجوز و جلب حمایت‌ها.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

۱. صدور مجوز: شما می‌خواهید مثلاً پایان‌نامه سطح سه حوزه علمیه قم را بنویسید یا می‌خواهید پایان‌نامه کارشناسی ارشد و دکتری را بنویسید، برای اینکه مجوز صادر شود، برای شروع در نوشتن پایان‌نامه شما باید طرح‌نامه را ارائه کنید به نهاد علمی‌ای که وجود دارد. شورایی تشکیل شده و تصمیم می‌گیرند که آیا شما پایان‌نامه را شروع کنید یا خیر.

۲. جلب حمایت‌ها: شما قبل از نگارش کتاب یا تحقیق علمی دیگر طرح‌نامه را می‌نویسید و آن را به بعضی از پژوهشکده‌ها یا برخی از مراکز علمی ارائه می‌دهید و اگر طرح شما با اهداف آن سازمان همخوان باشد، حمایت‌های مالی و معنوی آن‌ها نصیب شما خواهد شد.

اجزای طرح نامه

طرح نامه دارای هجده جزء می‌باشد که در ذیل آورده می‌شود:

۱. عنوان تحقیق.

۲. مشخصات مجری طرح: کسی که می‌خواهد این طرح را اجرا کند مشخصاتش چه هست، چه مدرک علمی‌ای دارد، چه کارهای تحقیقات‌ای انجام داده است.

۳. مشخصات همکاران طرح و نقشه‌ی آن‌ها.

۴. واژه‌های کلیدی: مثلاً در موضوع تحقیق «نقش تقوا در ایجاد آرامش روحی» واژگان کلیدی این عنوان: تقوا، آرامش روحی، اطاعت از خداوند، خداترسی.

۵. تبیین موضوع: باید موضوع تحقیق تبیین گردد و در موردش توضیح داده شود. در ارتباط با رابطه علی و معلولی که در اجزاء موضوع وجود دارد بحث شود. مثلاً در موضوع «نقش تقوا در ایجاد آرامش روحی»، علت تقواست و معلول به وجود آمدن آرامش روحی است.

۶. مسئله و پرسش‌های اصلی تحقیق.

۷. فرضیه‌ها و نوآوری.

۸. اهمیت و اهداف تحقیق: مثلاً از اهدافی که در موضوع «نقش تقوا در ایجاد آرامش روحی» مطرح است، عبارت است از بالا بردن تقوا در جامعه. زیرا وقتی که مردم بدانند، تقوا زمینه‌ساز آرامش روحی است، به تقوا روی می‌آورند، به هر حال بعضی‌ها برای به دست آوردن آرامش سراغ روانشناس‌ها، روانپزشک‌ها، قرص‌های آرامش‌بخش، می‌روند و تقوا هم در کنار علل دیگر یکی از علتهای خوب و بی‌هزینه در بالا بردن آرامش می‌باشد.

۹. مشخص ساختن نوع تحقیق: مانند روشن کردن اینکه تحقیق کدام یک از انواع تأثیف یا تصحیح یا ترجمه یا تلخیص است یا اینکه تحقیق موضوع محور است یا مسئلله محور.

۱۰. روش و ابزار پژوهش: در تحقیق از چه ابزاری استفاده شده است؟ آیا از اینترنت استفاده شده است؟ آیا از نرم‌افزارهایی که تولید شده استفاده شده است. و همچنین تبیین این امر که روش پژوهش کتابخانه‌ای یا میدانی یا ترکیبی از هر دو است.

۱۱. پیشینه تاریخی موضوع: در موضوع «نقش تقوا در ایجاد آرامش روحی»، پیشینه تاریخی تقوا بر می‌گردد به اوایل اسلام، همان ابتدایی که پیامبر برگزیده شد و آیات قرآن بر روی نازل شد و احادیثی در زمینه تقوا از پیامبر صادر شد و تقوا از همان موقع شکل گرفته شده است.

اما برخی از موضوعات پیشینه تاریخی‌شان قدمت چندانی ندارد؛ مثلاً پیشینه تاریخی علوم کامپیوتر شاید بیش از یک قرن نگردد و پیشینه تاریخی تلفن به دوران زندگانی گراهام بل بر می‌گردد یا برق به زمان ادیسون.

و برخی از موضوعات تحقیقاتی پیشینه تاریخی‌شان از قدمت زیادی برخوردار است؛ به عنوان نمونه موضوع پیدایش دین و اینکه دین از چه زمانی در بین مردم بوده است، به چندین هزار سال قبل بر می‌گردد، چون در غارها نقش‌هایی را در دیو.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

ارههای غار مشاهده کردند و به این نتیجه رسیدند که دینداری از چندین هزار سال قبل وجود داشته یا زمان احداث برخی از معابد قدمت زیادی داشته است.

۱۲. پیشینه‌ی تحقیقاتی موضوع: در موضوع «نقش تقوا در ایجاد آرامش روحی» پیشینه تاریخی موضوع، به چهار ده قرن قبل بر می‌گردد اما پیشینه تحقیقاتی، این قدمت را ندارد؛ مثلاً ممکن است به ده قرن یا یازده قرن قبل برگردد.

پس پیشینه تاریخی موضوع، لزوماً هم زمان با پیشینه تحقیقاتی موضوع نیست. یا در مورد پیدایش دین ممکن است که تاریخچه آن به شش هزار سال قبل برگردد اما پیشینه تحقیقاتی این موضوع لزوماً به پنج یا شش هزار سال قبل بر نمی‌گردد بلکه ممکن است مثلاً به هزار سال قبل برگردد.

۱۳. فهرست منابع اصلی: در موضوع «نقش تقوا در ایجاد آرامش روحی» می‌توان منابع ذیل را نام برد:

قرآن کریم، کتاب‌های حدیثی مثل کتاب «کافی» مرحوم کلینی، کتاب «من لا يحضره الفقيه» شیخ صدوق، «بحار الانوار» مجلسی.

یا برخی از نفاسیر قرآن جزء منابع است که در طرح‌نامه خواهد آمد. مانند: «تفسیر المیزان» علامه طباطبائی، تفسیر «تسنیم» آیت‌الله جوادی، تفسیر «نور» محسن قرائتی.

و یا کتاب‌های روان‌شناسی که در زمینه آرامش روحی می‌باشند.

۱۴. مشخص کردن مخاطبان تحقیق.

۱۵. محدودیت‌ها و تنگناهای احتمالی: در موضوع «نقش تقوا در ایجاد آرامش روحی» از تنگناهای احتمالی مثلاً عدم دسترسی تام به منابع روان‌شناسی است. تبیین تنگناها و محدودیت‌ها از مزایایی که دارد آن است که شاید اعضای علمی ارگان مربوطه که طرح‌نامه را بررسی می‌کنند، پیشنهاداتی در جهت رفع تنگنا داشته باشند.

۱۶. زمان‌بندی تحقیق.

۱۷. پیش‌بینی بودجه و امکانات: هزینه‌هایی را که باید صرف تحقیق کنید را در طرح نامه می‌آورید، مانند خریدن برخی از نرم‌افزارها و ثبت‌نام کردن در برخی از سایت‌ها و دانلود کردن مقالات مثلاً سایت نورمگز هزینه‌ای را برای دانلود مقالاتش دریافت می‌کند.

بودجه‌ها نوعاً در کارهای تصحیحی بیشتر است؛ مثلاً اگر تحقیقی در زمینه تصحیح نسخه‌هایی در ارتباط با حواشی صمدهی انجام می‌دهید، باید نسخه‌ها را خریداری کنید.

۱۸. شیوه تنظیم و ارائه گزارش: عبارت است از تبیین عنوانین و بخش‌ها و فصول که در تحقیق علمی وجود خواهد داشت.

موحله دوم: اقدام

دومین مرحله‌ی تحقیق علمی در ارتباط با اقدام است و عملی است و این مرحله شامل سه دسته می‌باشد که عبارت‌اند از:

الف) گردآوری اطلاعات

درباره گردآوری اطلاعات شناخت منابع بسیار مهم است و یکی از راههای معرفت پیدا کردن به منابع موضوع مورد تحقیق، مشورت گرفتن از اساتید متخصص می‌باشد.

در مورد کتاب‌شناسی اطلاعات جمع‌آوری شده مطلبی مهم وجود دارد که اخیراً هم در جشنواره‌ی علامه حلى رحمه‌الله برخی از طلاب حوزه علمیه شیخ عبدالحسین که به بنده مراجعه می‌کردند، متأسفانه این نکته را در گردآوری اطلاعات رعایت نکرده بودند.

در گردآوری اطلاعات وقتی که محقق در حال جمع‌آوری اطلاعات است، باید سعی کند که منابع را همراه اطلاعات ذکر کند مثلاً وقتی اطلاعاتی را از تفسیر نمونه می‌آورد، باید تفسیر نمونه را به صورت تفصیلی نیز منبع شناختی کند به این معنا که نام

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

و نام خانوادگی مؤلف کتاب، سال و محل نشر، نام ویراستار یا مترجم، نوبت چاپ و... را ذکر کند.

و این‌ها را نباید برای بعد بگذارد؛ چون برای محقق وقت‌گیر و هزینه‌بردار خواهد شد و احتمالاً محقق متضرر می‌شود؛ چراکه بعدها وقتی شخص قصد می‌کند که منبع خاص را به دست آورد و منبع شناختی آن را ذکر کند، چه بسا منبع مذکور دیگر وجود نداشته باشد و معده شده باشد یا آنکه امکان دسترسی به آن وجود نداشته باشد مثلاً منبع در کتابخانه‌ای خاصی بوده که به امانت داده شده است.

علاوه بر موارد بالا احتمال فراموش کردن محل نگهداری مأخذ انتخاب شده وجود دارد مثلاً محقق مطلب را از تفسیر «المیزان» نوشته اما کتابخانه محل نگهداری آن را فراموش کرده است به این صورت که در سه، چهار ماه تحقیقی که محقق داشته به کتابخانه‌های مختلفی رفته و کتاب‌های مختلفی را هم جست‌جو کرده است و مطلب نوشته وحالا نمی‌داند که تفسیر «المیزان» را در کدام کتابخانه دیده است.

همچنین احتمال فراموش کردن مأخذ وجود دارد؛ به این صورت که مطالب علمی زیادی از کتب و منابع مختلف نگاشته شده است و حالا خلط شده است و نمی‌داند که مطلبی را که مثلاً در فیش پنج نوشته، از تفسیر «المیزان» است یا تفسیر «تسنیم» یا تفسیر «مجموع البیان» یا تفسیر «مفاتیح الغیب» فخر رازی، خلط شده است.

اما اگر خود را ملتزم می‌کرد که در انتهای هر مطلب مأخذ نوشته شود چنین خلطی به وجود نمی‌آمد. بنابراین هر محققی باید خود را ملزم کند که هر وقت مطلبی را نوشت، همان موقع مأخذش را به صورت تفصیلی در انتهای مطلب بنویسد.

اولویت‌بندی منابع

گردآوری اطلاعات از منابع صورت می‌پذیرد. اولویت‌بندی منابع در سه زمینه است:

1. تناسب و ارتباط بیشتر منبع با مسئله.

۲. اصالت و دست اول بودن منبع: هرچه منبع اعتبارش بیشتر باشد، اولویت تحقیقاتی بیشتری دارد بر فرض مثال در زمینه‌ی علوم حدیث، کتاب «اصول کافی» مرحوم کلینی و کتاب «استبصار» شیخ طوسی و «من لا يحضره الفقيه» شیخ صدوq منابع دست اول در حدیث هستند و شخص محقق در روند تحقیق خودش در وحله اول به این‌ها رجوع می‌کند اما بعضی کتاب‌ها در مراتب بعدی هستند مانند کتاب‌هایی که در این اوآخر نوشته شده‌اند.

۳. درجه علمی، شهرت، دقیق و وثاقت نویسنده: مثلاً در زمینه تفسیر قرآن استفاده از «تفسیر المیزان» مناسب است، چون هم کتابش مشهور است و هم نویسنده‌اش وثاقت دارد یا کتاب «تفسیر تسنیم» آیت‌الله جوادی آملی یا کتاب «مجمع البیان» مرحوم طبرسی بسیار مفید هستند و شخص می‌تواند از این‌ها استفاده کند و ما تفاسیری هم داریم که در این رتبه نیستند و این قدر شهرت ندارند.

فیش برداری

فیش برداری دو دسته است:

حقیقی: عبارت است از کاغذهایی که محقق از قبل آماده کرده و برای جلوگیری از خلط مطالب فقط در یک سمت آن نگاشته می‌شود و از معایب این نوع آن است که به مرور زمان امکان از بین رفتن و گم شدن فیش‌ها وجود دارد و تایپ و ویرایش کردن آن‌ها وقت‌گیر است.

مجازی: عبارت است از صفحه نرم‌افزار Microsoft Word در رایانه و تمام اطلاعات در آنجا ذخیره می‌گردد و نوع مجازی بسیار بهتر است زیرا قابلیت کپی و ویرایش و تغییر و تنظیم فونت دارد و لازمه استفاده از آن این است که شخص بتواند با نرم‌افزار مذکور کار کند و ابزار آن را بشناسد.

در تحقیق، از مستحسنات محقق آن است که بتواند به خوبی با نرم‌افزار خوب و معروف Microsoft Word کار کند.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

ورد بهترین و پرکاربردترین واژه پرداز است که دارای امکاناتی بی‌شمار و تأمین‌کننده تمامی نیازهای پژوهشگران برای نگارش، ویرایش، صفحه‌آرایی و آماده‌سازی محتوا برای نشر در قالب‌های گوناگون است. آشنایی با امکانات این نرم افزار، کار نگارش و تحریر مطالب را بسیار آسان و در عین افزایش اثربخشی و جذابیّت، زمان آن را بسیار کوتاه می‌کند.

بعضی وقتها ممکن است شخص کامپیوتر همراهش نباشد یا در جایی مانند وسیله نقلیه باشد و امکان تایپ کردن نداشته باشد، اگر فیش تحقیقی کاغذی و حقیقی همراه خود داشته باشد به صورت موردنی می‌تواند از آن استفاده کرده و مطلب علمی را در آن یادداشت کرده و سپس به صفحه ورد انتقال دهد.

اجزای فیش تحقیقاتی عبارت اند از: متن و مأخذ. یعنی ابتدا باید مطالب علمی را بنویسیم بعد انتهای آن مطلب باید مأخذی را که اطلاعات را از آن به دست آورده‌ایم، یادداشت کنیم.

نگارش مأخذ هم باید تفصیلی باشد نه اجمالی؛ بدین صورت:
نام خانوادگی، نام، سال نشر، عنوان، مترجم یا مصحّح، محل نشر، نام ناشر، نوبت چاپ.

طباطبایی، سید محمد حسین، ۱۴۱۷ ق، «المیزان فی تفسیر القرآن»، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چ پنجم.

البته چینش اطلاعات کتاب‌شناسی همیشه به این صورت نیست و ممکن است تفاوت‌هایی داشته باشد مثلاً سال نشر در آخر آورده شود.

در مواردی که در کتاب سال نشر یا محل نشر یا نام ناشر ذکر نشده بود به ترتیب چنین می‌نویسیم: بی‌تا، بی‌جا، بی‌نا.

ب) پردازش اطلاعات
پردازش اطلاعات تحقیق عبارت است از: عبور از اطلاعات قبلی به یافته‌های جدیدی که هدف اصلی تحقیق بوده است.

بعد از جمع‌آوری اطلاعات، باید این اطلاعات مختلف را پردازش کنید، سبک سنگین کنید، مقدم و موخر کنید و بعضی از این اطلاعات را حذف کنید چون اطلاعاتی هستند که به آن‌ها نیاز خاصی ندارید و بعضی از این اطلاعات را تکمیل کنید.

فرانسیس بیکن^۱ برای اهمیّت مرحله پردازش اطلاعات، با استفاده از تمثیل، اهل تحقیق را به سه دسته مورچگان، عنکبوتان و زنبوران عسل تقسیم و تشییه می‌کند. او می‌گوید:

الف) مورچه‌ای: مورچه آذوقه‌ها را فقط ذخیره می‌کند و کار دیگری انجام نمی‌دهد، برخی از محققان ما مورچه‌ای هستند و همواره در حال جمع‌آوری کردن آذوقه بدون تولید محصولی جدید هستند.^۲ برخی از دانش‌پژوهان ما هم این‌گونه هستند مثلًاً درس‌ها را سر کلاس یادداشت می‌کنند، کلاس‌های اخلاق را یادداشت می‌کنند، بدون این که محصول جدیدی تولید کند.

ب) عنکبوتی: عنکبوت تاری را ایجاد می‌کند اما این تار خیلی سست است کوچک‌ترین بادی بوزد، تاری را که عنکبوت وقت گذاشته و ایجاد کرده است از بین می‌برد. برخی از محققان ما عنکبوتی هستند، همواره در حال بافتن مطالبی نو بدون تکیه بر مستنداتی قوی.^۳

1. Francis Bacon.

2. سید‌حمید حسینی، آموزش پژوهش، ص ۲۰۷.

3. همان، ص ۲۰۷.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

يعنى کار نو انجام مى دهد ولی مستنداتش قوى نىست. مثلاً از وبلاگ اینترنت مثلاً^۱ يا از سایت های نامعتبر اینترنتی. هیچ ارزشی ندارد کارش. کاري ارزش دارد که هم نوآوری داشته باشد و هم تکيه بر مستندات قوى شده باشد.

پ) زنبور عسلی: زنبور عسل شهد گیاهان را جمع آوری مى کند و از آن محصولی جدید تولید مى کند. يعني از شهد گیاهان کسی نمى توانست استفاده کند، اما از عسل انسان ها میتوانند خیلی استفاده کنند. زنبور عسل هم گردآوری کرده و هم نوآوری.^۱
برخی از محققان ما هم این گونه هستند، همواره در حال تولید محصولی جدید و مفید مثل عسل با تکيه بر مواد اولیه سالم.

پ) ارائه گزارش تحقیق
عبارت است از نگارش شاکله‌ی مقاله يعني: عنوان تحقیق، معرفی نویسنده، چکیده، واژگان کلیدی، مقدمه، متن تحقیق، نتیجه‌گیری و کتابنامه (منابع). تمام این ها را در گزارش تحقیق باید بیاورید.

تبیین ماهیت و سنجش تزیین شیطان و تسویل نفس با تأکید بر نظریات علامه طباطبایی (قدس سره) و آیت‌الله جوادی آملی (حفظه‌الله)

علی قنبریان^۱

چکیده

کلیدواژه‌ها

مقدمه

متن تحقیق

نتیجه‌گیری

منابع و مأخذ

---

۱. طلب سطح ۴ / دانشجوی دکتری مبانی نظری اسلام دانشگاه تهران.

ghanbarian.howzeh@yahoo.com

عنوان تحقیق

۱. محدود بودن عنوان

عنوان تحقیق تا آن جایی که امکان دارد باید محدود باشد زیرا هر قدر که عنوان محدودتر باشد، تولید علم بیشتری صورت می‌گیرد و هر قدر عنوان کلی باشد این نوشتار دیگر پاسخگوی نیازها نخواهد بود و نمی‌تواند مسئله‌ای را حل کند. چهار روش جهت محدود ساختن عنوان وجود دارد:

الف) محدود زمانی: مثلاً موضوع «بررسی نظریه اصالت وجود بین فلاسفه قرن هشتم تا دهم» در این صورت محقق فقط سراغ عرفایی که بین قرون هشتم تا دهم زیست داشته‌اند می‌رود.

ب) محدود مکانی: موضوع «نظریه اصالت وجود بین دانشمندان ایران» فقط می‌رویم سراغ دانشمندانی که در آن مکان خاص یعنی ایران زندگی کرده‌اند.

پ) محدود شخصیتی: موضوع «بررسی نظریه اصالت وجود بین ابن‌سینا و ملاصدرا».

ت) محدود علمی: موضوع «بررسی نظریات کلامی علامه طباطبائی» قید کلامی علوم دیگر را جدا کرده است، یعنی من کاری با تفسیر و تاریخ و... علامه ندارم و فقط می‌روم سراغ مسائل کلامی.

محدود بودن عنوان استثنای هم دارد زیرا که «ما من عام الّا وقد خصّ» و آن زمانی است که در یک موضوع خاصی خیلی کم کار شده و جا برای کار کردن دارد و این موضوع، موضوع بکری است و محققان به آن نپرداخته‌اند بنابراین اگر موضوع ولو اینکه یک موضوع نامحدودی است اما چون بکر بوده و به آن نپرداخته‌اند مطرح کردنش اشکالی ندارد.

مثلاً در همان قرون اولیه‌ای که علم تفسیر جوانه زده بود و در حال شکل‌گیری بود و کتاب‌های زیادی در مورد آن نگاشته نشده بود و انشعابات زیادی نداشت، اگر

عالی رسانه‌ای با عنوان تفسیر قرآن می‌نگاشت، مستحسن بود و لو اینکه موضوعش محدود نبوده و کلی است.

یا پایان‌نامه سطح سه حقیر در موضوع «ماهیت و کارکرد خواطر نفسانی از دیدگاه آیات و روایات» بود و این موضوع تا حدودی نامحدود است اما چون موضوع بکری است و در موضوع خواطر نفسانی از دیدگاه منابع اسلامی خیلی کار نشده بود، مورد تصویب هیئت داوران قرار گرفت اما در مورد موضوع «تقوی از دیدگاه آیات و روایات» بسیار تحقیق شده است و تحقیق در مورد آن ثمرات چندانی ندارد مگر آنکه به وسیله قیودی محدود گردد.

۲. عنوان مسبوق به مسئله باشد

عنوان تحقیق مشرف باشد به یک مسئله‌ای، یعنی اول سؤالی برای ما طرح شود بعد مسئله را از آن سؤال طرح کرده و بعد عنوان را با توجه به این مسئله بنویسیم. در این صورت تحقیق مسئله محور خواهد شد.

چکیده

چکیده هم در پایان‌نامه احتیاج است و هم در مقاله. چکیده بین صد تا دویست کلمه است و با فونت ریزتر از متن اصلی در صفحه اول قرار می‌گیرد مثلاً اگر فونت متن چهارده است چکیده می‌تواند دارای فونت ده یا یازده باشد.

می‌توان چکیده را بولد (پرنگ) کرده و به وسط صفحه آوریم و تقریباً از هر سمت هر کدام دو سانتی متر چکیده تو رفتگی داشته باشد؛ در صفحه اول مقاله، عنوان مقاله، نام و نام خانوادگی نویسنده با درجه‌ی علمی، چکیده و کلیدواژه قرار می‌گیرد.

محتوای چکیده مهم است و باید در بردارنده:

— مسئله و نمایی از کلیت تحقیق باشد.

— موضوع باشد در یک جمله و موضوع باید خیلی طولانی باشد.

— هدف تحقیق.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

– دامنه تحقیق: مشخص شود تحقیقی که انجام می‌گیرد، دامنه اش تا کجا کشیده شده است و تحقیق در چه علومی است. آیا تحقیق حاضر فقط مربوط به یک علم است مثلاً علوم قرآنی یا مربوط به علوم بیشتر.

– نوع منابع: مثلاً از مقالات و پایان نامه ها و کتاب ها استفاده شده است و نوع مقالات نیز مشخص گردد، از علمی پژوهشی و... در صورت استفاده از سایت های اینترنتی، آن هم ذکر گردد.

– روش بررسی و حل مسئله و نتایج تحقیق.

– واژگان کلیدی (کلید واژه ها): عبارت است از: واژه ها و اصطلاحاتی که در طول بحث و بررسی در رابطه با یک موضوع به صورت مکرر به کار می رود و نقش مهم و محوری در آن بحث دارد.

بین پنج تا هشت واژه بوده و مقصود از آن ها موضوع اصلی تحقیق یا کلمات به کار رفته در عنوان نیست، بلکه واژه هایی است که در تحقیق به صورت بسیار زیاد از آن ها بحث شده است و تا حدودی نقش فهرست مباحث را ایفا می کند. مثلاً در ارتباط با موضوع «خواطر نفسانی» واژگان کلیدی عبارت اند از: وسوسه، حضور قلب، نفس، خواطر، شک، حدیث نفس.

واژگان بسیار مهم هستند زیرا جهت جستجو کردن و گردآوری مطالب در موارد ذیل می توان از آن ها استفاده کرد:

– گوگل؛

– برخی سایت ها مانند نور مگز؛

– نرم افزار های علوم اسلامی؛

– معجم ها و فرهنگ ها^۱ و... .

---

۱. فرهنگ و معجم بر دو نوع است: موضوعی و لفظی. قسم اول مثل فرهنگ موضوعی نهج البلاغه یا فرهنگ موضوعی صحیفه سجادیه و قسم دوم مثل کشف الآیات یا معجم المفہرس لالفاظ القرآن برای محمد فؤاد عبد الباقی یا معجم المفہرس لالفاظ نهج البلاغه برای محمد دشتی.

مقدمه

بعد از چکیده نوبت به مقدمه می‌رسد. در مقدمه مبانی نظری، اهمیت موضوع، تاریخچه مختصر و روش تحقیق را مطرح می‌کنیم.

آن چه ضروری است در مقدمه مقاله بیان گردد، عیناً در بردارنده همان مواردی است که در بخش کلیات پایان نامه، بدان پرداخته می‌شود. مقدمه، مدخل ورودی به بحث اصلی است و چنان چه جذایت لازم را برای مخاطب ایجاد نکند، در عمل، کارآیی خود را که آماده‌سازی ذهن مخاطب و ترغیب وی برای مطالعه مقاله است، از دست می‌دهد.^۱

ارجاع دهی

مستندسازی دقیق و منصفانه تمام اطلاعات استفاده در فرآیند تحقیق، یکی از ضروری‌ترین ارکان آثار علمی است. نویسنده با ذکر دقیق منابعی که از آن‌ها سود جسته، علاوه بر رعایت امانت و پاسداری از زحمات اندیشمندان دیگر، موجب مشخص شدن میزان کمی و کیفی فعالیت علمی خویش خواهد شد.^۲

ارجاع دهی در تحقیقات بسیار مهم است و معلوم می‌کند که اشخاص چه اندازه در نوشتار خود زحمت کشیده‌اند. اگر ارجاعات قوت داشته باشد، نشان‌دهنده این است که محقق در گردآوری اطلاعات، زحمت بیشتری کشیده و منابع بیشتری را دیده است.

أنواع ارجاعات

ارجاعات دو دسته است: درون‌متنی یا ارجاعات در پاورقی. در ارجاعات درون‌متنی، نشانی منبع پس از پایان آخرین جمله نقل قول، داخل دو هلال به اختصار به این ترتیب آورده می‌شود:^۳

۱. حسین زحمتکش زنجانی، *شیوه‌نامه پژوهش با محوریت مقاله*، ص ۲۰.

۲. سیدعلی شمسی، *راهنمای جامع انتشار مجلات علمی*، ص ۳۶.

۳. همان، ص ۳۶.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

(نام خانوادگی، سال نشر: شماره جلد / شماره صفحه)

به عنوان نمونه:

(طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ۴۵/۸)

اما در ارجاعات پاورقی، به طریق ذیل عمل می‌کنیم:

نام و نام خانوادگی، نام کتاب، شماره جلد، شماره صفحه.

به عنوان نمونه:

سید محمد حسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۸، ص ۴۵.

موارد کاربرد ارجاعات درون‌منتهی و پاورقی به این صورت است که از ارجاعات درون‌منتهی در مقالات استفاده می‌کنند اما در کتاب‌ها و پایان‌نامه‌ها از ارجاعات در پاورقی استفاده می‌شود. بنده در طول عمر علمی خود فقط یک کتاب را دیدم که ارجاعات درون‌منتهی داشته باقی کتب دارای ارجاعات پاورقی بود.

ارجاعات پاورقی به دو دلیل از ارجاعات درون‌منتهی بهتر است:

۱. در ارجاعات درون‌منتهی فقط نام خانوادگی نویسنده ذکر شده است و خواننده اگر بخواهد از نام نویسنده اطلاع پیدا کند چاره‌ای ندارد که به قسمت منابع در انتهای نوشته رجوع کند اما در ارجاعات پاورقی نام و نام خانوادگی با هم نوشته می‌شود و چنین ایرادی ندارد.

۲. در ارجاعات درون‌منتهی نام کتاب نگاشته نمی‌شود بلکه سال نشر آن نگاشته می‌شود و اگر خواننده بخواهد نام کتاب را بداند چاره‌ای ندارد جز اینکه به منابع رجوع کند. علاوه بر آنکه وقت‌گیر است، تمرکز ذهنی خواننده را هم تضعیف می‌کند.

کتابنامه (منابع)

در طول مقاله ارجاعات درون‌منتهی و پاورقی را داریم، این ارجاعات عبارت است از اطلاعات اجمالی کتاب‌شناسی؛ اما احتیاج به اطلاعات تفصیلی کتاب‌شناسی مثل: سال نشر، نوبت چاپ، محل نشر و... خواهیم داشت که در پایان نوشتار،

فهرست الفبایی منابع فارسی و عربی را ذکر کرده و پس از آن، منابع لاتین به طور جدایگانه، ارائه می‌گردد.

منابع به دوشیوه نگاشته می‌شود.

شیوه اول:

نام خانوادگی، نام، سال نشر، عنوان کتاب، محل نشر، نام ناشر، نوبت چاپ.
به عنوان نمونه:

طباطبایی، سید محمد حسین، ۱۴۱۷ق، «المیزان فی تفسیر القرآن»، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چ پنجم.

شیوه دوم:

عنوان کتاب، نام و نام خانوادگی مؤلف، سال نشر، محل نشر، نام ناشر، نوبت چاپ.

به عنوان نمونه:

المیزان فی تفسیر القرآن، سید محمد حسین طباطبایی، ۱۴۱۷ق، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چ پنجم.

شیوه اول مرسوم‌تر است و در ایران شیوع بیشتری دارد. و این شیوه بهتر است به خاطر اینکه به راحتی می‌توان دریافت که از یک نویسنده خاص مثل علامه سید محمد حسین طباطبایی در نوشتار، از چه تعدادی از آثارش استفاده شده است.

اما در شیوه دوم که در ابتداء نام کتاب آورده می‌شود، برای خواننده مشکل است که بدانند از چند کتاب علامه طباطبایی استفاده شده است و باید کل منابع را بگردد تا متوجه شود.

مطلوب دیگر اینکه منابع باید به ترتیب حروف الفبا باشند تا جستجو کردن در آن راحت و آسان باشد؛ در غیر این صورت برای خواننده مشکل ساز است به ویژه زمانی که از منابع بسیار زیادی استفاده شده باشد برخی از مواقع منابع یک کتاب

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

ممکن است به پانصد مورد برسد و اگر ترتیب حروف الفبا رعایت نشده باشد، جستجو کردن مشکل است.

از ترتیب در کتابنامه سه اثر استثنای شده‌اند؛ قرآن کریم، نهج البلاغه و صحیفه سجادیه که در ابتدای کتابنامه آورده می‌شوند به خاطر شرافت و قداستی که این کتب دارند. بعداز این سه، بقیه منابع به ترتیب حروف الفبا چیده می‌شوند.

مطلوب دیگر اینکه مطلقاً عناوین ذکر نمی‌شود، عنوانی می‌شوند مثل دکتر، پروفسور، علامه، حجت‌الاسلام، آیت‌الله و فقط اسمی ذکر می‌شوند مگر اسمی امامان و پیامبران که آن هم به خاطر قداستی که نزد ما دارند که از کلمه حضرت برای پیامبران مثل: حضرت عیسیٰ و همچنین از کلمه امام، برای امامان استفاده می‌کنیم مانند: امام حسن مجتبی علیه السلام.

انواع گزارش تحقیق

دو نوع گزارش تحقیق وجود دارد:

- الف) گزارش مفصل که مصادیق آن عبارت است از کتاب و پایان‌نامه.
- ب) گزارش مختصر که مصادفش می‌شود مقاله و مقاله ممکن است برای نشریات باشد، یا دایرةالمعارف‌ها یا کنفرانس‌های علمی.

انواع مجلات

در انتهای این فصل مناسب است که انواع و اقسام مجلات معرفی گردند تا دانش‌پژوهان عزیز بتوانند برای چاپ مقالات خویش مجله و فصلنامه مناسبی را انتخاب کنند.

مجلات برچهار دسته است و اعتبار آن‌ها تفاوت دارد که به ترتیب اعتبار ذکر می‌شوند:

۱. هفته‌نامه‌ها و ماهنامه‌ها و دوماهنامه‌ها و جراید کثیرالانتشار: مانند دوماهنامه راه قرآن، ماهنامه قدر برای سازمان اوقاف، روزنامه کیهان، روزنامه جمهوری اسلامی. این اولین مرتبه مجلات است.

۲. مجلات علمی اطلاع‌رسانی: هدف آن، تنها اطلاع‌رسانی در زمینه‌های مختلف علمی است.

۳. مجلات علمی تخصصی: که کیفیت این نوع بالاتر است از نوع قبلی و به صورت تخصصی در یک علم خاصی مقالاتی را چاپ می‌کنند. این نوع مجلات در آیین‌نامه‌ها تعریف نشده و در واقع رتبه علمی ندارند مانند: فصل‌نامه تخصصی کوثر که در ارتباط با قرآن پژوهی است از شهر اصفهان، فصل‌نامه تخصصی محفل که برای حوزه علمیه استان تهران است.

در این نوع مجله مقالات دایرة المعارف منتشر می‌شود که به مقالاتی گفته می‌شود که برای درج در دائرة المعارف‌ها نوشته می‌شود مانند: دائرة المعارف تشیع و هدف این نوع مقالات معرفی کوتاه موضوع براساس منابع اصیل می‌باشد.

۴. مجلات علمی ترویجی: مانند مجله معرفت اخلاقی برای مؤسسه امام خمینی. در این مجلات دو نوع مقاله به چاپ می‌رسد:

الف) مقالات علمی مروری که دیدگاه دیگر محققان و دیدگاه‌های مطروحه تحقیق‌های دیگر را مرور و ارائه می‌کنند.

ب) مقالات علمی ترویجی که موضوع محور بوده و اگر چه نوآوری علمی ندارد مانند مقالات علمی پژوهشی اما موجب ترویج موضوع می‌شود و به توصیف زوایای گوناگون آن نظر دارد این مقالات در ترویج دانش مؤثر است.

۵. مجلات علمی پژوهشی: بالاترین درجه مجلات را داراست. مانند: مجله قبسات برای پژوهشکده علوم و فرهنگ اسلامی، مجله پژوهش‌های اخلاقی برای دانشگاه قم و پژوهشنامه اخلاق برای دانشگاه معارف.

یکی از فاکتورها و عوامل ارتقا درجه علمی اساتید دانشگاه از استادیاری به دانشیاری و از آن به استادی، عبارت است از انتشار مقاله در مجلات علمی پژوهشی یا علمی ترویجی یا همایش‌های بین‌المللی است.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

مقالات علمی پژوهشی در نوع چهارم از مجلات به چاپ می‌رسد که معمولاً به مباحث کاربردی پرداخته می‌شود و به تولید علم منجر می‌شود. مقاله‌ی علمی پژوهشی مسئله محور است که همراه با نوآوری و تولید علم است.

علاوه بر مجلات، همایش‌هایی هم در سطوح مختلف برگزار می‌گردد که امکان انتشار مقاله در مجموعه مقالات همایش‌ها وجود دارد.

مانند همایش بین‌المللی فرهنگ و اندیشه‌ی دینی که اخیراً در دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام در شهر قم برگزار شد یا همایش بین‌المللی دین و اخلاق که در مؤسسه اسرابود یا همایش روان‌شناسی دینی که در ماههای آتی توسط کانون مناجات اردبیل و همچنین سازمان تبلیغات استان اردبیل برگزار خواهد شد.

فصل پنجم

شیوه‌های نوین تحقیق

در سال ۱۳۹۲ قبل از اینکه از پایان‌نامه سطح ۳ خود دفاع کنم، برای بدست آوردن تجربه، تصمیم گرفتم که در چند جلسه دفاعیه به عنوان مهمان شرکت کنم. در یکی از جلسات، محققی که از پایان‌نامه خود دفاع می‌کرد، عنوان کرد که نوشتن رساله‌اش ۳ سال مفید طول کشید؛ با تعجب علت را پرسیدم، وی در جواب گفت که پیدا کردن منابع (مثلًا جلد ۵ بحوار الانوار) و نوشتن مطلب از آن‌ها و بعد دادن نوشته‌ها به تایپیست، سپس غلطگیری و ویرایش و... زمان بربوده است. به وی گفتم اگر شیوه‌های جدید تحقیق به ویژه کارکرد محصولات و نرم‌افزارهای علوم اسلامی را می‌دانستی، خیلی زودتر به مقصد می‌رسیدی. مقام معظم رهبری در این زمینه می‌فرمایند:

«این نمی‌شود که در دنیا کامپیوتر باشد؛ سرعت از ساعت و دقیقه به ثانیه رسیده باشد؛ برای ذره‌ذره‌های وقت و انرژی حساب باز بشود؛ دانشگاهها و مراکز پژوهشی عالم برای دانشجویان و محققان و خرده محققان خودشان امکانات تحقیق را فراهم کنند؛ اما ما طبق همان شیوه‌های قدیمی که یک روز بزرگان ما (قدس الله اسرارهم الشّریفة) عمل می‌کردند چون دستشان خالی بود عمل بکنیم؛ مگر چنین چیزی ممکن و رواست؟ اصلاً جایز نیست. این‌ها چیزهایی است که باید تطور پیدا کند. نمی‌شود شما امروز که می‌خواهید از اینجا به تهران بروید، الاغی پیدا کنید و سوار آن بشوید و قدم به قدم از اینجا به کوشک نصرت، از آنجا به علی‌آباد و نقاط دیگر بروید، تا بعداز چهار، پنج روز به تهران برسید؛ چنین چیزی امکان ندارد. شما یک ماشین پیدا می‌کنید و سوار آن می‌شوید و یک ساعت، دو ساعت دیگر به تهران می‌رسید؛ این وسیله در اختیار ماست. ما فقه هم می‌خوانیم، اما از وسیله‌ای سریع‌الستیر هم استفاده می‌کنیم؛ مگر مانع و منافاتی دارد؟ ما فقه هم می‌خوانیم، اما از کامپیوتر هم برای فقه استفاده می‌کنیم. ما فقه هم می‌خوانیم، اما از شیوه‌های جدید تحقیق هم استفاده می‌کنیم. در دنیا روش‌های ویژه و بسیار جدیدی برای تحقیق علوم غیر تجربی وجود دارد فقه

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

از علوم تجربی که نیست از آن‌ها هم استفاده می‌کنیم. ما فقه هم می‌خوانیم،
اما از ابزارهای کار دسته جمعی هم استفاده می‌کنیم».^۱

و در جایی دیگر می‌فرمایند:

«بنده... از رایانه استفاده می‌کنم؛ مهجمورترین روایات در ظرف چند دقیقه
پیدا می‌کنم. خیلی از روایات است که... با زدن چند تکمه... با آدرس در
اختیار انسان قرار می‌گیرد.... چرا باید از این استفاده نشود؟!»^۲

گسترش روش‌های جدید اطلاع‌رسانی و پژوهش در عصر حاضر، به‌ویژه با استفاده از رایانه و قابلیت‌های گسترده‌ی آن، توجه خاص به این مقوله و عنایت جدی به بهره‌گیری از همه‌ی امکانات فناوری روز را ایجاب می‌کند. در ذیل برخی از شیوه‌های جدید تحقیق را مطرح می‌کنیم:

استفاده از شیوه‌های جدید

کارکردهای متعدد استفاده از شیوه‌های جدید بسیار است اما از مهم‌ترین کارکردهای آن دسترسی به منابع وسیعی از علوم و همچنین بالا رفتن سرعت تحقیق است. در ذیل به دو نمونه از شیوه‌های جدید اشاره می‌گردد.

۱. نرم‌افزارهای عمومی و تخصصی

نرم‌افزارهای بسیار زیادی تولید شده است به‌ویژه در منابع اسلام. استفاده از این نرم‌افزارها در فرایند تحقیق بسیار مناسب است برخی از این نرم‌افزارها با استفاده از واژگان کلیدی می‌باشد به عنوان نمونه ما کلیدواژه‌ی وسوسه را در قسمت جستجو نرم‌افزار جامع‌الاحادیث ثبت می‌کنیم و در فاصله‌ی چند ثانیه آیات و روایات و متنون

۱. سخنرانی در اجتماع طلاب و فضلای حوزه‌ی علمیه‌ی قم ۱۳۷۰/۱۲/۰۱.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با اعضای شورای عالی حوزه علمیه قم ۱۳۷۶/۶/۲۹.

اسلامی که در آن این کلیدواژه وجود دارد به دست می‌آید و برخی از نرم‌افزارها موضوعی می‌باشند همانند معجم موضوعی بحار الانوار و زمانی که مثلاً واژه نماز در قسمت جست‌وجو ثبت شود، تمام مطالبی که در موضوع نماز می‌باشد به دست می‌آید. حال ممکن است با واژه‌های متعددی مانند صلات، عبادت، نیایش، مناسک و غیره همراه بوده باشد.

۲. اینترنت

در شبکه جهانی اینترنت مطالب بسیار زیاد و گسترده با موضوعات متنوع از اشخاص و اماکن و کشورهای مختلفی وجود دارد. اما مسئله مهمی که در استفاده از آن وجود دارد موضوع اعتبار سنجی می‌باشد. به دست آوردن مطالب مختلف بدون آن که متکی به منبع قابل اعتمادی باشد، از اعتبار تحقیق می‌کاهد. برای به دست آوردن اعتبار از سه طریق می‌توان استفاده کرد:

الف) مطالب را از سایت‌های بسیار معتبر انتخاب کرده و در منابع تحقیق نام سایت را می‌آوریم. به عنوان نمونه اگر در زمینه فتاوی مقام معظم رهبری مطلبی را می‌نویسیم، می‌توانیم از سایت معظم‌له استفاده کنیم.

ب) برخی موقع مطلب مفید و مناسبی را در اینترنت به دست می‌آوریم بدون آنکه منبع ذکر شده باشد؛ در اینجا با توجه به قرائتی که وجود دارد مطلب را از منبع اصلی به دست می‌آوریم. مثلاً اگر ذکر گردد که مطلب از کتاب تعلیم و تربیت شهید مطهری می‌باشد، به آن کتاب مراجعه کرده و مطلب را پیدا کرده و به منبع اصلی و اصیل آن ارجاع می‌دهیم.

پ) مقالاتِ مجلات و فصل نامه‌های علمی – پژوهشی یا علمی – ترویجی در سایت‌های مختلفی اعم از سایت خود فصلنامه‌ها یا غیر آن مانند پایگاه مجلات تخصصی نور (www.noormags.com) قرار داده شده است که با به دست آوردن این مقالات می‌توانیم در روند تحقیق از آن‌ها استفاده کنیم.

نرم افزارهای سازمان نور

گسترش روش‌های جدید اطلاع‌رسانی و پژوهش در عصر حاضر، به‌ویژه با استفاده از رایانه و قابلیت‌های گسترده‌ی آن، توجه خاص به این مقوله و عنایت جدی به بهره‌گیری از همه‌ی امکانات فناوری روز را ایجاد می‌کند.

در این راستا مرکز تحقیقات کامپیوتربی علوم اسلامی در پرتو توجه خاص رهبر حکیم و اندیشمند انقلاب اسلامی، حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای مدظله‌العالی - در سال ۱۳۶۸ تأسیس یافت و عهده‌دار خدمت به پژوهش و نشر فرهنگ اسلامی با بهره‌گیری از فناوری رایانه و به خدمت گرفتن شبکه‌های ارتباطی رایانه‌ای گردید.

تسهیل دسترسی پژوهشگران به منابع و متون اسلامی، انجام تحقیقات علمی با استفاده از فناوری نوین و توسعه‌ی آن در حوزه‌های علمیه، ارائه‌ی خدمات ساخت‌افزاری و نرم‌افزاری و آموزش این فناوری به پژوهشگران علوم اسلامی و پشتیبانی از این حرکت در حوزه‌ها، وظایفی است که، بر عهده‌ی مرکز نهاده شده است. در ذیل جهت آشنایی بیشتر طلاب و محصلان، برخی از محصولات و فعالیت‌های مرکز ذکر می‌شود:

۱. نرم افزارهای نور**الف) نرم افزارهای عمومی**

۱. نورالانوار ۲/۲: قرآن، ترجمه، تفسیر، قرائت آیات.
۲. نورالجنان: مفاتیح الجنان، صحیفه سجادیه، کتابخانه ادعیه، قرائت.
۳. دانش‌نامه علوی: نهج‌البلاغه، دایرة المعارف سخنان امام علی علیهم السلام، شرح و ترجمه، مصادر نهج‌البلاغه.
۴. مثنوی معنوی: متن کامل مثنوی معنوی، ترجمه و شرح و صوت ایيات، کتابشناسی.

۵. فرهنگ عاشورا ۱/۵: فرهنگ واژگان عاشورا، معرفی آداب و رسوم عزاداری ملل مختلف، سخنرانی، نقاشی و نقشه‌های مربوط به واقعه کربلا.
۶. نور احکام: آموزش چند رسانه‌ای رساله توضیح المسائل.

ب) نرم افزارهای تخصصی

۱. جامع تفاسیر نور ۲/۱: قرآن، ترجمه، تفسیر، قرائت، فرهنگ‌نامه، آوانگاری، تجزیه و ترکیب، فیلم و تصویر.
۲. جامع الاحادیث ۵/۲: این برنامه که بزرگترین کتابخانه‌ی روایات اهل‌بیت علیهم السلام به شمار می‌رود دربرگیرنده‌ی عمدہ‌ی منابع روایی موجود شیعه بوده متن کامل ۱۸۷ عنوان کتاب را در ۴۴۲ جلد به همراه این قابلیت‌ها در اختیار کاربر قرار می‌دهد:
  - اعراب متن روایات کتب اربعه، وسائل الشیعه، مستدرک وسائل الشیعه و بحار الانوار؛
  - نمایش آیات در احادیث؛
  - جست‌وجوهای متنوع و فهرست‌سازی؛
  - ارتباط متن با لغت‌نامه؛
  - حاشیه‌نویسی و نمایه‌زنی بر متن؛
  - انتقال متن از برنامه به Word و برعکس؛
  - انتقال اطلاعات به دیسک سخت و عدم نیاز به لوح فشرده پس از اجرای برنامه.
۳. گنجینه روایات نور: متن و ترجمه برخی کتب حدیثی، تفسیر روایی آیات، لغت‌نامه، ارتباط واژگان با احادیث.
۴. دانشنامه نبوی: کتابخانه تخصصی پیامبر اکرم ﷺ، زیارات و ادعیه نبوی با ترجمه و صوت، کتابشناسی.
۵. نورالولایة: نسخه دیجیتالی کتاب عبقات الانوار، متون مربوط به منابع امامت و ولایت، مقایسه متون، لغت‌نامه.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

۶. درایة النور ۲/۱: متن کتب رجالی، حدیثی و معجم رجال الحديث، شناخت و ارزیابی راوایان.
۷. عرفان ۲: ارائه مهم ترین کتب عرفانی به همراه لغت نامه لسان العرب.
۸. نور السیرة ۲: جامع منابع تاریخ اسلام، مفاهیم تاریخی در گروههای اصلی، نقشه، تصویر و شجره‌نامه.
۹. تراجم و کتاب‌شناسی ۲: معجم لفظی کتاب‌شناسی و شخصیت‌شناسی شیعه، فهرست اعلام کتب و اشخاص.
۱۰. کتابخانه حکمت اسلامی: متن کامل برخی از متون حکمت، کتب و مقالات انگلیسی، فرهنگ‌نامه‌های فلسفی.
۱۱. نورالحکمه ۳: معجم موضوعی و لفظی کتب عقلی، فهرست اعلام، فرهنگ‌نامه‌های فلسفی معتبر، پژوهش‌های متنوع.
۱۲. بدایة الحکمة: متن کتاب بدایةالحکمه، نمایه‌های ترکیبی و اخص، فهرست‌های کلیدوازه.
۱۳. معجم موضوعی بحارالانوار: معجم موضوعی و لفظی روایات اهل بیت علیهم السلام.
۱۴. درختواره فقه: متن کامل متون کهن فقهی، اصطلاحات فقهی و اصولی، فهرست‌های گوناگون.
۱۵. نور الفقاهة ۳: معجم موضوعی و لفظی دروس حوزه‌های علمیه، فرهنگ‌نامه‌های فقهی و اصولی.
۱۶. جامع فقه اهلالبیت علیهم السلام ۱/۲:
- ارائه‌ی ۱۱۵۸ عنوان کتاب و رساله‌ی فقهی در ۱۷۴۴ جلد؛
  - ارتباط میان متن ۳۳ عنوان کتاب با ۱۸۸ عنوان شرح، حاشیه و ترجمه؛
  - قابلیت دسترسی به مطالب دلخواه از طریق فهرست درختی و گزینشی؛
  - مقایسه‌ی متون برنامه از یک کتاب یا دو کتاب با یکدیگر؛
  - ارائه‌ی متن کامل قرآن کریم با قابلیت جست‌وجو در آیات؛

- ارتباط واژه‌های کتاب با آیات قرآن و لغت‌نامه.
  - محدود کردن دامنه‌ی کتب براساس عنوان کتاب، نام مؤلف، موضوع و زبان؛
  - جست‌وجوی موضوعی در بیش از نیم میلیون عنوان باب فقهی؛
  - امکان جست‌وجوهای متنوع در متن و فهرست کتب؛
  - دسترسی به لغت‌نامه‌ی لسان العرب از طریق ریشه و مشتق؛
  - دستیابی به امکانات متنوع پژوهشی، یادداشت‌برداری، چاپ و راهنمای.
۱۷. کتابخانه اصول فقه: متن کامل کتب اصولی، فهرست اصطلاحات اصولی، کتاب‌شناسی.
۱۸. ترااث: متن کامل منابع کهن در موضوعاتی چون: ادب، شعر، بلاغت، نجوم، تاریخ و...، هفت دوره لغت‌نامه.
۱۹. جغرافیای جهان اسلام: متن کامل منابع فارسی و عربی در زمینه تاریخ و جغرافیا، ارتباط اسم مکان‌ها با نقشه‌های مربوطه.
۲۰. فیشنگار: فیشنبرداری موضوعی و صوتی و متنی، ایجاد بانک‌های مجزا، جست‌وجوی پیشرفته.
- پ) مجموعه آثار بزرگان**
۱. کتابخانه فاضلین نراقی رحمه‌الله: متن مهم‌ترین آثار ملا محمد‌مهدی و ملا احمد نراقی رحمه‌الله، شرح حال فاضلین نراقی رحمه‌الله.
  ۲. کتابخانه شیخ ابوالفتوح رازی رحمه‌الله: متن کامل تفسیر روض الجنان و روح الجنان و مجموعه آثار ارائه شده در کنگره شیخ ابوالفتوح رازی رحمه‌الله.
  ۳. مجموعه آثار آیت‌الله احمدی میانجی رحمه‌الله: متن آثار آیت‌الله میانجی رحمه‌الله به همراه صوت، تصویر و فیلم.
  ۴. یادداشت‌های استاد مطهری رحمه‌الله ۲/۱: متن کامل یادداشت‌های استاد مطهری، مقایسه، جست‌وجو، لغت‌نامه.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

۵. مجموعه آثار آیت‌الله هاشمی رفسنجانی (نسخه ۱): معرفی آثار و مبارزات آیت‌الله هاشمی رفسنجانی، تصویر و سند.

۲. نرم افزارهای اینترنتی نور

۲.۱. قرآن در اینترنت^۳: متن کامل قرآن، تفسیر، ترجمه، کتاب و مقاله، قصه‌های قرآنی و نقاشی، قرائت آیات و معرفی مؤسسات و پایگاه‌های قرآنی.

۲.۲. پایگاه‌های اسلامی اینترنت^۳: بهترین کتب، مقالات و تصاویر پایگاه‌های اسلامی، پرسش و پاسخ، نگارخانه، طبقه‌بندی موضوعی هزاران پایگاه اینترنتی.

۲.۳. پیامبر اعظم ﷺ در اینترنت: معرفی پایگاه‌ها، مقالات، پایان‌نامه‌های مرتبط با پیامبر ﷺ، نگارخانه.

۲.۴. کتاب‌های اسلامی اینترنت^۱: گزیده‌ای از کتاب‌های موجود در پایگاه‌های اسلامی به زبان: فارسی، عربی و انگلیسی، متن کامل قرآن با ترجمه فارسی و انگلیسی.

۲.۵. کتاب‌های اسلامی اینترنت^۲: گزیده‌ای از کتاب‌های موجود در پایگاه‌های اسلامی، متن کامل قرآن با دو ترجمه فارسی، جست‌وجوهای متنوع.

۳. راه‌اندازی پایگاه‌های اسلامی
یکی از اهداف مهم این شبکه، راه‌اندازی پایگاه‌های اسلامی بر روی اینترنت است که در ذیل به بیان شممه‌ای از محتوا و قابلیت‌های برخی از این پایگاه‌ها می‌پردازیم:

(الف) پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه (www.hawzah.net)

این پایگاه به منظور نشر علوم و معارف اسلامی و مذهبی و نیز معرفی مراکز دینی و حوزوی در شبکه‌ی جهانی تأسیس شده است. فراهم کردن زمینه ارتباط میان محققان حوزه علمیه و کاربران اینترنت از دیگر اهداف مورد نظر در این پایگاه می‌باشد.

ب) پایگاه امام علی علیه السلام

www.imamalinet.net

www.imamali-s.com

www.imamali-s.org

پایگاه امام علی علیه السلام که در پی اعلام سال ۱۳۷۹ به عنوان سال «امیر مؤمنان، علی علیه السلام» افتتاح شد، با هدف شناساندن شخصیت و فضایل گهربار امام علی علیه السلام و عرضه‌ی آثار، اخبار و اطلاعات علمی و پژوهشی در این زمینه و نیز معرفی محققان، مؤسسات و دیگر پایگاه‌هایی که به این مهم پرداخته‌اند راه‌اندازی گردیده است.

پ) پایگاه ولایت www.wilayah.org

پایگاه ولایت به سفارش دفتر مقام معظم رهبری ایجاد گردیده است تا علاوه بر ارائه رساله‌ی عملیه و پاسخهای استفتائات امام خمینی قدس سره و مقام معظم رهبری مدلله‌العالی و نیز معرفی اجمالی زندگانی ایشان، نسبت به دریافت و پاسخگوئی سوالهای شرعی مراجعان، خاصه شیعیان، اقدام شایسته‌ای صورت گرفته باشد.

ت) پایگاه فاضلین نراقی www.naraqi.com

این پایگاه با هدف اطلاع‌رسانی درباره شخصیت، آثار و اندیشه‌های فقهی، سیاسی، کلامی، اخلاقی، عرفانی و ادبی دو دانشمند بزرگ اسلامی، «ملا محمد مهدی و ملا احمد نراقی رحمهم اللہ» در اینترنت راه‌اندازی شده است.

ث) پایگاه نرم‌افزاری نور www.noorsoft.org

این پایگاه به معرفی مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، خدمات، فعالیت‌ها و محصولات آن مرکز می‌پردازد.

ج) پایگاه شبکه اطلاع‌رسانی نور (نورنت) www.noornet.net

هدف از ایجاد این پایگاه، معرفی شبکه اطلاع‌رسانی نور و خدمات آن می‌باشد که در واقع، به ارائه خدمات شبکه‌ای PSI و اطلاع‌رسانی در زمینه‌ی توانمندیهای فنی مرکز می‌پردازد.

چ) پایگاه مجلات تخصصی نور (www.noormags.com)

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

ح) کتابخانه دیجیتالی نور (www.noorlib.com)

فصل ششم

تصحیح نسخه‌های خطی

تصحیح نسخه‌های خطی ارزش زیادی دارد و سبب می‌گردد که خزانشی از علوم احیا و تصحیح گردیده و در اختیار بشریت قرار گیرد و چه بسا علوم ناب و بکری در این گنجینه‌های خطی موجود باشد که از دسترس بشر دور مانده است، بنابراین احیاء نسخه‌های خطی امری لازم و ضروری است که باید نهادهای ذی ربط به آن اهتمام داشته باشند. در این خصوص کتبی نگاشته شده است که قواعد و فنون تصحیح نسخ را می‌آموزند همچون کتاب راههای تصحیح متون برای جویا جهانبخش.

حتی در مقطع سطح سه حوزه علمیه یا کارشناسی ارشد دانشگاه‌ها موضوعاتی در زمینه تصحیح و احیاء نسخه‌های خطی تصویب و دفاع شده است البته تا آن‌جا که بنده اطلاع دارم جهت سطح چهار یا دکتری تخصصی چنین چیزی وجود ندارد که امیدوارم در آینده نزدیک تصویب موضوعاتی در زمینه نسخه‌های خطی در آن مدارج انجام گیرد.

فصل نامه‌هایی هم وجود دارد که به صورت تخصصی، نسخه‌های مصحح را چاپ و نشر می‌کنند مانند:

الف) کتابخانه مجلس، که دارای فصل نامه‌های نامه بهارستان، پیام بهارستان، اوراق عتیق می‌باشد.

ب) کتابخانه مرعشی نجفی، که دارای فصل نامه میراث شهاب است.

پ) نشر میراث مکتوب که دارای سه نشریه می‌باشد.

ت) نشریه بسانین در شهر مقدس قم.

تصحیح نسخه‌های خطی برخلاف پژوهش‌های دیگر، از دو قسمت تشکیل گردیده است: ۱. یافتن نسخه ۲. تصحیح و احیاء نسخه که در هر دو جهت فنون و قواعدهای ذکر خواهد شد.

۱. یافتن نسخه

در فرهنگ دنا (دستواره نسخه‌های ایران) و فرهنگ فیخا (فهرست نسخه‌های خطی ایران) و سایت کدنا و سایت آقابزرگ تهرانی، می‌توان نسخه‌های موجود در کتابخانه‌های ایران را جست‌وجو کرد. البته برخی از کتابخانه‌ها دارای نسخه‌هایی

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

می‌باشد که در موارد مذکور ثبت و ذکر نگردیده است مانند کتابخانه مدرسه حضرت آیت‌الله العظمی گلپایگانی که در این موارد چاره‌ای جز حضور در آن اماکن نمی‌باشد.

کتابخانه‌هایی که دارای نسخه‌های خطی می‌باشند؛ عبارت‌اند از:

الف) تهران: کتابخانه ملی، کتابخانه مجلس، موزه و کتابخانه ملک.

ب) قم: کتابخانه حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، کتابخانه فیضیه، کتابخانه مسجد اعظم (حضرت آیت‌الله العظمی بروجردی)، کتابخانه مدرسه حضرت آیت‌الله العظمی گلپایگانی.

پ) مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی.

انواع نسخه‌های خطی که می‌توان از کتابخانه‌ها تهییه کرد عبارت‌اند از:

الف) خطی ب) سنگی پ) سربی.

احتیاج نیست که تمامی نسخه‌های یک اثر علمی توسط محقق جمع‌آوری گردد، زیرا چنین کاری وقت‌گیر بوده و هزینه‌بردار است. بلکه اگر فقط دو یا سه نسخه باشد کافی است و تک نسخه کفايت نمی‌کند مگر آنکه چاره‌ای نباشد و نسخه منحصر به فرد بوده و بی‌بدیل باشد که در این صورت مصحح چاره‌ای جز اکتفا کردن به آن نسخه ندارد و باید از طریق قرائی لفظی موجود و همچنین دیگر آثار مؤلف و همچنین آثار افرادی که مؤلف از آن‌ها استفاده کرده، پی به مراد و نگاشته مؤلف ببرد. مانند: نسخه خطی عروس‌العرایس تألیف روزبهان بقلی فسایی شیرازی که از آن فقط یک نسخه در کتابخانه حضرت آیت‌الله مرعشی نجفی موجود می‌باشد که جناب حجت‌الاسلام صدرایی خویی از همین نسخه منحصر به فرد کتاب عروس‌العرایس را تصحیح و چاپ کردن.

در انتخاب نسخه‌ها موارد ذیل مورد توجه قرار می‌گیرد:

۱. صحت و کم غلط بودن نسخه: اغلاتی که در نسخه‌ها راه پیدا کرده است گاهی موقع از سوی کمسوادی کاتبان و گاهی از سوی کاتبان عالم مغرض و متعصب صورت گرفته است.

۲. خوش خط بودن نسخه.

۳. قدمت: تاریخ کتابت نسخه به زمان حیات مؤلف نزدیک باشد.

۴. نسخه دارای نام کاتب و تاریخ کتابت باشد: اگر نسخه به کتابت خود مؤلف باشد عالی است و اگر خوش خط بوده و افتادگی نداشته باشد به تنهایی کفایت می‌کند.

۵. در صفحات نسخه افتادگی نباشد.

۶. بر اثر قدمت و آفاتی مانند موریانه قسمت‌های مخطوط پوسیده و ناخوانا نشده باشد.

۷. نسخه دارای حواشی باشد.

۸. نسخه به دست عالمی نحریر تصحیح شده باشد: به عنوان نمونه حقیر زمانی که مشغول به تصحیح شرح هدایة الحکمہ می‌بود نسخه‌ای به دستم رسید از کتابخانه مجلس شورای اسلامی که توسط فیلسوف معروف ملاعلی نوری تأیید و تصحیح شده بود.

۲. تصحیح و احیاء نسخه

در تصحیح نسخه، اختلاف نسخه‌ها را در پاورقی می‌آوریم.

برای نسخه‌ها علائم اختصاری قرار می‌دهیم؛ به عنوان نمونه نسخه کتابخانه ملی به اختصار نسخه (م) و نسخه کتابخانه مدرسه آیة الله گلپایگانی به اختصار نسخه (گ) نامیده می‌شود.

و اگر هر دو نسخه از یک کتابخانه باشند، می‌توان از حروف الفبا یا شماره استفاده کرد مثلاً نسخه (۱) و نسخه (۲).

در تصحیح نسخه، رسیدن به متن اصلی که مؤلف نگاشته است، مطلوب است بنابراین اجتهادات شخصی غیر عالمانه که ذوق شخصی نامیده می‌گردد، سودی ندارد. همان‌طور که باید در تفسیر به مراد جدی خداوند متعال پی ببریم و نظریات اجتهادی بدون قرینه، تفسیر به رأی می‌باشد. پس ما در تصحیح نسخه و در تفسیر

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

متون دینی مانند قرآن و روایات، مؤلف محور هستیم نه مفسر محور؛ برخلاف هرمنوتیک که عالمان آن‌ها مانند گادامر گویند که تفسیر هرکسی از متن حجیت دارد، زیرا آنها مؤلف محور هستند.

مصحح زینده است که نسخه‌های متعددی داشته باشد تا تصحیح انتقادی بوده و با مطابقت دادن نسخه‌ها به متن اصلی مؤلف برسیم اما در جاهایی که یک نسخه موجود بود و برخی از کلمات ناخوانا و یا مغلوط بود باید سعی کنیم که با توجه به قرائن لفظیه موجود و یا کتاب‌های دیگر مؤلف و یا کتاب‌هایی را که احتمال می‌دهیم مؤلف در تنظیم متن از آنها استفاده کرده به مراد و نگاشته مؤلف برسیم. به عنوان نمونه بنده رساله‌ای با عنوان خواطریه اثر عارف مشهور میرسیدعلی همدانی را تصحیح می‌کرم و برخی مواقع به فتوحات مکیه ابن‌عربی و گاهی هم به کتاب فوائح الجمال و فوائح الجمال اثر نجم‌الدین کبری و یا کتاب احیاء علوم‌الدین غزالی رجوع می‌کرم.

مصحح باید شایستگی و اهلیت داشته باشد در موارد ذیل:

الف) تعهد: یعنی رعایت اخلاق تصحیح و پژوهش مثل امانتداری.

ب) تخصص: یعنی عالم بودن به معارف نسخه‌ای که آن را تصحیح می‌کند. پس کسی که در فلسفه نسخه‌ای را از ابوعلی سینا تصحیح می‌کند باید به مبانی فلسفه و موضوعات آن علم داشته باشد.

پ) آشنایی با شیوه‌ها و قواعد تصحیح.

کاتبان جهت جلوگیری از اتلاف وقت از گذاشتن نقطه بر روی برخی از کلمات خودداری می‌کردند و همچنین مخفف برخی از واژه‌های پرکاربرد را می‌نگاشتند مثلاً به جای باطل می‌نوشتند با یا به جای محال می‌نگاشتند مح، یا به جای حیند، ح و به جای ظاهر، ظا می‌نگاشتند که مصحح باید در متن نقطه‌ها و کلمات غیرمخفف را آورد.

کلماتی را که مصحح بعداز فحص و جست‌وجو ابهام داشت یا خودش اجتهاد کرده و کلمه مناسب را می‌نگارد و در حاشیه به آن تنبه می‌دهد یا اینکه عوض کلمه مبهم از [...] استفاده کند.

اگر مصحّح می‌خواهد اضافاتی داشته باشد که سبب سلیس‌تر شدن متن می‌گردد اضافات خود را داخل کروشه در متن اصلی قرار می‌دهد و در مقدمه‌ای که می‌نگارد به آن توجه می‌دهد. واگر اضافات مصحح توضیحی است آن‌ها را در پاورقی می‌آورد مانند توضیح و تفسیر برخی از اصطلاحات.

رسم الخط امروزی (املای امروزینه فارسی) در رسم الخط باید رعایت گردد چراکه خط نیز مانند زبان در طول تاریخ و زمان دچار تحول و دگرگونی می‌شود و ماتابع زمان خود هستیم زیرا که با مخاطبان امروزین سر کار داریم مثلاً اگر در نسخه رحمة نگاشته شده در متن رحمت می‌نگاریم یا اینکه در رسم الخط امروزی لفظ چه جدا از کلمه پیشین نگاشته می‌شود مانند چه کنم و در صورتی که مصحح به روزآمدسازی رسم الخطی دست می‌زند باید کمترین تصریفی در اسلوب زبانی صورت پذیرد و این یک اصل عام و شامل است.

روش تصحیح

در حوزه تصحیح منتهای فارسی و عربی، عمدتاً چهار شیوه به رسمیت شناخته شده است:

۱. تصحیح بر مبنای نسخه اساس.
۲. تصحیح التقاطی.
۳. تصحیح به شیوه بینابین.
۴. تصحیح قیاسی.

الف) تصحیح بر مبنای نسخه اساس

متن را براساس اصیلترین و صحیحترین نسخه موجود از آن، که نسخه اساس نامیده می‌شود، مورد تصحیح و تحقیق قرار می‌دهند.

در این شیوه مصحّح حق ندارد بمجرد این که ضبط نسخه اساس نسبت به ضبط یکی از نسخه‌های فرعی قدری ضعیف به نظر رسد، آن را مردود بشمارد و ضبط نسخه فرعی را جایگزین آن نماید. به دیگر سخن، تا نادرستی ضبط نسخه اساس محرز و برای آن دلیلی روشن موجود نباشد، به صرف ضعف یا نامشهور بودن،

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

نمی‌توان از ضبط نسخه اساس عدول کرد. این شیوه را بعضی معتبرترین شیوه نقد و تصحیح متون محسوب کرده‌اند.

ب) تصحیح التقاطی

معمولًا وقتی به کار بسته می‌شود که نسخه‌ای مضبوط و معتبر از اثر مورد نظر به دست نیاید و نسخه موجود هیچ یک صحت و اصالت لازم برای مبنای کار قرار گرفتن را نداشته باشدند.

درین شیوه مصحّح، اجتهاد عالمانه خویش، و نه چنان که برخی پنداشته‌اند: اهوا و پسندهای شخصی را، مبنای انتخاب ضبطی از میان نسخ مختلف قرار می‌دهد؛ و بالطبع شناخت موضوع و زبان و دیگر مختصات اثر، همه، در این اجتهاد دخیل و کارسازند.

از همین حیث، تصحیح التقاطی، در مقایسه با تصحیح بر مبنای نسخه اساس، دانش و دقت و احتیاطی دو چندان طلب می‌کند.

برخی مصحّحان تصحیح التقاطی را با تصحیح ذوقی اشتباه گرفته‌اند؛ در حالی که در تصحیح التقاطی ذوق و دریافتی دخالت می‌کند که بر اثر ممارست در متن پژوهی و آموزش‌های گوناگون تربیت شده است؛ ولی آن ذوق معیار تصحیح ذوقی است که با موازین علمی نقد و تصحیح متون فرهیخته نشده و بیشتر از اهوا تبعیت می‌کند تا آراء مستدل اجتهادی؛ و از این‌رو، ارباب نظر به تصحیح ذوقی و غیرعلمی این چنینی بهایی نمی‌دهند.

پ) تصحیح به شیوه بینابین

تصحیح به شیوه بینابین (تصحیح بر مبنای نسخه اساس - تصحیح التقاطی) در جائی صورت می‌پذیرد که نه نسخه ارجح آن قدر ممتاز است و بر دیگر نسخه‌ها رجحان دارد که مبنا قرار گیرد و نه آن قدر کم رجحان است که همپایه دیگر نسخه‌ها به شمار آید و داخل در تصحیح التقاطی گردد.

در این شیوه، چنین نسخه ارجحی را «اساس نسبی» قرار می‌دهیم، نه «اساس مطلق»؛ یعنی در کنار گذاشتن ضبط نسخه اساس، آنقدر که در شیوه «تصحیح برمبنای نسخه اساس» سختگیری می‌شود، کار را محدود و دشوار نمی‌گیرند.

شیوه بینابین، فهم قوت اجتهاد شیوه التقاطی، هم احتیاط و خصوصاً دقّت در نسخه‌شناسی تصحیح بر مبنای نسخه اساس، و هم باریک بینی فراوان برای شناخت و کاربری روش بینابین طلب می‌کند. با همه دشواریها، این شیوه در مورد بسیاری از متون فارسی و عربی پاسخگوست واز این جهت، مصحّحان ناچار از پرداختن بدان هستند.

ت) تصحیح قیاسی

معمولًا در جائی که تنها یک نسخه از اثر بازمانده باشد و آن هم چندان صحیح و مضبوط نباشد، به کار می‌رود. در این شیوه ضبطهای مغلوط و نادرست نسخه مورد پژوهش به یاری قرائنِ موضوعی و زبانی و تاریخی و... اصلاح می‌شوند و مُصحّح در این شیوه از قوه حدس و تشخیصی که در کار متن‌شناسی پرورده ساخته، در محدوده ضوابط و رعایتِ قرائنِ تاریخی و فرهنگی، بهره ور می‌گردد. گاه نیز که مصحّحان، در این شیوه‌های «تصحیح بر مبنای نسخه اساس» و «التقاطی» و «بینابین»، با احتیاط کامل و رعایت همه ضوابط آن شیوه‌ها، به نادرستی ضبطِ جمیع نسخ یقین می‌کنند و ضبطِ صحیح را از طریق پیشگفته (قوه حدس و تشخیص و اجتهاد) می‌یابند، آن را در متن می‌گذارند و «تصحیح قیاسی» می‌نامند، که کاری دشوار، و به شرط رعایتِ جوانب، رواست.

متأسفانه برخی معاصران «تصحیح قیاسی» را با «تصحیح ذوقی» خلط کرده‌اند و تغییرات دلخواه غیر علمی خود را در متون «تصحیح قیاسی» نام داده‌اند.

اقدام به «تصحیح قیاسی»، محتاج آهلیت و دانش بسیار و قریحه سخن سنجی است.

باید دانست مُصحّح در انتخاب هریک از شیوه‌های چهارگانه درتصحیح، مختار نیست؛ بلکه چگونگی نسخه‌ها و مقتضیات متن، او را به پیروی یکی ازین شیوه‌ها

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

ملزم می‌کند؛ و دانستن این که هر متنی اقتضای چه شیوه‌ای دارد از مهم‌ترین هنرهای یک مصحح است.

به طورکلی، دانستنی است:

با آنکه بیشترینه ضوابط کلی نقد و تصحیح متون با توجه به ویژگیهای عمومی متون پدید آمده‌اند، مصحح، در تصحیح هر متن، با توجه به مقتضیات ویژه همان متن، از برخی تصرفات در شیوه‌های معمول و اجتهادات روش شناختی ناگزیر است. این ضرورت در مورد برخی متون به سر حد «ابداع روش» می‌رسد.

بدیهی است که سخن از تصرف در روش یا ابداع روش شناسانه، به معنای ناروشنندی در تصحیح و عملکردهای دلخواه غیرعالمانه مصحح، که متأسفانه در برخی بررسیها مشاهده می‌شوند، نیست.

«امانت» از معانی کلیدی در شناخت و توصیفِ رفتار علمی مصححان است. و به اجماع و اتفاق صاحب‌نظران، از شروط ضرور و لازم برای مصحح که مع الاسف در اعمال آن، گاه سلیقه‌ورزی شده و بیش از اندازه و افراط و تفریط شده است.

در حقیقت، دایره «امانت» و «امانتداری» علمی، در تصحیح منتهای مختلف، متفاوت است و مثلاً در یک دستنوشت فارسی سده پنجم، علی‌المعمول، حتی در بردارنده خصائص رسم الخطی هم می‌شود؛ حال آنکه در مورد دستنوشتی متأخر، معمولاً، کار بدین حد پیچیده نیست.

مصحح برای کامیاب شدن در زمینه «امانت»، علی‌الخصوص باید زبان را از خط تمیز دهد؛ و به‌طور نمونه، بداند که «بد» و «به» (در «بدان» و «به آن») - اگرچه از یک ریشه و به یک معنا هستند - دوریخت زبانی محسوب می‌شوند و ناهمسانیشان را باید و نمی‌توان رسم الخطی تلقی کرد.^۱

۱. جویا جهانبخش، راهنمای تصحیح متون، ۲۹ - ۳۳.

فصل هفتم

ویرایش

دکتر حسن ذوالفقاری، معتقد است پس از پایان کار هر نوشه‌ای، باید سه نوع ویرایش روی آن صورت بگیرد تا آن نوشه از هر نظر پالایش شود:

۱. ویرایش فنی

این نوع ویرایش، شامل کارهای زیر است:

۱. یک دست کردن رسم الخط کلمات؛ به عنوان مثال، عبارت‌هایی مانند «میرساند»، «بسمه تعالی»، «اینجانب»، «عرض» و «حضر تعالی» را به صورت درست آن‌ها، یعنی «می‌رساند»، «باسمه تعالی»، «این جانب»، «به عرض» و «حضرت عالی» بنویسیم.
۲. اصلاح غلط‌های املایی؛ به عنوان مثال، کلمه‌هایی مانند «درخاست» و «استحضار» را به صورت «درخواست» و «استحضار» بنویسیم.
۳. کنترل پاراگراف‌بندی؛ یعنی اینکه چه جمله‌هایی را در کنار هم و در یک پاراگراف قرار بدهیم. همان‌طور که می‌دانیم در یک کتاب، جمله‌هایی که یک مفهوم یا مثال خاص را توضیح می‌دهند، باید پشت سر هم بیایند و یک پاراگراف را تشکیل بدهند. به عنوان مثال، قبل از عبارت‌هایی مثل «بنابراین»، «در این حالت»، «برای این منظور»، «به عبارت دیگر»، «یعنی» و غیره، نباید یک پاراگراف جدید ایجاد کنیم.
۴. اصلاح یا اعمال نشانه‌گذاری‌های متن.
۵. یک دست کردن ضبط اعلام، اصطلاحات، آوانگاشت آن‌ها در صورت لزوم و آوردن معادل لاتین کلمات.
۶. اعمال قواعد عددنویسی، فرمول‌نویسی، اعراب‌گذاری و اختصارهای متنی.
۷. مشخص کردن حدود نقل قول‌ها، وارسی ارجاعات، درستی نشان مآخذ و پانوشهای و یادداشت‌ها.
۸. بررسی کالبدشناسی اثر، شامل تمامی نمایه‌ها، جدول‌ها، نمودارها، تصاویر، عکس‌ها، فهرست مطالب، واژه‌نامه و غیره. جالب است بدانید که بعضی از انتشاراتی‌های معتبر دنیا مانند انتشارات دانشگاه کمبریج، کسانی را به عنوان

Indexer به کار می‌گیرند که فقط کارشنان، ایجاد قسمت «نمایه» یک کتاب است؛ هرچند مسئولیت نهایی این قسمت، به عهده نویسنده کتاب است.

۱. ۹. کنترل اندازه و قلم حروف، عنوان فصل‌ها، بخش‌ها و زیربخش‌ها، سربگ‌ها و نمونه‌خوانی. دقت داشته باشید که منظور از نمونه‌خوانی، غلطگیری تایپی است که با وجود اینکه بدیهی ترین کار لازم برای یک نوشه قبل از چاپ شدن است، خیلی از نویسنده‌گان و ناشران ایرانی، آن را انجام نمی‌دهند. تعداد غلط‌های تایپی‌ای که در بین کتاب‌های انگلیسی‌ای که تابه حال خوانده‌ام، پیدا کرده‌ام، به اندازه تعداد انگشت‌های یک دست هم نرسیده است؛ اما در مقابل، متأسفانه کتاب‌های فارسی، پر از غلط‌های تایپی است.

نکته خیلی مهمی که در نمونه‌خوانی باید به آن توجه کرد، این است که بهتر است کار نمونه‌خوانی را شخص دیگری غیر از نویسنده کتاب انجام دهد. چون بارها این مطلب را از نویسنده‌گان مختلف شنیده‌ام که چون خودشان، نویسنده متن بوده‌اند، بعضی از جمله‌های کتاب، به جای چشم‌شان، به‌طور ناخودآگاه با ذهن‌شان مرور می‌شود و بنابراین بسیاری از غلط‌های تایپی کتاب را نمی‌بینند.

۲. ویرایش زبانی - ساختاری

۲. ۱. رفع خطاهای دستوری، ساختاری و جمله‌بندی؛ به عنوان مثال، در جمله «ما یه افتخار من است که از تجربیات شما بهره‌مند و در کارهایم از آن‌ها استفاده کنم»، باید بعداز «بهره‌مند»، از فعل «شوم» استفاده کنیم؛ چون «بهره‌مند کنم»، معنایی ندارد. بنابراین یکی از هدف‌های ویرایش زبانی - ساختاری، جلوگیری از حذف بدون قرینه فعل‌ها در جمله است. به عنوان مثالی دیگر، می‌توان به کاربرد درست «را»‌ای مفعولی بعداز مفعول اشاره کرد.

۲. ۲. اصلاح انحراف از زبان معیار و یک‌دست کردن زبان نوشته.

۲. ۳. ابهام‌زدایی از عبارت‌های نارسا، مبهم، متناقض، نامفهوم و عامیانه.

۲. ۴. انتخاب برابرهای مناسب برای واژگان غیر فارسی، حذف واژگان، تعابیر و اصطلاحات و عبارت‌های تکراری و زائد، عامیانه، ناقص، نارسا، متضاد و متناقض.

۲. ۵. کوتاه کردن جمله‌های طولانی.

۲. ۶. ساده‌سازی و روان‌سازی متن از نظر جمله‌بندی.

۲. ۷. گزینش واژگان فارسی و برابرهای مناسب.

۳. ویرایش تخصصی یا علمی یا محتوایی

۳. ۱. حذف، کاهش یا تلخیص مطالب تکراری، غیرضروری، غیرمستند، مبتذل، نامتعارف، سست و ضعیف.

۳. ۲. اصلاح، تنظیم و جایه‌جایی مطالب برای انسجام و یکدستی نوشتار.

۳. ۳. افزایش برخی نکات فراموش شده، جاافتاده در متن یا پاورقی.

۳. ۴. مقابله متن با اصل (در صورت ترجمه یا تصحیح متون کلاسیک).

۳. ۵. توضیح، یادآوری یا پیشنهاد ضروری در پاورقی که البته باید با ذکر کلمه «ویراستار» و با اجازه از نویسنده کتاب باشد.

۳. ۶. بازبینی و تصحیح مطالب نادرست، متناقض و غیرعلمی.

بدون شک، اگر هر نوشه‌ای قبل از انتشار عمومی، این سه مرحله ویرایش را پشت سر بگذارد، به نوشه‌ای تبدیل می‌شود که به چشم، ذهن، وقت و جیب خواننده احترام گذاشته است.^۱

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی <http://ecdcenter.ut.ac.ir>

به نقل از کتاب «راهنمای ویراستاری و درست‌نویسی».

فصل هشتم

ساده‌نویسی

مقدمه

۳ مقوله بسیار مهم در نویسنده‌گی به ترتیب، درست‌نویسی، ساده‌نویسی، و زیبانویسی است. اگر این ۳ اصل در نوشته‌ای رعایت شود، نوشته خوش‌خوان شده و خواننده از خواندن آن لذت می‌برد؛ همچون لذتی که از دیدن یک فیلم یا صدای زیبا می‌برد. در این میان، ساده‌نویسی از دو مقوله دیگر مهم‌تر است زیرا علاوه بر اینکه جهل نویسنده بر قواعد ساده‌نویسی سبب دشوار‌نویسی می‌شود، انگیزه‌ها و دواعی نفسانی نیز از عواملی است که ساده‌نویسی را تحت الشعاع قرار می‌دهد؛ همچون فخرفروشی و مباحثات. قطعاً دشوار‌نویسی، میزان علم و هنر نویسنده را ارتقا نمی‌دهد بلکه بیان مطالب علمی، منسجم، و مستدل در قالب عبارات و واژه‌های ساده، تک‌خوانشی، و زودفهم هنر است و این، هنری است که از هرکسی ساخته نیست.

در مقاله حاضر، برخی از ابعاد ساده‌نویسی در ۱۰ قسمت، کنکاش و بیان شده است. نگارنده چون خود را کودک این معركه می‌داند، سعی کرده است از عبارات و گفته‌های بزرگان ادب، نگارش، و ویرایش بهره برد. ارجاعات به منابع (کتب و مقالات) به شیوه ای‌پی‌ای (APA) / درون‌متسى است و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و از طریقه توصیفی - تحلیلی به پردازش اطلاعات پرداخته شده است.

۱. ساده‌نویسی هنر است

садه‌نویسی هنر است و یکی از مزایای نویسنده‌گی است و این مزیت از هرکسی ساخته نیست. چه بسیار دانشمندان و متخصصانی که قادر به ساده‌نویسی و ساده‌گفتاری نیستند و توده مردم را از نوشتار و گفتار خویش بی‌نصیب می‌گذارند. برخی هم به خاطر غرور و وجاهت علمی حاضر نیستند که اصطلاحات را رها کرده و به زبان آدمیزاد بنویسنده و صحبت کنند. بنابراین ساده‌نویسی نه تنها نقصی در آثار نویسنده‌گان ساده‌نویس نیست بلکه نقطه قوت قلم آن‌ها است. ساده‌نویسی مورد تأکید

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

دانشمندان نگارش و ویرایش است.^۱ استاد رضا بابایی درباره برخی از راهکارهای ساده‌نویسی گوید:

«садه‌نویسی، نوعی کلیشه‌ستیزی و گاهی حتی ساختارشکنی است و بی‌اعتنایی به قالب‌های غالب و کلیشه‌های حاکم، کار دلیران عرصه قلم است. برای ساده‌نویسی باید معناگرا بود، نه لفظاندیش. به سخن دیگر، کسی می‌تواند ساده و روان بنویسد که قصدش از نوشتن، پیامرسانی باشد، نه بازی با کلمه.»^۲

۲. استفاده از نظر ساده گفتاری

نوشتار باید مرزهای باریک خود را با گفتار حفظ کند، اما می‌سزد که پیوسته از لطایف، توانایی‌ها، شیوه واژه‌سازی، شگردهای زبانی، و حتی لحن و موسیقی محاورات مردمی سود برد.^۳

استفاده درست، بجا، و طبیعی از قابلیت‌های زبان فارسی ضروری است. منظور از این قابلیت‌ها به هیچ وجه صنایع لفظی نیست. بر عکس، آنچه این قابلیت‌ها را به آن نسبت می‌دهیم زبانی است ساده، صریح، و روشن و لاجرم دقیق که اصلاً نیازی به لفاظی و صورت‌سازی ندارد. یکی از مشخصه‌های اصلی چنین زبانی نزدیک بودن آن به نوع سالم زبان گفتاری است و البته زبان گفتاری را نباید با زبان محاوره‌ای و شکسته‌گویی اشتباه کرد. نظر سالم گفتاری نوشته‌ای است با ساختار منطقی و طبیعی که هیچ مغایرتی هم با موازین ادبیاتی زبان فارسی ندارد، اما کاملاً امروزی و بی‌تكلف است. رُک و راست و صمیمی. روشن است که در چنین نوشتاری نه جایی برای شلخته‌نویسی‌های اداری و پادگانی است و نه محلی برای فاخرنویسی‌های کاتبان قاجاری؛ و البته در یک نوشتار سالم امروزی از درازنویسی‌ها و تکرارهای

۱. علی صلح‌جو، نکته‌های ویرایش، ص ۱۵۰.

۲. رضا بابایی، بهتر بنویسیم: درس نامه درست‌نویسی ساده‌نویسی و زیبان‌نویسی، ص ۱۴۴.

۳. رضا بابایی، بهتر بنویسیم: درس نامه درست‌نویسی ساده‌نویسی و زیبان‌نویسی، ص ۱۴۳.

بیهوده عریضه نوشته، از تشبیهات و کلیشه‌پردازی‌های انشاهای مدرسه‌ای، و از الگوبرداری‌های ساده‌لوحانه و اصطلاحات من درآورده رایج در ادبیات تصنیعی رسانه‌های همگانی هم خبری نباید باشد.^۱

استاد صلح‌جو در تأثیر زبان گفتار بر ساده‌نویسی آورده: «ساده‌نویسی گرایش درستی است و هیچ‌کس آن را رد نمی‌کند. ابوالحسن نجفی نیز در مقدمه "غلط نویسیم" می‌گوید یکی از منابع زبان نوشتار، زبان گفتار است و بهتر است زبان نوشتار تا جایی که امکان دارد به زبان گفتار نزدیک باشد؛ حرف درستی است و زبان نوشتاری فارسی نیز به آن نیاز شدیدی دارد.»^۲

۳. مخاطبان فرضی

یکی از راه‌های ساده‌نویسی تصور و درنظرگرفتن مخاطبان فرضی است. شمار مخاطبان فرضی، هرقدر کمتر باشد، توانایی و تمرکز نویسنده در یافتن کلمات مناسب و ساختن جملات بهتر، بیشتر است؛ چون وقتی مخاطب ما یک یا دو سه نفر باشد، ناخودآگاه ما سادگی و صمیمیت بیشتری به لحن خود می‌دهیم، اما اگر تعداد بیشتری را تصوّر کنیم، دچار لکنت قلم و رشت‌های مصنوعی می‌شویم.^۳

به قول یکی از صاحب‌نظران «غالباً همین‌که قلم به‌دست می‌گیریم طبیعی‌ترین و ساده‌ترین شیوه ادای جمله را، که درست‌ترین شیوه نیز هست، فراموش می‌کنیم و ترکیبی نادرست می‌سازیم که یا مأخذ از زبان‌های بیگانه است یا معمول هیچ زبانی نیست!»^۴

۱. شیوه‌نامه مؤسسه ترجمه و نشر "متون؟" به نقل از: رضا بهاری، به زبان آدمیزاد: یادداشت‌هایی در ستایش پاکیزه‌نویسی و نکوهش شلخته‌نگاری در متون اداری و رسانه‌ای، ص ۲۲-۲۳.

۲. علی صلح‌جو، نکته‌های ویرایش، ص ۱۵۰.

۳. رضا بابایی، بهتر بنویسیم: درس نامه درست‌نویسی ساده‌نویسی و زیبان‌نویسی، ص ۳۷.

۴. ابوالحسن نجفی، آیا زبان فارسی در خطر است؟، ص ۱۳.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

۴. زمینه‌های ذهنی و روحیات نویسنده

نویسنده، یعنی کسی که ساده و راحت می‌نویسد. در فن و هنر نویسنندگی، سادگی و بی‌پیرایگی بر زیبایی تقدیم دارد. سادگی و روانی، طبیعی ترین اصل زیبانویسی است. برای ساده‌نویسی، دو گروه از عوامل را می‌توان نام برد: گروه نخست زمینه‌های ذهنی و روحیات نویسنده است و گروه دوم، عوامل فنی و زبانی.^۱

زمینه‌های ذهنی ساده‌نویسی یعنی: اهتمام و اعتقاد به فضیلت سادگی در نوشتار؛ پختگی و شفافیت مطلب در ذهن نویسنده؛ تصور مخاطب واحد؛ نوشتن برای شنیدن؛ مدیریت اطلاعات و صرفه‌جویی در داده‌ها؛ خودداری از فضل فروشی؛ اعتماد به نفس؛ معناگرایی.^۲

۵. جدانویسی کلمات و واژه‌ها

در رسما خط، جدانویسی اصل است و واژه‌های مرکب به تکوازهای تشکیل‌دهنده‌شان تجزیه می‌شوند.^۳ تا آنجا که به ساده‌نویسی مربوط می‌شود، جدانویسی بهتر از پیوسته‌نویسی است؛ اگر به زیاده‌روی نگراید. زیرا در جدانویسی واژه‌ها به دلیل استقلالی که دارند، خواناتر و آشناترند و فهم و درک‌شان آسان‌تر است. به مثل «شورایعالی» دیرفهم‌تر از «شورای عالی» است.^۴

البته جدانویسی همواره مطلوب نیست. جدانویسی در ترکیب‌های «به‌تر»، «رہبر»، «پیش‌نهاد»، و «بی‌هوده» شاخه‌ای از «آشنازی‌زدایی» است که مخلّ ساده‌گویی و

۱. رضا بابایی، بهتر بنویسیم: درس نامه درست‌نویسی ساده‌نویسی و زیبانویسی، ص ۱۳۵ و ۱۴۱.

۲. رضا بابایی، بهتر بنویسیم: درس نامه درست‌نویسی ساده‌نویسی و زیبانویسی، ص ۱۴۱-۱۴۴.

۳. بهروز صفرزاده، دست‌نامه ویرایش، ص ۸.

۴. رضا بابایی، بهتر بنویسیم: درس نامه درست‌نویسی ساده‌نویسی و زیبانویسی، ص ۱۷۶.

ساده‌نویسی است.^۱ همچنین مرکب‌های که جدا نوشتن آن‌ها التباس یا ابهام معنایی ایجاد کند، الزاماً پیوسته نوشته می‌شود: بهیار (بهیار)، بهروز (بهروز)، بهنام (بهنام).^۲ در ترکیب‌های عربی نیز باید از پیوسته‌نویسی پرهیز کرد؛ زیرا هم خلاف صورت واقعی آنها در زبان اصلی است و هم خوانش آنها را دشوارتر می‌کند.

نحویسم: عنقریب، معذلک، انشاءالله، منجمله، علیحده، معهذا.

بنویسم: عن قریب، مع هذا، انشاءالله، من جمله، علی حده، مع ذلک.^۳

۶. پرهیز از برخی ترکیبات

برای ساده و مختصر شدن نوشتار، از بعضی افعال مرکب و ترکیبات پرهیز می‌شود:

«حضور بهم رسانیدن: غلط/ حاضر شدن»، «به عمل آوردن: غلط/ کردن»، «اطلاع حاصل کردن: غلط/ شنیدن»، «به رشتة تحریر در آوردن: غلط/ نوشتن»، «به قتل رساندن: غلط/ کشتن»، «مورد استفاده قرار دادن: غلط/ استفاده کردن»، «ابتیاع کردن: غلط/ خریدن»، و «اتّخاذ کردن: غلط ۳/ گرفتن».^۴

۷. استفاده از اصطلاحات و واژگان فارسی

در نوشته تا آنجا که می‌شود، لازم است که از اصطلاحات و واژگان غیرفارسی اجتناب کرد. این واژگان معمولاً از سه زبان عربی، انگلیسی، و فرانسه وارد شده‌اند. اگر اصطلاح و واژه‌ای بیگانه در زبان فارسی جا افتاده باشد و معادل مناسبی برای آن یافت نشود، استفاده از واژه بیگانه اشکالی ندارد؛ چنان‌که استفاده از اصطلاحات علمی برای دانشمندان اشکالی ندارد و منافات با ساده‌نویسی نیست.

۱. رضا بابایی، بهتر بنویسم: درس نامه درست‌نویسی ساده‌نویسی و زیبان‌نویسی، ص ۱۷۷.

۲. کanal تلگرام روح الله سلیمانی پور soleimanipur @.

۳. رضا بابایی، بهتر بنویسم: درس نامه درست‌نویسی ساده‌نویسی و زیبان‌نویسی، ص ۱۷۷.

۴. فرشاد رضوان، راهنمای ویرایش و نگارش، ص ۱۰۷-۱۰۸.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

کاربرد واژگان و اصطلاحات عربی و دشوارنویسی در نزد نویسنده‌گان و میرزا بنویسان زمان قاجار بسیار شایع بود. متون فارسی دوره قاجار، صفویه، و دوره‌های قبل‌تر مملو از عبارات و اصطلاحات عربی است و عربی‌گرایی علاوه بر رسائل و کتب، در اسناد شرعی و غیرشرعی آن‌ها راه یافته است. از کسانی که جو دشوارنویسی حاکم بر زمان قاجار را فرو ریختند، میرزا ابوالقاسم قائم مقام فراهانی (متولد ۱۱۵۸ شمسی در روستای مهرآبادِ اراک و درگذشته ۱۲۱۴ شمسی در تهران)، صدراعظم محمد شاه قاجار است. میرزا ابوالقاسم تنها مرد سیاست نبود، بلکه در عالم شعر و ادب نیز استاد بود. وی یکی از پیشروان تجدد ادبی است^۱ و اسلوب ساده‌نویسی را مؤصل ساخت.^۲ در عالم فضل و ادب در ایران به منزله ستاره درخشانی است و نثر فارسی کنونی ما در اثر اصلاحاتی است که آن دانشمند ادیب نموده است.^۳ نثر وی شیرین و قابل فهم توصیف شده است.^۴

۱.۲. سرهنویسی ضرورتی ندارد
مطلق استفاده از واژه‌ها غلط نیست اما بیگانه‌گرایی و ترجیح بیگانه بر خودی، اگر سیره نویسنده شود پذیرفتی نیست... سرهنویسی مطلق یا زبان‌پاک غیر از آنکه مطلوب نیست ممکن هم نیست.^۵

برخی از الفاظ عربی سال‌هاست که در فارسی هستند و هاله و بار معنایی بسیاری گرفته و در کتاب‌ها و مقالات متنوع به کار رفته‌اند. چه نیازی است که آن‌ها را حذف کرده و برایشان جایگزین انتخاب کنیم. علاوه بر آن اگر عربی‌ستیزی بسیار شود، ارتباط نسل آینده با متون کهن کم‌رنگ یا حتی بی‌رنگ می‌شود. پس برای واژه‌های

۱. مرتضی راوندی، *تاریخ اجتماعی ایران*، ج ۸، ص ۱۵۳_۱۵۴.

۲. محمدحسن خان اعتمادالسلطنه، *چهل سال تاریخ ایران*، ج ۱، ص ۱۶۷.

۳. یحیی دولت‌آبادی، *حیات یحیی*، ج ۴، ص ۴۲۶.

۴. مرتضی راوندی، *تاریخ اجتماعی ایران*، ج ۸، ص ۱۵۳.

۵. رضا بابایی، *بهتر بنویسیم: درسنامه درست‌نویسی ساده‌نویسی و زیبان‌نویسی*، ص ۶۳.

جدید، جایگزین بیاییم نه برای واژه‌هایی که سال‌هاست بومی شده‌اند. تمام استادان ویرایش به این قائل‌اند که سره‌نویسی اشتباه است.^۱ بنابراین سره‌گرایی مطلوب نیست و نامطلوب‌تر از آن اینکه، ویراستار سره‌نویس بخواهد متن نویسنده‌گان دیگر را از الفاظ غیرفارسی بزداید. این کار، یکی از مصاديق باز تغییر سبک نویسنده است که عملی غیرعلمی و غیراخلاقی است. تلاش برای پاک کردن فارسی از عربی، آن هم سریع و ناگهانی، راه به جایی نمی‌برد... ویراستار می‌تواند سره‌گرا باشد، اما نباید سلیقه خود را در ویرایش به نوشته دیگران تحمیل کند. چنین ویراستاری می‌تواند خود مقاله یا کتاب بنویسد و در آن یک کلمه عربی به کار نبرد، اما کار دیگران را باید در قالب سبکی خود آنان ویرایش کند.^۲

۸. کوتاه‌نویسی

یکی از راه‌های ساده‌نویسی به کار بردن جمله‌های کوتاه است.^۳ از نوشتن جمله‌های مرکب یا طولانی و نفس‌گیر پرهیزید و مطالبتان را حتی الامکان در قالب جمله‌های کوتاه و محکم - البته با حفظ ارتباط منطقی شان - بنویسید.^۴

لفاظی و صورت‌سازی (درازنویسی)، مغایر با ساده‌نویسی است. «درازنویسی» یعنی اینکه فعلی ساده را به صورت فعل مرکب بنویسیم: «خریدم» را بنویسیم «خریداری کردم» یا عبارتی کوتاه را به عبارتی بلند تبدیل کنیم: «بررسی کرد» را بنویسیم «مورد

۱. وحید حسینی، روزنامه شهرآرا، «زبان فارسی دست ۴۰۰ نفر است: ویرایش در گفت‌وگو با محمد‌مهدی باقری مدرس ویراستاری»، ص ۱۲.

۲. علی صلح‌جو، نکته‌های ویرایش، ص ۸۱.

۳. علی صلح‌جو، نکته‌های ویرایش، ص ۱۵۲.

۴. رضا بهاری، به زبان آدمیزاد: یادداشت‌هایی در ستایش پاکیزه‌نویسی و نکوهش شلخته‌نگاری در متون اداری و رسانه‌ای، ص ۹۴.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

^۱ بررسی قرار داد».

درازنویسی از مصادیق سست‌های درست است. سادگی و صمیمیت زبان، حوزه و عمق تأثیرگذاری آن را بیشتر می‌کند. برای برخورداری از زبان ساده و صمیمی، راهی جز نزدیک کردن زبان نوشتاری به زبان گفتاری وجود ندارد و یکی از اقتضایات ذاتی زبان گفتاری، خودداری از کلمات زائد و بیهوده است. مراد از درازنویسی نیز، کاربرد افراطی فعل‌های مرکب به جای فعل‌های ساده، و تعبیرهای متکلفانه و جمله‌های بلند به جای عبارات ساده و کوتاه است. مهم آن است که درازنویسی، شیوه و عادت زبانی نویسنده نشود مگر گاهی از باب تفنن و تنوع.^۲

برخی به جای کوتاه‌نویسی از گزاره «مدیریت اطلاعات و صرفه‌جویی در داده‌ها» استفاده کرده و در توضیح آن آورده‌اند:

«نویسنده نمی‌تواند در هر نوشته یا هر جمله، همه آنچه می‌داند، در هم ادغام کند و بنویسد. بسیاری از نوشته‌ها، فقط به این دلیل ناخواندنی و دشوارند که بیش از ظرفیت خود، حامل معانی و مفاهیم ریز و درشت شده‌اند. درست آن است که به تعداد واحدهای مستقل معنایی، جمله‌های مستقل ساخت و از تودرتو کردن عبارت پرهیز کرد.»^۳.

از مصادیق دیگر درازنویسی تکرار است. تکرار باعث کلیشه و کلیشه باعث ابتذال است.^۴

۱. سید‌حمدی حیدری‌ثانی، ویراستار باشی ۵، ص ۷۱.

۲. رضا بابایی، بهتر بنویسیم: درس نامه درست‌نویسی ساده‌نویسی و زیبanoیسی، ص ۱۱۷ و ۱۱۹.

۳. رضا بابایی، بهتر بنویسیم: درس نامه درست‌نویسی ساده‌نویسی و زیبanoیسی، ص ۱۴۳.

۴. رضا بهاری، به زبان آدمیزاد: یادداشت‌هایی در ستایش پاکیزه‌نویسی و نکوهش شلخته‌نگاری در متون اداری و رسانه‌ای، ص ۹۶.

۹. استفاده از ترکیب‌های طبیعی و ساده

زیباترین متن، ساده‌ترین متن است، و سادگی یعنی بی‌پیرایگی، نه بی‌مایگی. ساختار زبان علمی با زبان عمومی فرق نمی‌کند. ساختارها باید روان، ساده، و شفاف باشند.^۱ پرویزناتل خانلری در این‌باره نوشته:

«غالباً همین که قلم به دست می‌گیریم طبیعی‌ترین و ساده‌ترین شیوه ادای جمله را، که درست‌ترین شیوه نیز هست، فراموش می‌کنیم و ترکیبی نادرست می‌سازیم که یا مأمور از زبان‌های بیگانه است یا معمول هیچ زبانی نیست! مثلاً می‌نویسیم: "برعلیه ... مبارزه کنید" ... این ترکیب رشت را بی‌سوادهای اخیر درآورده‌اند. و گرنه در تمام ادبیات فارسی ترکیبی به این بدترکیبی نیست. به جای آن "به‌ضد" و "به‌خلاف" و امثال آن گفته‌اند.».^۲

۱۰. پاراگراف‌بندی

مهنم‌ترین اصل در تنظیم متن نوشه، پاراگراف‌بندی است. در نوشه‌های متعارف و مقالات معمول، مناسب است که در هر صفحه کتابی دست کم دو پاراگراف دیده شود.^۳ پاراگراف‌بندی درست، سهم بسیاری در فهم آسان و روان مطالب دارد؛ بلکه از بایسته‌های ساده‌نویسی است.^۴ جملات و عباراتی که با هم ارتباط معنایی دارند در یک پاراگراف (بند) قرار می‌گیرند. قرار دادن عبارت بیگانه در پاراگرافی که هیچ ارتباط معنی‌ای با عبارات دیگر ندارد، موجب بدفهمی خواننده شده و نوشه را دشواریاب

۱. محمد‌مهدی باقری، آواچه‌های صوتی ویرایش.

۲. پرویزناتل خانلری، دستور زبان فارسی، ص ۳۵۷.

۳. سیدابوالقاسم حسینی "ژرفای" بر بال قلم: چهل درس در قلمرو ادبیات پارسی و آیین نگارش، ص ۱۶۴-۱۶۶.

۴. رضا بابایی، بهتر بنویسیم: درس‌نامه درست‌نویسی ساده‌نویسی و زیان‌نویسی، ص ۱۷۲.

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

می‌کند. از نکات مهم درون‌پاراگرافی، ارتباط دادن جملات با واسطه‌ها و الفاظ مناسب است؛ طوری که متن سلیس و روان باشد و دست‌انداز و چاله نداشته باشد.

منابع و مأخذ مقدمه‌ها و متن کتاب

۱. «قرآن کریم».
۲. «نهج البلاغه»، شریف الرضی، محمدبن حسین، ۱۴۱۴ق، به کوشش: صبحی صالح، قم: هجرت، چ اول.
۳. احمدی میانجی، علی، ۱۴۱۹ق، «مکاتیب الرسول ﷺ»، قم، نشر: دارالحدیث، چ اول.
۴. اداره ارزشیابی، «معارف: ماهنامه آموزشی اطلاع‌رسانی»، شماره ۲۰، (تحقيق و پژوهش دانشجویی در دروس معارف اسلامی)، ص ۵۲ - ۵۳.
۵. اعتماد السلطنه، محمدحسن خان، ۱۳۷۴ش، «چهل سال تاریخ ایران»، محقق و مصحح: ایرج افشار، تهران: اساطیر، چ دوم.
۶. الماسی، جلیل، ۱۳۹۳، «ویژه نامه نخستین جشنواره پژوهشی علامه شعرانی»، (اندیضرورت پژوهش و نوگرانی در حوزه‌های علمیه تهران)، نشر معاونت پژوهش حوزه علمیه تهران، چ اول، (ص ۹۳ - ۹۶).
۷. بابایی، رضا، ۱۳۹۴، «بهتر بنویسیم: درسنامه درست‌نویسی ساده‌نویسی و زیانویسی»، قم: نشر ادیان (وابسته به دانشگاه ادیان و مذاهب)، چ سوم.
۸. باقری، محمد Mehdi، «آواچه‌های صوتی ویرایش».
۹. بهاری، رضا، ۱۳۹۶، «به زبان آدمیزاد: یادداشت‌هایی در ستایش پاکیزه‌نویسی و نکوهش شلخته‌نگاری در متون اداری و رسانه‌ای»، ویراست دوم، تهران: نشر نی، چ چهارم.
۱۰. پایگاه اطلاع‌رسانی <http://ecdcenter.ut.ac.ir>
۱۱. جهانبخش، جویا، ۱۳۹۰، «راهنمای تصحیح متون»، تهران، نشر: میراث مکنوب، چ سوم.

۱۲. حر عاملی، محمدبن حسن، ۱۴۰۹ق، «تفصیل وسائل الشیعه الى تحصیل مسائل الشریعه»، مصحح: مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، قم، نشر: مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، چ اول.
۱۳. حسینی، وحید، روزنامه شهرآرا، «زبان فارسی دست ۴۰۰ نفر است: ویرایش در گفت‌وگو با محمد‌مهدی باقری مدرس ویراستاری»، پنجشنبه، ۱۲ آبان، ۱۳۹۰، شماره ۷۰۰.
۱۴. حسینی (ژرف)، سید ابوالقاسم، ۱۳۹۵، «بر بال قلم: چهل درس در قلمرو ادبیات پارسی و آیین نگارش»، قم: نشر ظفر، چ سیزدهم.
۱۵. حیدری‌ثانی، سید‌حمدی، ۱۳۹۵، «ویراستارباشی^۵»، ماهنامه انشا و نویسندگی، ش ۷۳، ص ۶۴-۷۵.
۱۶. خامنه‌ای، سیدعلی، «بيانات»، متن کامل بیانات، سخنرانی‌ها، خطبه‌ها، مصاحبه‌ها و دیدارهای مقام معظم رهبری از شهریور ۱۳۶۶ تا آذر ۱۳۹۰.
۱۷. خانلری، پروین‌ناتل، ۱۳۹۵، «دستور زبان فارسی»، تهران: نشر توسعه، چ بیست و پنجم.
۱۸. خسروشاهی، سیدباقر، ۱۳۹۴، «ویژه‌نامه پنجمین جشنواره علامه حلی استان تهران»، (اهمیت پژوهش و ضرورت برگزاری جشنواره‌های علمی در حوزه‌های علمیه)، تهران، (ص ۳۸ - ۴۱).
۱۹. _____، ۱۳۹۲، «فصلنامه علمی - تخصصی محفل»، (مسئله پژوهش)، گفتگوکنندگان: جعفر سماوات و حسین زحمتکش، تهران، معاونت پژوهش حوزه علمیه استان تهران، چ اول.
۲۰. دولت‌آبادی، یحیی، ۱۳۷۱ش، «حيات يحيى»، تهران: عطار، چ پنجم.
۲۱. ذوالفقاری، حسن، ۱۳۹۲، «راهنمای ویراستاری و درست‌نویسی»، تهران، نشر علم، چ سوم.

۲۲. راوندی، مرتضی، ۱۳۸۲ش، «تاریخ اجتماعی ایران»، تهران: انتشارات نگاه، چ دوم.
۲۳. رضوان، فرشاد، ۱۳۹۵، «راهنمای ویرایش و نگارش»، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چ سوم.
۲۴. زحمتکش زنجانی، حسین، ۱۳۹۳، «شیوه‌نامه پژوهش با محوریت مقاله»، تهران، معاونت پژوهش حوزه علمی استان تهران، چ اول.
۲۵. خسروشاهی، سیدباقر، زمستان ۱۳۹۲، «وضعیت امروزین پژوهش در حوزه علمیه»، فصلنامه علمی - تخصصی محفل، تهران، معاونت پژوهش حوزه علمیه استان تهران، سال چهارم، شماره ۱۲، چ اول، ص ۷ - ۱۰.
۲۶. سبحانی، جعفر و محمد رضایی، محمد، ۱۳۹۳، «اندیشه اسلامی ۲»، ویراستار: محمد رضا ضمیری، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور، چ پنجم.
۲۷. شریفی، رضا، ۱۳۹۳، «ویژه‌نامه نخستین جشنواره پژوهشی علامه شرعانی»، (پژوهش و اساتید)، نشر معاونت پژوهش حوزه علمیه تهران، چ اول، ص ۷۶ - ۷۸.
۲۸. شمسی، سیدعلی، ۱۳۹۳، «راهنمای جامع انتشار مجلات علمی»، تهران، معاونت پژوهش حوزه علمی استان تهران، چ اول.
۲۹. صفرزاده، بهروز، ۱۳۹۶، «دست‌نامه ویرایش»، تهران: نشر کتاب سده، چ دوم.
۳۰. صلح‌جو، علی، ۱۳۹۴، «نکته‌های ویرایش»، تهران: نشر مرکز، چ پنجم.
۳۱. قنبریان، علی، ۱۳۹۴، «ویژه‌نامه پنجمین جشنواره علامه حلّی استان تهران»، (پیوند آموزش و پژوهش)، تهران، ص ۷۶ - ۷۷.
۳۲. کanal تلگرام «روح الله سلیمانی پور» @soleimanipur

چگونه بنویسیم و پژوهش کنیم؟

۳۳. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۴۰۷ ق، «الكافی»، مصحح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران، نشر: دارالکتب الإسلامية، چ چهارم.
۳۴. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، ۱۴۰۳ ق، «بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار»، بیروت، نشر: دار احیاء التراث العربي، چ دوم.
۳۵. محمدی ری شهری، محمد، ۱۳۷۷ ش، «میزان الحکمة»، مترجم: حمید رضا شیخی، قم، دارالحدیث.
۳۶. محمودزاده حسینی، سید حمید رضا، ۱۳۹۳، «آموزش پژوهش: درسنامه روش تحقیق در علوم نقلی»، تهران، نشر: شمیم یاس ولایت، چ اول.
۳۷. نجفی، ابوالحسن، «آیا زبان فارسی در خطر است؟»، نشر دانش، بهمن و اسفند ۱۳۶۱، شماره ۱۴، ص ۱۵-۴.
۳۸. نراقی، ملا محمد مهدی، «جامع السعادات»، بیروت، نشر: اعلمی، چ چهارم.
۳۹. هاشمی خویی، میرزا حبیب الله، ۱۴۰۰ ق، «منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغة (خویی)»، مترجم: حسن زاده آملی، حسن و کمره ای، محمد باقر، محقق / مصحح: میانجی، ابراهیم، تهران، نشر: مکتبة الاسلامية، چ چهارم.
۴۰. هلالی، سلیمان بن قیس، ۱۴۰۵ ق، «كتاب سلیمان بن قیس الهلالی»، محقق/مصحح: محمد انصاری زنجانی خوئینی، قم، نشر: الهادی، چ اول.